

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Іван Ровенчак, Любов Котик

ГЕОКУЛЬТУРА І ГЕООСВІТА УКРАЇНИ

Львів
2020

УДК 911.3(477)(075.8)
Р 587

Рецензенти: д-р геогр. наук, професор *Л. Б. Заставецька*
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)
д-р геогр. наук, професор *Ю. О. Кисельов*
(Уманський національний університет садівництва)
канд. геогр. наук, доцент *М. І. Білецький*
(Львівський інститут економіки і туризму)

Науковий редактор: Заслужений діяч науки і техніки України,
д-р геогр. наук, професор *О. І. Шаблій*
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

*Рекомендовано до друку
Вченою радою географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 3 від 19 травня 2020 р.)*

Р 587 **Ровенчак І.** Геокультура і геоосвіта України : навч. посібник /
І. Ровенчак, Л. Котик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. —
164 с.

Подано опис, структуру, розгорнуту програму, завдання семінарських і практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, запитання для самоконтролю та тести, систему оцінювання знань студентів з навчальної дисципліни «Геокультура і геоосвіта України».

Для студентів географічних факультетів закладів вищої освіти.

УДК 911.3(477)(075.8)
© Ровенчак І., Котик Л., 2020
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ	11
Опис навчальної дисципліни	11
Структура навчальної дисципліни	12
Методи контролю	14
Система оцінювання знань студентів	14
Дотримання академічної доброчесності здобувачем вищої освіти	15
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ	17
Рекомендована література	17
Базова	17
Навчальні підручники, атласи з географії для закладів загальної освіти	17
Допоміжна	18
Електронні ресурси	23
Програма навчальної дисципліни	25
<i>Тема 1. Теоретико-методичні засади курсу «Геокультура і геоосвіта України»</i>	25
<i>Тема 2. Методи дослідження геокультури і геоосвіти України</i>	26
<i>Тема 3. Проблеми вивчення географії культури і географії освіти України у середній школі</i>	34
<i>Тема 4. Етнокультурна географія</i>	40
<i>Тема 5. Етнографічно-географічне районування України</i>	44
<i>Тема 6. Географія релігії як підсистема географії культури</i>	49
<i>Тема 7. Основи географії релігії України</i>	51
<i>Тема 8. Історична географія культури</i>	54
<i>Тема 9. Історико-геокультурне районування України</i>	57
<i>Тема 10. Інтегральне геокультурне районування України</i>	58
<i>Тема 11. Становлення географії освіти України</i>	62
<i>Тема 12. Основи геоосвіти України</i>	67

Завдання практичних, семінарських занять, самостійної роботи студентів. Тестові й описові завдання.	75
<i>Семінарське заняття 1. Теоретичні засади географії культури і географії освіти</i>	75
<i>Семінарське заняття 2. Нові методи дослідження географії культури і географії освіти України</i>	80
<i>Практична робота 1. Проблеми вивчення географії культури і географії освіти України у середній школі</i>	86
<i>Практична робота 2. Етнографічно-географічне районування України</i>	91
<i>Практична робота 3. Географія релігії України</i>	97
<i>Практична робота 4. Історико-культурне й інтегральне геокультурне районування України</i>	103
<i>Практична робота 5. Географія освіти України</i>	108
<i>Семінарське заняття 3. TED-виступ на тему «Географія культури, географія освіти України»</i>	114
Індивідуальне навчально-дослідне завдання	116
Тематика	116
Методичні вказівки до виконання та оформлення	118
Критерії оцінювання	118
Глосарій	119
Додатки	132

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Геокультура і геоосвіта України» викладається для студентів третього курсу денної форми навчання галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014.07 Середня освіта (географія) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти¹. Вона входить до групи дисциплін вільного вибору студента циклу професійної та практичної підготовки, які розроблені на кафедрі економічної і соціальної географії ЛНУ імені Івана Франка у рамках цієї освітньої програми.

Відповідно до структурно-логічної схеми підготовки бакалавра спеціальності 014.07 Середня освіта (географія), курс є змістовим продовженням нормативних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки «Вступ до загальної суспільної географії» та «Історія географія», які викладаються у першому семестрі на першому курсі навчання та «Загальної методики навчання географії» і «Географії населення», які викладаються відповідно у п'ятому і шостому семестрах на третьому курсі навчання. Також він має тісні змістово-компонентні зв'язки з дисципліною вільного вибору студентів циклу професійної та практичної підготовки «Географія глобальних проблем людства», яка викладається у п'ятому семестрі на третьому курсі.

У подальшому (на четвертому курсі), тематика навчальної дисципліни продовжується й доповнюється змістовними компонентами як нормативних навчальних дисциплін — «Регіональна економічна і соціальна географія», «Політична географія», «Методика викладання економічної і соціальної географії зарубіжних країн», так і дисциплін циклу професійної та практичної підготовки вільного вибору студента — «Етногеографія України з основами етнології», «Політична географія України», «Методика викладання екології» та ін.

Зміст курсу «Геокультура і геоосвіта України» розроблено на основі сучасних положень щодо підготовки фахівців у сфері середня освіта (географія), норм та традицій вищої університетської освіти («Стандарт вищої освіти Львівського національ-

¹ Освітньо-професійна програма «Середня освіта (географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07_2017.pdf.

ного університету імені Івана Франка», 2017 р.; «Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти», сертифікат про акредитацію серія НД № 1492464 від 19.12.2016 р.), нормативних документів (Закон України № 1556-VII «Про вищу освіту», редакція від 16.01.2020 р.; Закон України № 2145-VIII «Про освіту» редакція від 16.01.2020 р.; «Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти», № 1254 від 01.10.2019 р.), рекомендаційних документів МОН України («Національний освітній глосарій: вища освіта», 2011; «Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні», 2015, «Tuning Educational Structures in Europe, TUNING», 2004) тощо.

Оскільки навчальний курс викладається у рамках освітньо-професійної програми «Середня освіта (географія)» при його розробці враховано базові положення концепції «Нової української школи» («отримання не лише знань, але й умінь застосовувати їх у повсякденному житті»¹); Закону України № 0901 «Про повну загальну середню освіту», від 16.01.2020 р.; проекту «Державний стандарт базової середньої освіти», від 04.03.2020 р.; Навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Географія. 6-9 класи», наказ № 804 від 07.06.2017 р.; Навчальної програми для 8-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів «Географія (поглиблене вивчення)», наказ № 804 від 07.06.2017 р.; Навчальної програми з географії (рівень стандарту) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, наказ № 1407 від 23.10.2017 р. та ін.

Глобалізаційні процеси та інтеграція України у світовий культурно-освітній простір зумовлюють необхідність детального вивчення просторових відмінностей культури й освіти держави з метою збереження, популяризації та захисту рис її національної ідентичності. Останні проявляються через повсякденну побутову й професійну культури, мову, традиції, звичаї, релігію, матеріальні й духовні надбання, сформовану культурно-освітню інфраструктуру тощо. Позаяк глобалізація спричинює активні міграційні процеси, які призводять до формування мультикультурного, мультиетнічного, мультирелігійного середовищ, особливо у великих і глобальних містах, вивчення культури й освіти України сприяє

¹ Нова українська школа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.

гуманізації суспільних відносин на рівні держави, нівелюванню прояву протестних, сепаратистських, антидержавницьких настроїв. Усестороннє дослідження просторових відмінностей культури та освіти України та особливостей їхнього розвитку й функціонування на сучасному етапі розбудови держави забезпечує актуальність вивчення курсу «Геокультура і геоосвіта України» у руслі підготовки фахівців із галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014.07 Середня освіта (географія).

Мета курсу: вивчення фундаментальних теоретичних засад та прикладних аспектів просторових відмінностей функціонування культури і освіти в Україні та застосування цих теоретико-прикладних положень при вивченні аналогічних і дотичних тем у курсі «Географія» середньої школи.

Завдання курсу: сформувані у студентів систему теоретичних знань і прикладних вмій аналізу просторових відмінностей культури та освіти в Україні; навичок застосування здобутих знань і вмій у процесі вивчення курсу «Географія» у середній школі.

В результаті вивчення навчальної дисципліни «Геокультура і геоосвіта України» студент повинен

знати:

➤ сутність понять: культура, освіта, середня освіта, релігія, світова релігія, географія, суспільна географія, географія культури, географія освіти, геокультура, геоосвіта, національна територія, національна культура, районування, район, етнографічно-географічне районування, етнографічно-географічний макрорегіон, геокультурне районування, інфраструктура, культурна інфраструктура, освітня інфраструктура, мультикультуралізм, мультиетнічність, мультирелігійність, крос-культурна інновація;

➤ підходи до здійснення етнографічно-географічного і геокультурного, релігійного районування України;

➤ характерні геокультурні риси етнографічно-географічних макрорегіонів, регіонів, субрегіонів України;

➤ просторові відмінності релігійної ситуації в Україні;

➤ просторові відмінності мовної ситуації в Україні;

➤ відмінності освітнього простору держави;

➤ особливості розвитку освітньої інфраструктури держави;

➤ змістове наповнення навчальних підручників з географії для загальноосвітніх навчальних закладів з тем географії культури та освіти України;

вміти:

- аналізувати сформовану структуру етнографічно-географічного районування України;
- застосовувати картографічні методи для показу просторових відмінностей розвитку культури й освіти;
- використовувати методи анкетування для отримання первинної інформації на предмет геокультурних і геоосвітніх особливостей розвитку території дослідження;
- застосовувати метод ментальних карт при вивчення географії культури і освіти України в середній школі;

володіти:

- вмінням інтегрувати теоретико-прикладні знання з курсу у процес навчання географії у середній школі;
- навиками виконання презентації у середовищі PowerPoint з тематики геокультури і геоосвіти України;
- майстерністю ведення дискусії/диспуту на предмет географії культури і освіти України;
- вмінням організації науково-дослідницької роботи та написання освітніх учнівських проєктів, науково-дослідницьких робіт за тематикою географії культури та освіти території навчання учнів.

Прослуховування курсу забезпечить формування у студентів системи компетентностей, які є критеріями оцінки якості знань з курсу.

Інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання і практичні проблеми у галузі середньої освіти (за предметною спеціалізацією «Географія»), що передбачає застосування теорій та методів педагогічних і географічних наук, постійне самонавчання, здійснення досліджень, впровадження інновацій, характеризується системністю та невизначеністю умов і вимог.

Загальна компетентність: знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів); здатність діяти соціально відповідально та свідомо; розуміння та власне осмислення основних світоглядних концепцій і принципів у навчанні і професійній діяльності; здатність до креативного мислення, аналізу і синтезу; здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями; здатність шукати, обробляти та аналізувати інформацію з різних

джерел; здатність зосереджуватись на якості та результаті при виконанні завдань.

Фахові компетентності:

➤ *соціально-особистісні компетентності:* здатність до критики і самокритики; креативність, здатність до системного мислення; наполегливість у досягненні мети; турбота про якість виконаної роботи; толерантність; екологічна грамотність; відкритість і чуйність до різноманіття і розмаїття;

➤ *загальнонаукові компетентності:* базові уявлення про світові процеси культурної глобалізації й регіоналізації, що сприяють розумінню причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й умінь їхнього використання у професійній і соціальній діяльності; базові знання в галузі необхідні для освоєння дисциплін практичної і професійної підготовки;

➤ *інструментальні компетентності:* здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою; знання іноземної мови (перш за все англійської); навички роботи з комп'ютером; навички управління інформацією; дослідницькі, проєктні навички;

➤ *професійні компетентності:* базові уявлення про чинники формування, розвитку і функціонування та просторові відмінності культури й освіти в Україні; володіння описовими, картографічними, статистичними, соціологічними методами дослідження культурних й освітніх процесів на різних просторових рівнях; здатність професійно використовувати профільні знання для навчання географії у середній школі; здатність практично використовувати знання з курсу під час написання учнівських науково-дослідницьких і проєктних робіт, виконання мультимедійних презентацій.

Наскрізним у продовж курсу є формування *soft skills* (м'яких навичок) студентів, які мають міжпрофесійний, унікальний характер, корисні для будь-якого виду діяльності, дозволяють швидко адаптуватися до нових умов, практикувати професійну мобільність, розв'язувати нестандартні життєві й професійні завдання, започатковувати власний бізнес, ініційовувати створення стартапів тощо:

- адаптивність/когнітивна гнучкість;
- критичне і креативне мислення;
- управління інформацією і медіаграмотність;

- уміння формулювати власну думку, приймати рішення та нести відповідальність за них;
- лідерські здібності (*leadership*);
- емоційний інтелект;
- поведінковий патерн;
- комунікація і робота в групі/команді (*collaboration*);
- тайм-менеджмент (*team management*);
- самоорганізація і самомотивація;
- презентаційні навички (уміння дискутувати, самопрезентація).

Навчальна дисципліна «Геокультура і геоосвіта України» складається з лекційної частини (48 год), семінарських і практичних занять (16 год) та передбачає самостійну роботу студентів (52 год). Навчальний курс завершується заліком.

У процесі викладання курсу пропагуються, популяризуються та дотримуються норми й етика академічної доброчесності.

Знання, одержані у процесі вивчення навчальної дисципліни «Геокультура і геоосвіта України», розширять географічний та професійний (середня освіта) кругозір студентів. Вони зможуть використовувати набуті знання і вміння при вивченні інших, пов'язаних із суспільною географією і методикою викладання географії в середній школі дисциплін, у науковій роботі, при підготовці курсових і магістерських робіт, у майбутній професійній діяльності.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ

Опис навчальної дисципліни

Витяг з робочої програми навчальної дисципліни
«*Геокультура і геоосвіта України*»

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів: денна форма — 4,0	Галузь знань <i>01 Освіта/Педагогіка</i> (шифр, назва)	<i>Дисципліна вільного вибору студента циклу професійної та практичної підготовки</i>	
Модулів — 1		Рік підготовки:	
Змістових модулів — 1	Спеціальність (професійне спрямування) <i>014.07 Середня освіта (географія)</i>	3-й	—
Курсова робота — відсутня		Семестр	
Загальна кількість годин: денна форма — 120		6-й	—
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних — 4,0 самостійної роботи студента — 3,5	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <i>бакалавр</i>	Лекції	
		48 год.	14 год.
		Практичні, семінарські	
		16 год.	6 год.
		Лабораторні	
		—	—
		Самостійна робота	
		44 год.	88 год.
ІНДЗ: 12 год.			
Вид контролю: <i>залік</i>			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: денна форма — 0,86 год.; заочна форма — 0,17 год.

Структура навчальної дисципліни

Таблиця

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у т. ч.					Усього	у т. ч.				
		*	л	п	лаб	інд		ср	л	п	лаб	інд
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. «Геокультура і геоосвіта України»												
<i>Тема 1. Теоретико-методичні засади курсу «Геокультура і геоосвіта України»</i>	10	4	2			4	9	1				8
<i>Тема 2. Методи дослідження геокультури і геоосвіти України</i>	10	4	2			4	7	1				6
<i>Тема 3. Проблеми вивчення географії культури і географії освіти України у середній школі</i>	10	4	2			4	7	1				6
<i>Тема 4. Етнокультурна географія</i>	8	4				4	7	1				6
<i>Тема 5. Етнографічно-географічне районування України</i>	10	4	2			4	11	1	2			8
<i>Тема 6. Географія релігії як підсистема географії культури</i>	8	4				4	7	1				6
<i>Тема 7. Основи географії релігії України</i>	10	4	2			4	11	1	2			8
<i>Тема 8. Історична географія культури</i>	8	4				4	10	2				8
<i>Тема 9. Історико-геокультурне районування України</i>	10	4	2			4	7	1				6

* Примітка: л — лекції, п — практичні, лаб — лабораторні, інд — індивідуальне навчально-дослідне завдання, ср — самостійна робота.

Закінчення табл.

<i>Тема 10.</i> Інтегральне геокультурне районування України	6	4				2	7	1				6
<i>Тема 11.</i> Становлення географії освіти України	10	4	2			4	11	1				10
<i>Тема 12.</i> Основи геоосвіти України	8	4	2			2	14	2	2			10
Індивідуальне навчально-дослідне завдання												
Разом – індивідуальне навчально-дослідне завдання	12	—	—	—	12	—	12	—	—	—	12	—
Усього годин	120	48	16	—	12	44	120	14	6	—	12	88

Методи контролю

1. Оцінювання відповідей студентів на семінарських заняттях у формі підготовки доповідей за темою заняття, доповнень до доповідей, участі в обговоренні, презентації самостійної роботи (максимальна оцінка — 5 балів).

2. Поточна перевірка виконання практичних робіт студентів (максимальна оцінка — 5 бали)

3. Виконання індивідуального навчально-дослідного завдання студентів за узгодженою темою (максимальна оцінка — 20 балів).

4. Оцінювання участі студентів у наукових дискусіях, дебатах, диспутах на лекціях (максимальна оцінка — 1 бал)

5. Письмове опитування студентів за змістом модуля (максимальна оцінка — 30 балів).

Розподіл балів, що присвоюються студентам

Форма навчання	Поточне тестування та самостійна робота			ІНДЗ	Сума
	Змістовий модуль 1		Участь у дискусіях, дебатах, диспутах на лекції		
	T1-T7	письм. опит.	T1-T..		
денна	5x7	30	1x15	20	100

Система оцінювання знань студентів

Шкала оцінювання: закладу вищої освіти, національна та ECTS за результатами прослуховування навчального курсу

Оцінка в балах	Оцінка ECTS	За національною шкалою
		<i>Залік</i>
90 – 100	A	Зараховано
81-89	B	
71-80	C	
61-70	D	
51-60	E	
0–50	F	Не зараховано

Залік виставляється й оформляється за результатами роботи студента упродовж семестру.

Дотримання академічної доброчесності здобувачем вищої освіти

Студент, як учасник освітнього процесу у Львівському національному університеті імені Івана Франка, підтримуючи засади справедливості, зобов'язується дотримуватися правил академічної доброчесності, які визначені чинним законодавством України, нормативними документами Університету¹ та не порушувати їх, а саме не допускати:

- академічного плагіату — оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;
- самоплагіату — оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;
- фальсифікації — свідомої зміни чи модифікації вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;
- списування — виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;
- обману — надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу;
- хабарництва — надання учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі.

¹ Положення про забезпечення академічної доброчесності у Львівському національному університеті імені Івана Франка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/reg_academic_virtue.pdf.

За порушення академічної доброчесності до студента можуть бути застосовані заходи академічної відповідальності, а саме:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти;
- позбавлення академічної стипендії;
- позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ

Рекомендована література

Базова

1. *Білецький М.* Соціальна географія : навч. посібник / М. Білецький, І. Ванда, Л. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. — 328 с.
2. *Культурологія : енциклопедичний словник / за ред. В. П. Мельника.* — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 508 с.
3. *Любіцева О. О.* Географія релігій : навч. посібник / О. О. Любіцева, С. В. Павлов, К. В. Мезенцев. — К. : АртЕк, 1998. — 504 с.
4. *Олійник Я. Б.* Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — 204 с.
5. *Пістун М. Д.* Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. — К. : Вища шк., 1996. — 231 с.
6. *Ровенчак І. І.* Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 240 с.
7. *Стецький В. В.* Географія науки і освіти : текст лекцій / В. В. Стецький. — Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 164 с.
8. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009.
9. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.
10. *Шевчук Л. Т.* Сакральна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1999. — 160 с.
11. *Crang M.* Cultural Geography / M. Crang. — N.Y. : Routledge, 1998. — 215 p.
12. *Mitchell D.* Cultural Geography : A Critical Introduction / D. Mitchell. — Oxford : Blackwell Publishing, 2000. — 352 p.

Навчальні підручники, атласи з географії для закладів загальної освіти

1. Атлас. Географія : Географічний простір Землі. 11 Клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 50 с.
2. Атлас. Географія : регіони та країни. 10 клас. — К. : Картографія, 2019. — 40 с.
3. Атлас. Географія : Регіони та країни. 10 клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 58 с.

4. Атлас. Географія : Україна і світове господарство. 9 клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 50 с.
5. Атлас. Географія : Україна і світове господарство. 9 клас. — К. : УКГ, 2019. — 40 с.
6. Атлас. Географія : Україна у світі: природа, населення. 8 клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 38 с.
7. Атлас. Географія : Україна у світі: природа, населення. 8 клас. — К. : УКГ, 2019. — 41 с.
8. Атлас. Україна і світове господарство. 9 клас. — К. : Картографія, 2019. — 40 с.
9. Атлас. Україна у світі: природа, населення. 8 клас. — К. : Картографія, 2019. — 48 с.
10. *Бойко В. М.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. М. Бойко та ін. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. — 272 с.
11. *Гілецький Й. Р.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Й. Р. Гілецький, Р. Р. Сливка, Я. Д. Атаманюк. — Харків : Ранок, 2017. — 208 с.
12. *Гільберт Т. Г.* Географія: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закладів / Т. Г. Гільберт, І. Г. Савчук, В. В. Совенко. — К., Оріон, 2017.
13. *Кобернік С. Г.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2017. — 288 с.
14. *Масляк П. О.* Географія : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. з поглибленим вивченням географії для 9 класу / П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна. — Харків : Ранок, 2017. — 240 с.
15. *Надтока О. Ф.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Ф. Надтока, О. М. Топузов. — К. Оріон, 2017. — 208 с.
16. *Пестушко В. Ю.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова, А. І. Довгань. — К. : Генеза, 2017. — 272 с.

Допоміжна

1. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO / [за наук. ред. В. П. Мельника та А. С. Синиці ; пер. І. В. Грабовський, У. І. Луц, А. С. Синиця]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2017. — 568 с.

2. *Бордун О.* Дидактичне використання ментальних карт у географічних дослідженнях / О. Ю. Бордун, Л. І. Котик // Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference. — Kharkiv : SPC “Sci-conf.com.ua”, 2020. — Pp. 148-152.

3. *Верменич Я.* Геокультурний підхід в історичній регіоналістиці та суспільній географії / Я. Верменич // Історико-географічні дослідження в Україні. — Ч. 12. — К. : Ін-тут історії України НАНУ, 2012. — С. 27-41.

4. *Влах М.* Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019.

5. *Голиков А. П.* Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997.

6. *Дністрянський М. С.* Етногеографія України : навч. посібник / М. С. Дністрянський. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 230 с.

7. Енциклопедія етнокультурознавства / [редрада: Ю. І. Рижмаренко та ін.] — К., 2001. — 522 с.

8. *Заставний Ф. Д.* Географія України / Ф. Д. Заставний. — Львів : Світ, 1994. — 472 с.

9. *Кайку М.* Майбутнє розуму / М. Кайку. — [пер. з англ. А. Кам'янець]. — Львів : Літопис, 2017. — 408 с.

10. *Книш М. М.* Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, Л. І. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013.

11. *Книш М. М.* Суспільно-географічна картографія : навч.-метод. посібник / М. М. Книш. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. — 136 с.

12. *Ковальчук А. С.* Географія релігії в Україні : монографія / А. С. Ковальчук. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 308 с.

13. *Колесник І. І.* Ментальне картографування та професія історика : між раціональним й уявленим / І. І. Колесник // Укр. іст. журн. — 2012. — № 5. — С. 135-156.

14. *Котик Л. І.* Використання методу анкетування в процесі дослідження сакральних об'єктів / Л. І. Котик // Здоровий спосіб життя : зб. наук. ст. — Вип. 27. — Львів : Гол. упр. статист. у Львів. обл., 2008. — С. 33-38.

15. *Котик Л. І.* Нові напрямки розвитку сфери дозвілля населення м. Львова: суспільно-географічні аспекти / Л. І. Котик,

О. В. Сушко // Здоровий спосіб життя : зб. наук. ст. — Вип. 28. — Львів : Гол. упр. статист. у Львів. обл., 2008. — С. 31-36.

16. *Котик Л. І.* Субкультурне середовище міст та психічне здоров'я особистості / Л. І. Котик // Здоровий спосіб життя : зб. наук. статей. — Вип. 7. — Львів : Вид-во Бодлак, 2005. — С. 34-37.

17. *Кримський С.* Запити філософських смислів / С. Кримський. — К. : ПАРАПАН, 2003. — 240 с.

18. *Кримський С.* Культура як світ людини / С. Кримський // Мистецькі обрії 2003. — К. : Символ-Т, 2004. — С. 275-286.

19. Культура і побут населення України : навч. посібник / [за ред. С. Головка]. — К. : Либідь, 1993. — 288 с.

20. Культура: ілюстрована енциклопедія України / М. Попович. — К. : Балтія-Друк, 2009.

21. Культурологія : енциклопедичний словник / [ред., вступ. ст. В. П. Мельник]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 506 с.

22. *Кучабський О. Г.* Прикладні проблеми географії релігії / О. Г. Кучабський // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 1998. — Вип. 22. — С. 83-89.

23. *Кучабський О. Г.* Релігійна сфера обласного регіону : трансформація і територіальна організація : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. геогр. наук / О. Г. Кучабський. — Львів, 2000. — 20 с.

24. Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. І. Шаблія]. — К. : ДНВП «Картографія», 2012. — 192 с.

25. *Макарчук С. А.* Етнографія України : навч. посібник / С. А. Макарчук. — Львів : Світ, 2004. — 520 с.

26. *Маруняк Є. О.* Сучасна європейська географія : напрями розвитку / Є. О. Маруняк // УГЖ. — 2010. — № 2. — С. 69-74.

27. *Макарчук С. А.* Історико-етнографічні райони України : навч. посібник / С. А. Макарчук. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — 352 с.

28. Масова культура / Українська і зарубіжна культура : навч. посібник / [за ред. К. В. Заблоцької]. — К. : Східний вид. дім, 2001. — 372 с.

29. *Мезенцев К. В.* Регіональний розвиток в Україні : суспільно-просторова нерівність і поляризація : монографія / К. В. Мезенцев, Г. П. Підгрушний, Н. І. Мезенцева. — К., 2014. — 132 с.

30. *Мезенцева Н. І.* Гендер і географія в Україні : монографія / Н. І. Мезенцева, О. О. Кривець. — К. : Ніка-Центр, 2013. — 194 с.

31. Національний атлас України / [голова ред. кол. Б. Є. Патон]. — К. : ДНВП «Картографія», 2007. — 435 с.

32. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш й ін. — К. : «Плеяди», 2011. — 100 с.

33. *Немець Л. М.* Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: монографія / Л. М. Немець, Я. Б. Олійник, К. А. Немець. — Х. : РВВ ХНУ, 2003. — 160 с.

34. *Нікітенко В. О.* Сучасна геокультура як соціокультурний феномен / В. О. Нікітенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2013. — № 53. — С. 263-261.

35. Новітня українська суспільна географія: хрестоматія / [упоряд. та автор бібліогр. статей проф. О. Шаблій]. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 1008 с.

36. *Покляцький С. А.* Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження: монографія / С. А. Покляцький. — К. : Наук. думка, 2016. — 184 с.

37. *Ранця І.* Спосіб життя українського народу (за працями Степана Рудницького) / І. Ранця, І. Ванда, Л. Котик // Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. — Вип. 22. — Львів: Вид. Корпан, 2007. — С. 40-45.

38. *Ровенчак І.* Геокультурна регіоналізація України у працях Володимира Кубійовича / І. Ровенчак // Праці НТШ. — 2003. — № 11. — С. 97-102.

39. *Ровенчак І.* Категорія «культури» у суспільній географії / Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 2004. — Вип. 30. — С. 274-277.

40. *Ровенчак І.* Український Крим. М 1:1 250 000 / [наук. ред. — І. Ровенчак; упоряд. — В. Грицеляк]. — Львів: Карти і Атласи, 2017.

41. Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність: навч. посібник / І. М. Серебрянська. — Суми: СумДУ, 2018. — 341 с.

42. Соціокультурне середовище — комунікація — «колообіг» культури (спроба попередньої схеми) / Кісь Р. Глобальне — національне — локальне (соціальна антропологія культурного простору). — Львів: Літопис, 2005. — С. 86-99.

43. *Стеценко В. І.* Культура в термінах від «а» до «я». Культурологічна абетка: навч. посібник / В. І. Стеценко — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — 208 с.

44. *Топчієв О. Г.* Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: навч. посібник / О. Г. Топчієв. — Одеса: Астропринт, 2005. — 632 с.

45. Філософський енциклопедичний словник / [Гол. редколегії — В. І. Шинкарук]. — К. : Абрис, 2002. — 744 с.
46. *Шаблій О.* Суспільна географія : у 4-х кн. / О. Шаблій. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка. — Кн. 1, Кн. 2. — 2015; Кн. 3. — 2017; Кн. 4. — 2019.
47. *Шаблій О. І.* Нова системна класифікація географічної науки : проблеми і напрямки модернізації / О. І. Шаблій, М. Р. Влах, Л. І. Котик // Історія української географії. Всеукр. наук.-теор. часопис. — Тернопіль, 2015. — Вип. 32. — С. 7-17.
48. *Шевчук Л. Т.* Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — 349 с.
49. *Штойко П. І.* Теоретичні концепти становлення новітньої української географії : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.11 / П. І. Штойко. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 36 с.
50. *A Companion to Cultural Geography* / [ed. by J. S. Duncan, N. C. Johnson, R. H. Schein]. — Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2004. — 529 p.
51. *Crang M.* *Cultural Geography* / M. Crang. — N.Y. : Routledge, 1998. — 215 p.
52. *Cultural Geography. A Critical Dictionary of Key Concepts* / [ed. by D. Atkinson, P. Jackson, D. Sibley, N. Washbourne]. — L. : I. B. Tauris, 2005. — 222 p.
53. *Fellmann J.* *Human Geography : Landscapes of human activities* / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis. — [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009.
54. *International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes.* — Amsterdam : Elsevier, 2009.
55. *Maj K.* *Słownik Geografia* / K. Maj, S. Jaszczuk. — Kraków : Greg, 2010. — 335 s.
56. *Mitchell D.* *Cultural Geography : A Critical Introduction* / D. Mitchell. — Oxford : Blackwell Publishing, 2000. — 352 p.
57. *The Dictionary of Human Geography* / [ed. by D. Gregory [et al.]]. — [5th ed.]. — Oxford : A John Wiley & Sons Ltd, 2009. — 1072 p.
58. *Tuan Yi-Fu.* *Humanistic geography* / Yi-Fu Tuan // AAG. — 1976. — Vol. 66. — Iss. 2. — P. 266—276.
59. *Werlen B.* *Sozialgeographie : Eine Einführung* / B. Werlen. — [3 ed.]. — Stuttgart : UTB, 2008. — 400 s.

60. *Wirth E.* Theoretische Geographie : Grundzüge einer Theoretischen Kulturgeographie / E. Wirth. — Stuttgart : Teubner, 1979. — 336 s.

Електронні ресурси

1. Географія. 6-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://mon.gov.ua/storage/app /media/zagalna%20serednyaprogramy-5-9-klas/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednyaprogramy-5-9-klas/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf).

2. Велика Українська енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://vue.gov.ua>.

3. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://esu.com.ua>.

4. Енциклопедія українознавства. Загальна частина / [за ред. В. Кубійовича]. — перевид. — К., 1994-1995.; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/encycl/eui.htm>.

5. Закон України «Про культуру» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

6. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

7. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

8. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

9. Інститут релігійної свободи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.irs.in.ua>.

10. *Ключко Л.* Суспільно-географічні дослідження релігійної сфери [Електронний ресурс] / Л. Ключко. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Chseg/2008_5/Klyuchko.pdf.

11. Культура України. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://elib.nlu.org.ua>.

12. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналітична доповідь / [за ред. С. І. Здіюрука] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kultura_Zdiuruk-beb1d.pdf.

13. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегії дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майбо

рода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; Ін-тут політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К. : НАН України, 2016. — 284 с. ; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/Cuivilizaciynuu_vubir_Ukrainu.pdf.

14. Нова українська школа [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.

15. Український географічний журнал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrgeojournal.org.ua>.

16. Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні : підсумки десятиліття, тенденції і проблеми : аналіт. доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD119_ukr.pdf.

17. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un.org.ua/millennium-development-goals>.

18. Часопис соціально-економічної географії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://periodicals.karazin.ua/soceseongoe>.

19. Diasporiana. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua>.

20. International Chapter on Geographical Education, 2016 [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.igu-cge.org/Charters-pdf/2016/IGU_2016_def.pdf.

21. *Pred A*. Social reproduction and the time-geography of everyday life / A Pred [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.jstor.org/discover/10.2307/490994?uid=3739232&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102677256503>.

22. UNESCO culture for development indicators: methodology manual [Electronic resource]. — Mode of access : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000229608>.

23. UNESCO Science Report 2015 : towards 2030 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235406e.pdf>.

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ КУРСУ «ГЕОКУЛЬТУРА І ГЕООСВІТА УКРАЇНИ»

Географія культури — окрема галузева (аналітична) суспільно-географічна дисципліна поряд з демогеографією, економічною, соціальною і політичною географією, однак має з ними тісні зв'язки.

Сформувалася географія культури на стику суспільної географії та культурології.

Географія культури — одна з самостійних ділянок (галузевої) суспільної географії, що досліджує геопросторову (територіальну) організацію сфери культури загалом або її окремих найважливіших форм прояву (підсистем): етнологічної, релігійної та історико-політичної. Вперше в українській суспільній географії географію культури, як окремий напрямок суспільної географії, виокремив С. Рудницький (1905; дод. А.1). Географія культури зосереджує увагу на явищах культури у просторі.

Географія культури і геокультура тотожні поняття (І. Ровенчак, 2008). Термін *геокультура* вперше застосували український вчений-філософ та психолог Олександр Шумило фон Кульчицький (1950) та поет й есеїст Євген Маланюк (1953).

Проф. О. Шаблій розглядає геокультуру як нову конвергентну географічну дисципліну, яка виникла на стику суспільної географії та дотичних до неї суспільних дисциплін на рівні з геоекономікою, геополітикою, геопоетикою, геософією та ін. (О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик, 2015; дод. А.2). За цим підходом, *геокультура є новою дисципліною постнекласичного етапу* розвитку суспільної географії, акцент в якій здійснюється на зрізі функціонування геопросторової організації суспільства, що відповідає виклику його інформаційного етапу розвитку — мережна організація суспільства, віртуальні об'єкти дослідження, симулякри, штучний інтелект, нейронні мережі, фрактали, Big Data тощо.

Термін географічна культура є відмінним від поняття географія культури. Він означає: а) рівень геопросторового мислення людей; б) обсяг освоєного населенням масиву географічних знань.

Поняття *культурна географія* пов'язують з працями американського вченого Карла Зауера (20-ті рр. ХХ ст.), який ввів поняття культурний ландшафт («The Morphology of Landscape», 1925). За ним, культурна географія зосереджується на вивченні культури

окремих територіальних спільнот, переважно традиційних суспільств (наприклад, культура обробітку землі, культура традиційної архітектури будівель, тощо).

У *новій культурній географії*, яка почала розвиватися з критики суперорганічної теорії культури К. Зауера, відійшли від дослідження лише матеріальних аспектів культури (культурних артефактів), а зосередилися на дослідженні ролі окремих осіб («агентів змін»), груп осіб, спільнот у функціонуванні суспільства. Відбулося активне залучення категорій соціальної географії (клас, гендер, мережа, мобільність, потік) у нову культурну географію.

Географія освіти — як галузева дисципліна соціальної географії (О. Шаблій, 2001; дод. А.5), *геоосвіта* — як конвергентний науковий напрямок (дод. А.2) .

Розуміння освіти як цивілізаційного феномену, який поєднує етнокультурні, соціально-економічні, організаційно-управлінські, геопросторові явища і процеси на глобальному, регіональному та локальному рівнях.

Тема 2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОКУЛЬТУРИ І ГЕООСВИТИ УКРАЇНИ

У географії культури, як і в будь-якому іншому науковому напрямку важливу роль відіграють методи дослідження. У географії культури якнайширше використовують метод спостереження, менше — вимірювання і практично не використовують метод експерименту.

Уперше *метод наукового спостереження* розробив давньогрецький філософ та природодослідник, учень, співробітник і послідовник Арістотеля — Теофраст (IV-III до Р. Х.). Теофраста вважають «батьком ботаніки». Метод наукового спостереження розроблений та апробований ученим при написанні праць «Історія рослин», «Причини рослин», які мали великий вплив на розвиток античної природничої науки.

Творець американської географії культури К. Зауер (1889-1975) надавав важливого значення *застосуванню еволюціонізму* в геокультурних дослідженнях (1931). Він уважав, що географія культури намагається окреслити наступність культур, які є на конкретній території, застосовуючи еволюційний та історичний методи, наскільки це уможливило дослідницький матеріал. Отже, головним у геокультурних дослідженнях К. Зауера був еволюційно-історичний підхід.

Українська учена суспільно-географ О. Любщева виділила *десять підходів*, які використовуються у *геокультурних дослідженнях*:

- цивілізаційний;
- формаційний;
- діяльнісний;
- культурологічний;
- історичний;
- детерміністсько-технологічний;
- процесуальний;
- синергетичний;
- бігейвіористський;
- системний.

За О. Любщевою, ці десять підходів є однаково пріоритетними.

Українські географи Я. Олійник та А. Степаненко зачислюють *культурологічний підхід* до одного з п'яти, які застосовують у вивченні соціально-географічних явищ і процесів. На думку вчених, цей підхід дає змогу аналізувати поведінку в зв'язку з такими елементами культури, як суспільні норми і цінності.

Специфічне, важливе й унікальне власне для географії культури, застосування *басейнового підходу*. Географія культури є галуззю суспільної географії, що якнайбільше надається до застосування у ній басейнового підходу. Це, зокрема, стосується геокультурних досліджень окремих територіальних частин народів — субетносів. На формування їхніх характерних рис впливають природні умови, особливості заселення та розселення, які часто делімітовані басейнами рік.

На початку ХХ ст. басейновий підхід пропагував польський географ Е. Ромер (1871-1954), який працював у Львівському університеті. Відома його праця «Роль рік в історії і географії народів» (1901). Як уважав дослідник, ріки не є для людини природними межами, вони навпаки, є для неї осями розселення. В українській суспільній географії чи не єдиний приклад застосування басейнового підходу продемонструвала О. Степанів (1892-1963). У 1948 р. вона підготувала велику працю «Дністер — важлива транспортна магістраль». Басейн Дністра відіграв помітну роль в українській геокультурі. У його межах сформувались два протокраїнські племена — білі хорвати у верхів'ях і тиверці в середній частині. Пізніше це був регіон інтенсивного проникнення південно- та західноєвропейських впливів і їхнього поширення звідси на основну територію України.

На підставі підходу О. Шаблія (2001) до систематизації методів дослідження суспільної географії пропонуємо таку *систему методів географії культури* — філософські, загально- та конкретнонаукові. *Філософські методи* поділяють на теоретичні та емпіричні. Хоча жорсткої межі між теоретичним та емпіричним пізнанням не існує.

Загальнонаукові методи поділяють на традиційні та нові. Головними для географії культури традиційними методами є порівняльно-історичний, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, абстрагування й узагальнення. Підсистему нових методів у групі загальнонаукових становлять методи моделювання, формалізації, системний та структурний.

Конкретнонаукові методи дослідження у географії культури охоплюють дві підсистеми методів — міждисциплінарні та спеціальні. Міждисциплінарні методи — описовий, статистичний, басейновий, дистанційний, картографічний. Про басейновий підхід (метод) уже згадувалося вище.

Найважливішим з конкретнонаукових є, без сумніву, *картографічний метод*. Він загалом є таким же давнім у географічних дослідженнях, як і описовий. Уже в Біблії (Старий Завіт) у книзі пророка Єзекіїля (4:1) написано: «І ти, сину людський, візьми собі цеглину і поклади її перед собою, і накресли на ній місто Єрусалим». Книга пророка Єзекіїля належить до «канонічних книг» Старого Завіту. Отже, йдеться про XV-V ст. до Р. Х.

Найтриваліша традиція застосування картографічного методу простежується в етнокультурних працях. Сформувалася навіть етнокультурна картографія, або етнокартографія, яку зачисляють як до географії культури, так і до етнічної географії (етногеографії).

Зараз популярності набуває використання відкритих даних (OpenData) для картографування геокультурних явищ і процесів.

Методологія географії культури порівняно з економічною, соціальною, політичною географією та демографією розвинута найменше. Тому говорити про підсистему спеціальних методів у географії культури можна тільки попередньо. Ми взявши за основу підхід О. Шаблія до визначення спеціальних методів у суспільно-географічних дослідженнях, висловимо припущення, що для географії культури *спеціальні методи* — це культурно-цивілізаційний; геокультурних кілець; геокультурного районування.

Для геокультурних досліджень із застосуванням *культурно-цивілізаційного методу*, дуже важливим моментом є проблема геопросторової чіткості цивілізаційних меж (рис. 1, 2).

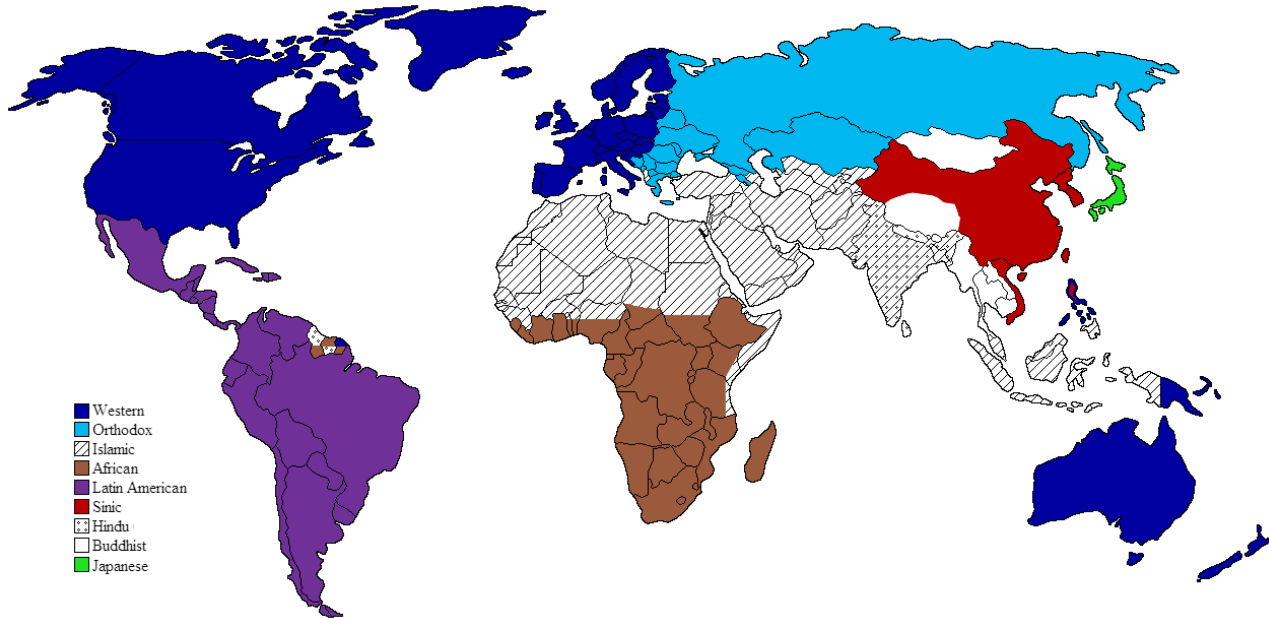

Рис. 1. Цивілізаційна структура світу за С. Гантінгтоном, 1996

* Джерело: Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. Гантінгтон [пер. з англ.]. — Львів : Кальварія, 2006. — 473 с.

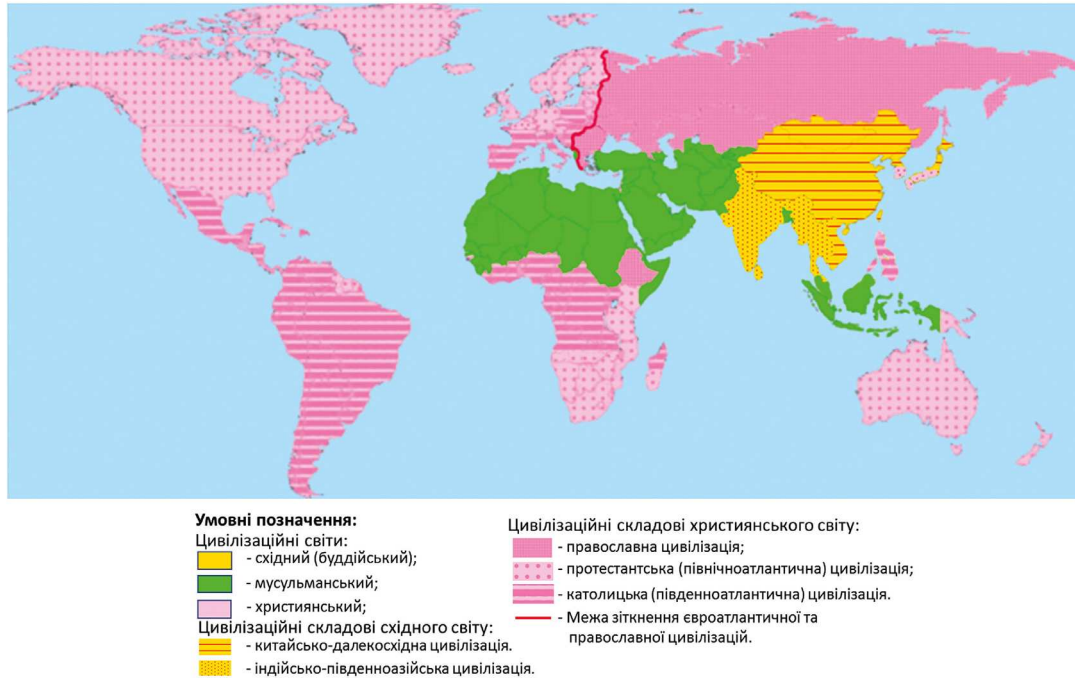

Рис. 2. Цивілізаційна типологія світу, 2016

* Джерело: Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегії дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; Ін-тут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К. : НАН України, 2016. — С. 10.

Межі між цивілізаціями є не чіткими, вони, як звичайно «розмиті». З плином часу люди можуть змінювати свою ідентичність через те, що культурні явища взаємодіють і перекриваються. Загалом цивілізації є геопросторово значними спільнотами, що мають межі, хоча в багатьох випадках і нечітко виражені. С. Гантінгтон означив цивілізацію культурною спільнотою найвищого рангу та найширший рівень культурної ідентичності людей («The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order», 1996).

Головні критерії виокремлення цивілізацій:

➤ кількісний розмір соціальної спільноти, яка упродовж тривалого періоду часу проживає у межах певного географічного ареалу земного простору;

➤ тип культури, який включає систему надбань матеріально-предметної, комунікаційної, духовної та інших сфер життєдіяльності, забезпечуючи сталість існування і розвитку соціальних характеристик спільнот;

➤ усталений тип соціуму з унікальним, на глобальний загал, і характерним внутрішнім соціально-культурним типом соціальності, який виникає у процесі тривалої, історично сформованої взаємодії між представниками соціуму — цінності, ідеали, ментальність, світогляд;

➤ рівень технологічного розвитку, особливо у сучасний час інформаційно-цифрового розвитку.

Цивілізацію розглядають як *стадію культури*, яка протиставляється дикості і варварству, за періодизацією історії людства запропонованою шотландським філософом А. Фергюсоном («Essay on the History of Civil Society», 1767) та обґрунтованою американським етнологом Л. Морганом («Ancient Society», 1877).

У сучасній науковій літературі немає однозначного підходу до виокремлення цивілізаційних світів. Учені дотримуються або підходу С. Гантінгтона (рис. 1), або популяризують концепцію цивілізаційного структурування світу А. Тойнбі («A Study of History», 1934-1961).

Переважно виділяються *цивілізаційні світи*: китайсько-далекосхідний, індійсько-південноазійський, мусульмансько-афро-азіатський та найбільший і дуже неоднорідний макрохристиянський, який поділяється на три цивілізаційні складові: центральну — західно-європейсько-північноамериканську (західну) з Австралією і

деякими іншими територіями, а також дві периферійні щодо неї складові: латиноамериканську і православно-східнослов'янську.

Враховуючи динаміку цивілізаційної інтеграції, учені Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України пропонують типологію, яка складається з *трьох глобальних цивілізаційних світів* — за кількістю ментальностей, що розвинулися на основі трьох світових релігій («Цивілізаційний вибір України ...», 2016):

- християнський цивілізаційний світ, який складається з протестантської (північноатлантичної), католицької (південноатлантичної) цивілізацій, які разом утворюють євроатлантичну інтегральну, а також — православно-східнослов'янську цивілізацію;

- східний або буддійський цивілізаційний світ, в який входить індійсько-південноазійська цивілізація та китайсько-далекосхідна цивілізація;

- мусульманський цивілізаційний світ.

Виходячи з парадигмальних засад А. Тойнбі («A Study of History», 1934-61) згідно запропонованої цивілізаційної типології, Україну можна вважати *органічною частиною християнського світу*, а в його межах разом з Білоруссю та Росією — православно-східнослов'янської цивілізації, водночас залишаючись її окремою субцивілізацією. Отже, відповідно до концепції А. Тойнбі, Україна належить до західно-православної субцивілізації православно-східнослов'янської цивілізації християнського цивілізаційного світу.

Світовий теоретик цивілізаційного розвитку С. Гантінгтон («The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order», 1996), відносить Україну до *«розколотих» цивілізацій* регіонального чи локального рівня, оскільки вона перебуває на перехресті трьох великих і потужних цивілізаційних просторів — західноєвропейського, євразійського, ісламського, через що в українському суспільстві очевидні розходження й навіть протистояння щодо відповідних цивілізаційних орієнтацій.

Визначення цивілізаційної належності України поки що відбувається як вибір між найобговорюванішими типологічними моделями («Цивілізаційний вибір України ...», 2016; рис. 2):

- наша країна належить до євроатлантичної цивілізації;
- вона є самобутньою цивілізацією;

➤ одна її частина належить до північноатлантичної цивілізації, а інша — до євразійської (московсько-православної) цивілізації.

Оскільки Україна не перебуває в епіцентрі жодної з цивілізацій, то, відповідно, вона не може повністю належати до якоїсь з них. Інша справа, що Україна розташована на периферії інтегральної євроатлантичної та православної цивілізацій, а також у віддаленій зоні ісламського цивілізаційного світу. Тому логічно зробити висновок, що спорідненість України з православною та євроатлантичною цивілізаціями більша, ніж з ісламською. Таким чином, можна говорити про наявність у суспільстві хоча й суперечливих, але реально існуючих двох цивілізаційних ідентифікацій: євроатлантичної і православної, ядрами яких є північноатлантична (протестантська) та євразійська (московсько-православна) («Цивілізаційний вибір України ...», 2016).

Україна не розв'язана до кінця проблему подолання системної *«кризи цивілізаційної самоідентифікації»*, яка хоча і притаманна більшості сучасних держав світу в зв'язку із процесами глобалізації, проте в нашій країні відчувається особливо гостро у контексті глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій, які вона проходить і які спонукають до вибору найбільш оптимальної моделі облаштування суспільного життя — за критеріями виробничої ефективності, і гуманістичної духовності. Усвідомлюючи, що є країни, які знаходяться на межі різних цивілізацій і навіть цивілізаційних світів (наприклад, Франція, Японія, Туреччина, Мексика та ін.), можна зробити висновок, що становище України не є унікальним. Проте у нашій країні сьогодні не просто відбувається зустріч євроатлантичної та православної (й частини мусульманської) цивілізацій, а проходить лінія зіткнення домінуючих цивілізацій християнського світу (власне їхньої ціннісно-світоглядної складової) — північно атлантичної (протестантської) та євразійської (московсько-православної). Це зумовлює цивілізаційну розколотість українського суспільства («Цивілізаційний вибір України ...», 2016), яка проявляється регіональною та індивідуальною ментальністю, показником чого є незбіг між декларативною орієнтацією на цивілізаційну модель розвинутого Заходу і уявленнями щодо тих практик, які притаманні обраному цивілізаційному контуру.

Гібридна війна, окупація Росією АР Крим (2014), східної і південної частини Донецької і Луганської областей зумовлює необхідність однозначного принципового цивілізаційного вибору України. Ним має бути євроатлантичний вибір на засадах автокефальної Православної церкви України (Томас про автокефалію, 2019 р.). Це зміцнить у громадянах України почуття національної гідності, культурної й етнічної унікальності та національно-етнічної єдності.

Метод геокультурних кілець ґрунтується на теорії «культурних кругів» німецького етнолога Ф. Гребнера (1877-1934), яка може також бути і специфічним підходом. Метод вченого зводився до вивчення географічного поширення культур, визначення належності окремих елементів культури до конкретних «культурних кругів» (нім. *Kulturkreislehre*). Ф. Гребнер вважав, що будь-яке явище культури (міф, пам'ятка мистецтва, релігійне віровчення та ін.) виникає за історію людства тільки один раз і тільки в одному місці («культурному колі»), а звідки поширюється на інші території земної поверхні («Methode der Ethnologie», 1911). Це зумовлює відсутність повторюваності культурних явищ у історії людства, а також можливість трактування будь-якого значного культурного явища як індивідуального і унікального. Якщо культурним явищам притаманні подібні або ідентичні риси, то вони поширилися шляхом міграційних контактів, але належать до одного культурного кола і походять від одного культурного центру.

Завершальним етапом будь-якого культурно-географічного дослідження є *культурно-географічне районування*. У географії культури формується подібний метод — культурно-географічного (геокультурного) районування. Можна говорити про два рівні культурно-географічного (геокультурного) районування. Перший (вищий) — інтегральне геокультурне районування. Другий (нижчий) — це галузеві (компонентні) геокультурні районування: етнокультурне (етногеокультурне), релігійно-(конфесійно)-географічне районування та історико-геокультурне (геокультурно-історичне) районування.

Тема 3. ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ І ГЕОГРАФІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Сучасний складний глобалізований світ усупільнює національні, культурні, релігійні, соціальні, світоглядні риси народів світу. При цьому поширеними є прояви нетерпимості, а подекуди й ворожнечі

між окремими етносами, націями, народами, державами. Часто в інформаційному просторі та на побутовому рівні протиставляються їхні соціально-культурні цінності, особливо якщо вони перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Питання збереження й відстоювання, популяризації рис національної ідентичності, які реалізуються насамперед через мову і культуру, стають зараз надзвичайно актуальними. Дослідження культурологічних процесів сприяє гуманізації суспільних відносин, толерантності, взаємоповаги між представниками різних народів, зростання чуйності до мультикультурного різноманіття, відкритості до світу та його видозмін у час творення доповненої й віртуальної реальності та активного освоєння близького Космосу.

Сучасна географічна наука як ніяка інша здатна *поєднати на локальному рівні* (на прикладі конкретних територіальних об'єктів) економічні, природничі, демографічні, соціальні, екологічні, політичні проблеми суспільства. Установлений нею системний характер простору виявляє територіальну диференціацію культури на окремі її компоненти (спосіб життя і традиції населення, елементи матеріальної і духовної культури, мистецтво тощо).

Головна мета цієї теми — ознайомлення студентів з особливостями висвітлення проблем географії культури і географії освіти України у середній школі через зосередження їхньої уваги на особливості культури різних регіонів держави; ознайомлення з територіальною організацією окремих елементів культури в певних умовах середовища; вивчення широкого кола питань національної і релігійної самобутності українського народу та інших народів, які проживають в Україні; підвищення культурної освіченості студентів; формування патріотизму й глибокої поваги до носіїв самобутньої української культури; становлення особистості, яка цінує здобутки власного та інших народів, відчуває естетику й почуття прекрасного у навколишньому житті та екосередовищі.

У середній школі вивчення проблем географії культури України відбувається через розгляд загальних геокультурних характеристик держави, загалом, та окремих її макрорегіонів/регіонів, зокрема. У першій підтемі з проблематики географії культури, увага акцентується на особливостях розміщення у межах України різних типів пам'яток: археологічних, печерних міст і храмів, оборонних, культових, громадських споруд, тощо. Дослідження пам'яток здійснюється у контексті їхньої появи та еволюції розвитку щодо

пануючих видів і жанрів у мистецтві у кожний історичний період. Друга підтема передбачає вивчення регіональних особливостей розвитку культури у розрізі історико-географічних областей (регіонів). Підтема завершується визначенням місця і ролі української культури у розвитку світових цивілізацій, перш за все європейської цивілізації.

У навчальній програмі «Географія» для закладів середньої освіти (5-9 клас) з метою естетичного виховання учнів, розширення їхнього світогляду, у руслі вивчення теми географія культури України передбачено організацію екскурсій у музеї (краєзнавчі, історичні, етнографічні), на виставки (графіки, скульптури, прикладного мистецтва). Доцільними також будуть зустрічі з творчими особами (художники, письменники, архітектори, скульптури та ін), відвідування модерних мистецьких акцій (перформенс, інсталяція), дискусії на тему багатомірності сучасного культурного простору України та його інтеграції у світовий культурний простір.

Вивчення тем географії культури і географії освіти у середній школі сприяє формуванню в учнів компетентнісного потенціалу з предмету «Географія» (табл. 1).

Таблиця 1

Компетентнісний потенціал предмета «Географія» (5-9 клас), який формується у процесі засвоєння учнями тем з географії культури і географії освіти України

Компетенція	Уміння, ставлення
<i>1</i>	<i>2</i>
Спілкування державною мовою	<p><i>Уміння:</i> усно й письмово тлумачити культурно-географічні поняття, терміни, факти, явища, теорії; описувати об'єкти, явища, процеси географії культури і географії освіти послуговуючись суспільно-географічними, культурологічними, педагогічними термінами, поняттями; означати й обговорювати проблеми з географії культури і географії освіти України на локальному, регіональному, національному і глобальному рівнях.</p> <p><i>Ставлення:</i> усвідомлювати значущість здобутків географії культури і географії освіти України, зокрема пошанування досягнень українських вчених суспільно-географів, культурологів, етнографів, мовознавців, педагогів тощо; прагнення до дослідження та розвитку української термінологічної лексики у системі географії культури і географії освіти, збереження її національної ідентичності, недопущення національних термінологічних втрат у результаті англізації та росіянізації української мови</p>

1	2
Спілкування іноземними мовами	<p><i>Уміння:</i> використовувати іншомовні навчальні, наукові, картографічні джерела, офіційні інформаційні ресурси відкритого доступу для отримання інформації з географії культури і географії освіти України та її сусідів першого порядку, глобальних держав світу.</p> <p><i>Ставлення:</i> зацікавлення інформацією з географії культури і географії освіти іноземними мовами; розуміння глобальних проблем людства соціально-культурного спрямування (цивілізаційний вибір; мультикультуралізм, секуляризація та ін.) та інтерес до шляхів їхнього розв'язання, прагнення долучитися до їхнього вирішення на локальному рівні (соціальна ініціатива → відповідальність → залученість)</p>
Математична компетентність	<p><i>Уміння:</i> застосовувати математичні методи для розв'язання проблем і завдань з географії культури і географії освіти; використовувати математичні моделі геокультурних і геоосвітніх явищ і процесів (наприклад, поширення культурних інновацій).</p> <p><i>Ставлення:</i> усвідомлення важливості математичних методів в ефективному розв'язанні проблем з площини геокультури і геоосвіти</p>
Основні компетентності у природничих науках і технологіях	<p><i>Уміння:</i> пояснювати явища у суспільстві, використовуючи наукове мислення; самостійно або малою групою досліджувати соціально-культурне довкілля, аналізувати і визначати його проблеми.</p> <p><i>Ставлення:</i> готовність до розв'язання проблем соціально-культурного спрямування екосистеми на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях</p>
Інформаційно-цифрова компетентність	<p><i>Уміння:</i> використовувати сучасні цифрові технології і пристрої для спостереження за соціо-культурним довкіллям, культурними й освітніми явищами і процесами у суспільстві; створювати інформаційні продукти (мультимедійні презентації, блоги, воркшопи, вебінари та ін.) з геокультури і геоосвіти; шукати, опрацьовувати, використовувати, зберігати інформацію з географії культури і географії освіти, критично оцінювати її, володіти навиками медіаграмотності.</p> <p><i>Ставлення:</i> дотримання авторського права, етичних принципів поводження з інформацією; усвідомлення необхідності збереження і примноження інформації геокультурного і геоосвітнього спрямування, її цінності для майбутніх поколінь, для людства, загалом</p>

1	2
Уміння вчитися упродовж життя	<p><i>Уміння:</i> реалізовувати проекти з тематики географії культури і географії освіти на локальному, регіональному рівнях; ставити перед собою науково-пізнавальні, організаційні цілі та їх досягати; будувати траєкторію індивідуального розвитку впродовж життя із врахуванням сучасних геокультурних і геоосвітніх викликів, надбання національної культури і запитів глобального розвитку людства (освоєння ближнього Космосу, становлення цифрового суспільства, творення доданої і віртуальної реальності тощо).</p> <p><i>Ставлення:</i> цікавість, спостережливість, готовність до інновацій, відкритість до змін, соціальна гнучкість і пружність, чуйність до різноманіття</p>
Ініціативність і підприємливість	<p><i>Уміння:</i> генерувати ідеї й ініціативи щодо проектної діяльності з ефективного використання культурного та освітнього потенціалу території; прогнозувати зміни соціо-культурного середовища під впливом технологічного, цифрового розвитку суспільства; нівелювати ризики і використовувати можливості для створення культурних та освітніх цінностей; генерувати нові ідеї, створювати стартапи культурного та освітнього спрямування; ініціювати зміни на місцях.</p> <p><i>Ставлення:</i> відповідальність за прийняття індивідуальних рішень</p>
Соціальна та громадянська компетентності	<p><i>Уміння:</i> ефективно співпрацювати у команді з реалізації культурних, освітніх проєктів, просторового соціо-культурного розвитку громади тощо; залучати представників громади до реалізації проєктів геокультурного та геоосвітнього спрямування.</p> <p><i>Ставлення:</i> відстоювати власну позицію щодо реалізації проєктів соціокультурного та освітнього спрямування; громадянська відповідальність за збереження і примноження культурного, освітнього потенціалу території, її культурного розмаїття</p>
Обізнаність та самовираження у сфері культури	<p><i>Уміння:</i> фіксувати унікальні об'єкти і явища, природні й культурні ландшафти Землі та аналізувати їхнє естетичне значення; пояснювати географічне підґрунтя відображення природи у творах мистецтва.</p> <p><i>Ставлення:</i> усвідомлювати дотичність до національної і світової культури й освіти через вивчення проблем геокультури і геоосвіти у середній школі; розуміти засади гармонійної, збалансованої взаємодії людини з природним довкіллям</p>

1	2
Екологічна грамотність і здорове життя	<p><i>Уміння:</i> працювати і команді під час реалізації геокультурних і геоосвітніх проєктів; оцінювати значення знань з географії культури і географії освіти для збереження індивідуального і суспільного здоров'я, гарантування гармонійного розвитку спільноти.</p> <p><i>Ставлення:</i> ціннісне ставлення до соціокультурного довкілля як до потенціалу розвитку і безпеки; усвідомлення важливості бережливого використання культурного і освітнього потенціалу території та його примноження; пошанування внеску кожної особи у збалансований соціо-культурний розвиток спільноти</p>

Укладено авторами на основі: Географія. 6-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.

Вивчення тем з географії культури та географії освіти України у середній школі відбувається у руслі засвоєння учнями знань *наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність»*. Її метою є формування відповідального члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, цінність його культури, освіти, національної підприємницької й культурно-освітньої ініціативи; спирається у своїй діяльності на загальнолюдські етичні норми і національні культурні традиції; враховує вектори економічного, соціального, культурного розвитку держави і засади її національної безпеки.

З метою імплементації цієї змістової лінії при вивченні тем з географії культури і географії освіти у середній школі:

➤ учні 6 класу орієнтуються на: уміння працювати в групі над географічними дослідженнями та проєктами на засадах співпраці; використання способів діяльності та моделей поведінки, які задовольняють власні інтереси та не порушують громадянські права й культурно-релігійні цінності інших осіб; залучення у діяльність зі збереження культурної спадщини своєї місцевості;

➤ учні 7 класу орієнтуються на: отримання і аналіз інформації щодо культурних й освітніх світових явищ і процесів, культурних та освітніх зв'язків України з іншими країнами, перш за все глобальними і регіональними державами, державами сусідами першого порядку тощо; уміння формулювати обґрунтовану думку

щодо суспільних проблем, загалом і соціо-культурного аспекту цих проблем, зокрема; критично мислити, співставляти, аналізувати інформацію на предмет подання фактів і суджень, маніпуляції інформацією культурного та освітнього спрямування та ін.; толерантне ставлення до культурних надбань і традицій народів світу, етнографічних груп на території України;

➤ учні 8 класу орієнтуються на: формування моделі полікультурної поведінки, яка відповідає принципам моралі та чинному законодавству України, громадянської позиції щодо збереження природного та культурного розмаїття держави; виховання поваги до національної історії, культури, освіти, мови, традицій, гордості за розвиток національної науки, загалом, і суспільно-географічної науки, зокрема;

➤ учні 9 класу орієнтуються на: ухвалення індивідуальних та колективних рішень, зважаючи на інтереси й запити, потреби громади, суспільства; готовність брати участь у громадській соціокультурній діяльності на місцевому та регіональному рівнях, нести відповідальність за свої дії і вчинки; усвідомлювати глобальні культурні й освітні взаємозалежності та їхній вплив (конструктивний, деструктивний) на національну й локальну культуру й освіту.

Засвоєння тем з географії культури і географії освіти у курсі «Географія» середньої школи розвиває лідерські ініціативи учнів, їхню здатність швидко діяти у технологічно й інформаційно швидкоплинному світі зберігаючи власну соціокультурну ідентичність та примножуючи культурний й освітній національний потенціал.

Тема 4. ЕТНОКУЛЬТУРНА ГЕОГРАФІЯ

Етнокультурна географія (етногеографія культури) — головна (традиційна, сформована) галузь географії культури на рівні з географією релігії (сакральна географія) й історичною географією культури (історико-культурна географія) та охоплює два блоки етнокультурних досліджень: геокультурне вивчення етносів, геокультурне дослідження етнографічних груп етносів (субетносів) (І. Ровенчак, 2008).

Етнокультурна географія з суспільно-географічних наук найтісніше пов'язана з географією населення (демогеографією). Як зазначено вище, виділяють *два великі блоки етнокультурних*

досліджень. Перший — геокультурне вивчення етносів. Наприклад, українців, поляків, росіян тощо. Це є предметом вивчення (неголовним) також і демогеографії. Другий — геокультурне дослідження етнографічних груп етносів (субетносів). Наприклад, в українців — поліщуки, подоляни, гуцули, бойки, лемки тощо; у поляків — гуралі, кашуби; у росіян — мешцера, помори тощо. Субетноси є предметом вивчення тільки географії культури. Розривати дослідження етносів та субетносів з методологічного погляду неправомірно. Тому, на нашу думку, етнокультурна географія (етногеографія) повинна належати саме до географії культури і становити одну з найважливіших її складових.

У сучасній українській етнології *немає єдиного підходу до трактування поняття «етнографічна група» та «субетнос»*. Можна виділити три аспекти цієї проблеми. Перший — ці два поняття ідентичні, тобто синоніми. Другий — субетноси є проміжними ланками між етнографічними групами та етносами. Третій, близький, до другого, — етнографічні групи та субетноси є різними явищами. Ми будемо дотримуватися першого підходу, тобто поняття субетнос і етнографічна група є синонімами.

Дослідження етносів і субетносів ґрунтується на різних вихідних матеріалах (джерелах). Для *вивчення етносів* найважливішими є статистичні матеріали про етнічний склад населення, як звичайно, за результатами переписів населення. Ці матеріали публікуються, якщо йдеться про Україну, у розрізі областей та низових адміністративних районів. Для геокультурних досліджень цього не завжди достатньо. Важливими є ці матеріали у розрізі сільських рад та окремих поселень. Серед інших джерел треба назвати етнічні карти, різноманітні літературні матеріали.

Етнічні меншини, які становлять 22% від усього населення України, у геокультурному аспекті доцільно класифікувати за двома підходами. Перший — за кількістю населення, другий — за етнокультурним походженням. За першим підходом, за питомою вагою йдуть: росіяни (17,3%), білоруси (0,6%), молдавани (0,5%), кримчаки (кримські татари) (0,5%) та ін. («Всеукраїнський перепис населення», 2001). Згідно з другим підходом, *за етнокультурним походженням* усі етнічні меншини поділяють на дві групи. Перша — це етноси (їх усього декілька), що представляють так звані корінні народи, друга — решта етносів, які належать до так званих некорінних народів. До першої групи належать чотири етноси. Це

кримчаки, гагаузи, греки-уруми та караїми. З-поміж них найбільшим етносом за людністю є кримчаки (243 тис. осіб), найменшим — караїми (1 196 осіб) (2001).

Караїми є мікроетносом. В Україні у 1959 р. їх було 3 301 особа, в 1989 р. — 1 404 осіб, у 2001 р., як уже вище зазначено, 1 196 осіб. З них у Криму — 671 особа. Самоназва караїмів — «караї», «карайлар». За релігійною належністю вони є неортодоксальними іудеями. Інколи караїмами називають також невелику групу євреїв — представників так званого караїмського напрямку в іудаїзмі. Тому відомий вчений-сходознавець Ярослав Дашкевич (1926-2010) пропонував називати українських караїмів — «кримокараїми».

Караїми — нащадки хозарів, панівного народу у Хозарському каганаті (VII-X ст.), другій державі (після Боспору) у Східній Європі. З VIII ст. каганату належала східна частина Кримського півострова (Керченський півострів). У різних джерелах, зокрема на картах, Крим у XI-XVI ст. часто названо також Газарією (Хозарією). Караїми як етнос сформувалися у XIII-XIV ст. і відтоді зазнали мало змін. Одна із змін — асиміляція в XV-XVI ст. нечисленної іномовної групи послідовників караїмської секти, що іммігрувала в Крим з країн Близького Сходу. Писемність у караїмів на основі єврейського квадратного алфавіту.

На Заході України, невелика спільнота караїмів переселенців з Криму була у м. Галич (Івано-Франківська обл.). Перші згадки про цю громаду датовані XVII ст.: згідно з результатами люстрації Галича у 1627 р., у містечку було 24 караїмських домогосподарства; у 1896 р. спільнота нараховувала 192 особи; на початок Другої світової війни — 122 ос. («Караїми Галича — історія і спадок призабутої громади», 2015).

Як зазначає дослідник караїмської громади Галича, Володимир Мороз (2015): «міжвоєнний період став часом найбільшого культурного розквіту караїмської громади, але й спонукав до пошуку відповідей на виклики секуляризації, приховування юдейського характеру власної релігійності і тюркської етнічної ідентичності». Зокрема, з 1924 р. по 1939 р. у Вільнюсі виходив часопис-річник «*Myśl karaimska*» (рис. 3) членом редколегії якого був Зарах Зарахович (1890-1952) із Галича. У часописі активно висвітлювалося життя караїмів на європейському просторі, у т. ч. у м. Галичі. Також у цей час діяли у місті громадські організації «Гурток караїмських жінок», «Гурток молодих караїмів», функціонував аматорський театр. У 1937 р. світ побачила поема «Галич», яка присвячена галицькій караїмській

спільноті та її значенні у житті східноєвропейських караїмів. Її автор — популяризатор караїмської мови Олександр Мордкович (1875-1944).

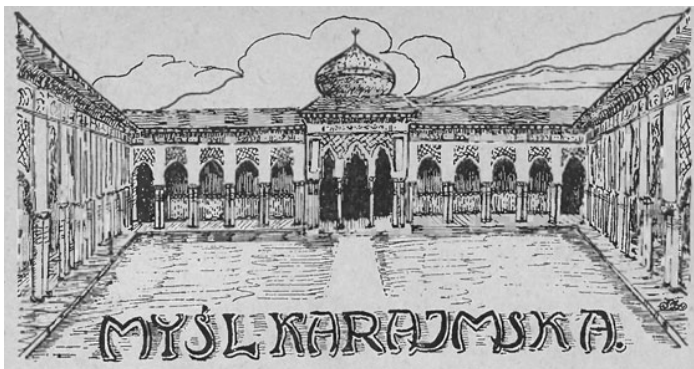

Рис. 3. Титульний лист «Myśl karaimska»

Джерело: Мороз В. «Караїми Галича — історія і спадок призабутої громади», 2015.

У 40-50-х роках ХХ ст. караїмська громада Галича нараховувала 40-50 осіб. За період 1946-2002 рр. у ній народилося 5 ос., а померло — 17 ос. Частина громади за цей час емігрувала («Караїми Галича — історія і спадок призабутої громади», 2015). Зараз караїмська громада міста налічує 8 ос.

З метою збереження самотньої культури караїмської спільноти Галича в одному із збережених та відреставрованих караїмських будинків створено Музей караїмської історії і культури (2004). До складу музею також входить караїмське кладовище у прилеглому до Галича с. Залуква.

Субетноси досліджують за допомогою інших джерел. Найважливішим тут є аналіз суто етнологічних (етнографічних) наукових праць, які ґрунтуються, як звичайно, на результатах польових досліджень. Цінним джерелом інформації є також етнографічні карти. Саме на етнографічних картах позначають також і субетноси (етнографічні групи), а на етнічних — етноси. Під час переписів населення визначають насамперед належність до етносів. Питання про належність до субетносів не ставлять. Бувають однак, і винятки. Наприклад, у ході першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. обліковано кількість осіб окремих етнографічних

груп (субетносів) українського етносу — бойки, гуцули, лемки, литвини, пінчуки, поліщуки, русини. Як виявилось, усі обліковані поліщуки та більшість литвинів, лемків і бойків є міськими жителями. Етнографічні відмінності між субетносами виявляються, як звичайно, тільки у сільського населення. Отже, дані переписів населення мають для геокультурних досліджень субетносів доповнювальне або другорядне значення. Натомість, дуже важливу роль відіграють природничо-географічні особливості територій розселення субетносів, зокрема простягання природних зон, характер рельєфу тощо.

Отже, *етнокультурна географія*, на відміну від інших галузей географії культури, *тісно пов'язана* з природничою (фізичною) географією (дослідження субетносів) та з іншою суспільно-географічною наукою — географією населення (дослідження етносів).

Тема 5. ЕТНОГРАФІЧНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

На основі локальних особливостей матеріальної та духовної культури і побуту народу визначаються його певні *етнографічні групи* й регіони їхнього розселення. Локальні відмінності і різновиди традиційної культури характерні для всіх відносно великих народів, що займають значну територію. Так, у поляків виділяють гуралі, мазури, підгаляни, кашуби, краков'яки та ін.; у росіян — мешчера, помори, кержаки, саяни, камчадали та ін.; у німців — шваби (нім. *schwaben*) та ін.

Питання етнографічно-географічного районування України є досить слабо вивченим і належним чином може бути розв'язане тільки на основі *докладного картографування* реалій традиційної народної духовної і матеріальної культури території країни (рис. 4). Спираючись на вже існуючі спроби етнографічного районування та дані етнографічних і діалектологічних досліджень, ми виділяємо в Україні етнографічно-географічні макрорегіони, регіони та субрегіони. Одиниць вищого рівня (*макрорегіонів*) налічується три (дод. Г.2):

- I. Українське Полісся;
- II. Західний;
- III. Середньо-Східний.

При проведенні *етнографічно-географічного районування* важливими моментами є: по-перше — географізація даних етнографічних досліджень, що сприяє покращенню їхньої просторової інтерпретації; по-друге — розгляд етнографічно-географічних меж

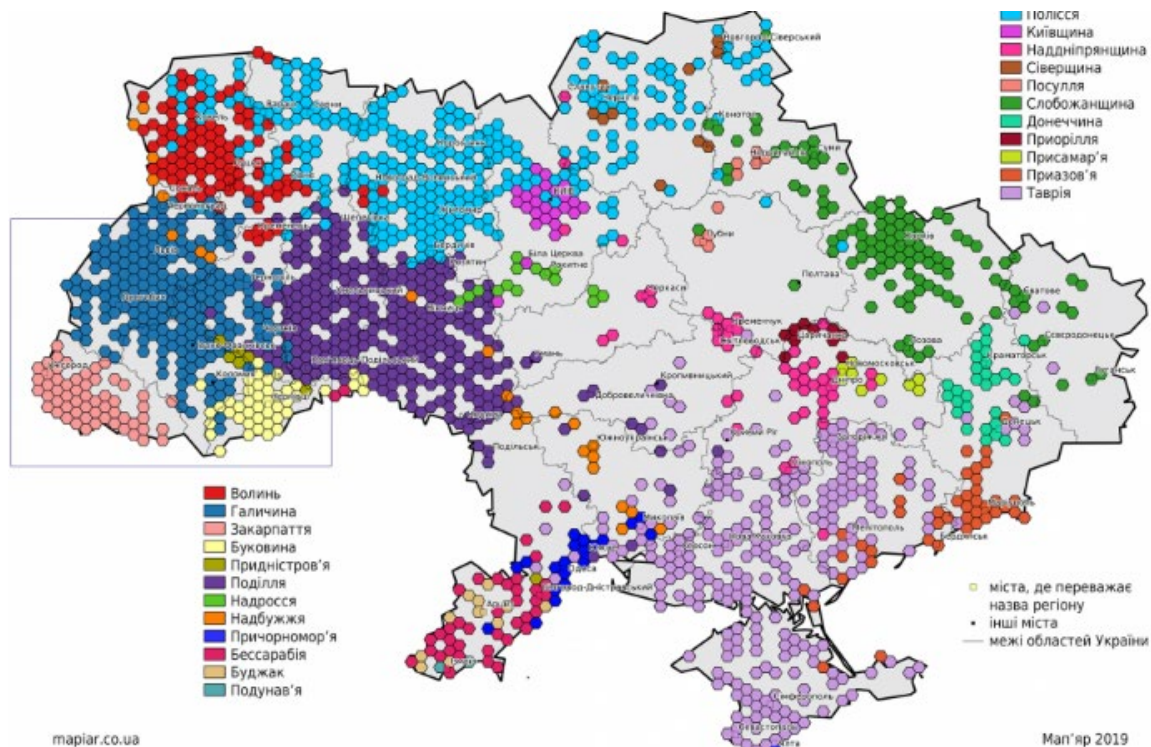

Рис. 5. Назва історико-етнографічних регіонів України у назвах підприємств і організацій, 2019

* Джерело: Мапа брендів з історико-етнографічним колоритом [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.doglvad.tv/mapa-brendiv-z-istorvko-etnografichnvm-kolorvtom>.

як зон етнокультурної взаємодії суміжних етнографічних районів, ці зони можуть бути різної ширини.

Українське Полісся — етнографічно-географічний макрорегіон, що із заходу на схід простягається усім північним краєм України, і разом із суміжним Білоруським Поліссям, Поліссям Польщі і Росії належить до одного з своєрідних слов'янських макроетнографічних регіонів — Полісся. Воно охоплює північні частини Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Залежно від положення щодо Дніпра Українське Полісся поділяється на два регіони: правобережне і лівобережне. Відповідно дістали поширення визначення західне і східне Полісся. Західне називають також Прип'ятським, інколи Волинським; східне — Наддеснянським, рідше Сіверським.

Західний макрорегіон з етнографічного погляду найскладніший і найрізноманітніший. Він охоплює територію Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, більшу частину Вінницької, південні частини Волинської, Рівненської, та південно-західну частину Житомирської областей.

У межах макрорегіону виділяється сім регіонів: Волинь, Поділля, Передкарпаття, Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Закарпаття. *Волинь* займає територію південної частини Волинської, Рівненської, південно-західної Житомирської, північно-східної Львівської, північної Тернопільської та Хмельницької областей. *Поділля* охоплює територію більшої частини Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, центрально-східну Львівської, північну Івано-Франківської областей. Воно поділяється на три субрегіони — Опілля, Західне Поділля, Східне Поділля. *Передкарпаття* займає серединну частину Львівської і Чернівецької та північно-східну частину Івано-Франківської областей. Виділення цього регіону є до деякої міри дискусійним. З північного заходу на південний схід у складі Передкарпаття виділяються чотири субрегіони: Надсяння, Підгір'я, Покуття, Буковина. *Лемківщина* охоплює невелику територію північно-західної Закарпатської та крайню південно-західну частину Львівської областей. *Бойківщина* — суміжний з Лемківщиною на північному заході етнографічний регіон. Вона займає територію південно-західної частини Львівської, північно-західної Івано-Франківської та північно-східної Закарпатської областей. *Гуцульщина* — південну частину Івано-Франківської області.

Етнографічне *Закарпаття* займає південно-західну частину Закарпатської області.

Середньо-Східний макрорегіон охоплює велику територію центральної, південної і східної України. У складі цього етнографічно-географічного макрорегіону виділяються три регіони: Середнє Подніпров'я, Слобідщина, Степовий Південь. *Середнє Подніпров'я* включає в себе Черкаську та більшу частину Полтавської, південну частину Київської і Чернігівської, південно-східну Житомирської, південно-західну Сумської, східну Вінницької, північну Кіровоградської та Дніпропетровської областей. У регіоні вирізняються два субрегіони: Правобережжя і Лівобережжя. *Слобідщина* охоплює східну частину України — Харківську, південно-східну Сумської, східну Полтавської, північно-східну Дніпропетровської, північну Донецької та Луганської областей. *Степовий Південь* є найпізніше освоєним українським регіоном і займає територію Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, більшу частину Кіровоградської, Дніпропетровської, Донецької, південну Луганської областей, а також північно-східну Автономної Республіки Крим. Тут можна виділити п'ять субрегіонів — Нижнє Побожжя, Нижнє Подніпров'я, Приазов'я, Буджак та Таврія.

Популяризація назв етнографічно-географічних регіонів України через назву підприємств й організацій держави (рис. 5). З використанням відкритих даних (OpenData) українським сервісом OpenDataBot укладено (2014, 2019) мапу поширення назв історико-етнографічних регіонів у назвах брендів, підприємств, установ зареєстрованих на території України. До уваги бралися дійсні функціонуючі суб'єкти господарювання, які не перебувають на стадії закриття чи банкрутства. Встановлено:

➤ найпопулярнішими назвами етнографічних районів, які використовуються у назві підприємств і установ є Полісся, Галичина, Поділля, Таврія;

➤ вибір назви етнографічного району для іменування новоствореного підприємства збігається з районом розташування останнього.

Використання відкритих даних допомагає простежувати геокультурні тенденції на регіональному рівні та формувати *бренд території*. Бренд території має бути оригінальним та асоціюватися з нею, використовувати її усталені цінності та культурні

особливості, знаходити підтримку у людей, що проживають на цій території.

Брендинг території (маркетинг території) — стратегічне просування території з метою сприяння її розвитку. Розвиток етнографічного та екскурсійного туризму України можна розглядати як приклад брендингу території з використанням її етнографічно-географічних особливостей.

Тема 6. ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЇ ЯК ПІДСИСТЕМА ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ

Географія релігії є порівняно розвинутою галуззю географії культури. Найвідоміший польський і один із провідних у Європі вчений у галузі географії релігії, завідувач кафедри географії релігії Ягеллонського університету в Кракові проф. А. Яцковський схилиється до думки про виділення у ній *двох окремих напрямків*. Перший (*конфесійно-віросповідний*) — це географія окремих релігійних напрямків, іншими словами, географія конфесій, або конфесійна географія. Другий (*паломницький*) — географія паломництва, або географія релігійного туризму. Географію паломництва А. Яцковський розглядає у тісному зв'язку з демогеографією, зокрема з її розділом — географією міграцій. За редакцією вченого у Кракові з 1995 р. виходить науковий часопис «Peregrinus Cracoviensis». Це єдине наукове періодичне видання такого типу в Європі і одне з небагатьох у світі, присвячене широкому розумінню географії релігії та особливо питанням паломництва у всіх релігіях та на різних просторових масштабах: глобальному, національному, регіональному та локальному. За даними польського вченого, найважливішими центрами паломництва в Європі (понад 4 млн осіб прочан у рік) є Рим (Італія), Фатіма (Португалія), Сантьяго-де-Компостела (Іспанія, Галісія), Люрд (Франція) та Ченстохова (Польща). В Україні — це Київ (головно Києво-Печерська лавра, 1-2 млн осіб) і Почаїв (близько 1 млн осіб). На підставі поглядів А. Яцковського доходимо висновку про *тричленну структуру географії релігії* (сакральної географії): некрогеографія, конфесійна географія, географія паломництва.

Інший варіант — структура сакральної географії охоплює два ієрархічні рівні. На першому (вищому) виділяють два блоки — некрогеографію та географію релігії. На другому (нижчому) рівні

географію релігії поділяють на географію конфесій та географію паломництва.

Об'єкти і предмети досліджень усіх трьох напрямків нерідко перетинаються. Наприклад, місця поховання визначних релігійних діячів, святих тощо (досліджує некрогеографія) є кінцевими пунктами для мандрівок численних прочан (вивчає географія паломництва).

Християнство після виникнення на початку I ст. у Палестині почало поширюватись на інші території. Вперше релігійну общину нового конфесійного напрямку названо християнами у 45 р. в Антіохії (Сирія). В середині I ст. найважливіші осередки християнських общин були в Єрусалимі, Цезареї (Палестина), Александрії (Єгипет), Антіохії, Ефесі (Мала Азія), Римі. Тоді ж апостоли Петро та Павло розпочали перші подорожі для пропагування християнства. Так звані місійні подорожі відбувалися спочатку в межах басейну Середземного, а пізніше, і Чорного морів. У поширенні нової віри найважливішою є заслуга святого апостола Павла — геніального духовного лідера й місіонера, одного з перших богословів християнства.

Місця народження, служіння, смерті та поховання апостолів мають важливе значення для *сакральної географії*. Багато апостолів пов'язано з Анатолією (пів Мала Азія, територія сучасної Туреччини). У Кілікії (Південна Анатолія) у м. Таро народився апостол Павло. До навернення його в християнство він називався Сав Тарсянин. У давньому Ефесі (Лідія, узбережжя Егейського моря) служив і був похований апостол Іоанн — автор Євангелія й Апокаліпсису, улюблений учень Христа. Також в Ефесі похована Діва Марія, якою за дорученням Христа до самої смерті опікувався апостол Іоанн. Апостол Філіп загинув 80 р. і похований у Фрігії (внутрішня західна частина Анатолії) в Гіраполісі неподалік від Колосів. В Анатолії проповідував також апостол Андрій. Сьогодні Анатолія входить у склад Туреччини і на її території практично повсюдно панує іслам.

Для України найважливішою є *місійна подорож апостола Андрія*, якого назвали Первозваним, брата апостола Петра. Деякі вчені піддають сумніву подорож апостола Андрія. За так званою Андріївською легендою, коли апостол Андрій проповідував у Синопі (південний берег Чорного моря, сучасна Туреччина), він прибув до Херсонеса в Криму і далі пройшов на північ по Сарматії (через гирло піднявся догори Дніпром). Апостол зробив зупинку на місці, де нині Київ (найдавніша освоєна частина міста), поблагос-

ловив це місце, поставив хрест і помолився. Далі він піднявся Дніпром вище і через вододіл дістався до ільменських словен, де тепер Новгород, а потім через Балтику, Атлантику та Рим повернувся до Синопа. Звідси українська та візантійська церкви пов'язують початки християнства в Україні з його іменем.

Правдоподібність Андріївської легенди піддають сумніву. У I ст. річкове судноплавство досягало тільки дніпровських порогів (сучасне м. Запоріжжя). Отже, апостол Андрій напевне там був. Він міг бути і в районі сучасних Канева і, навіть, Києва. Проте апостол Андрій аж ніяк не міг бути у словен (Новгород), тому що макрорегіоном розселення слов'ян у IV ст. була територія від Орди до Середнього Дніпра. А в район озера Ільмень (Новгород) східні слов'яни прийшли у VI ст., через п'ять століть після подорожі апостола. До того цю територію займали фінські племена.

Тема 7. ОСНОВИ ГЕОГРАФІЇ РЕЛІГІЇ УКРАЇНИ

Сьогодні в Україні у структурі релігійних громад переважають представники *традиційних напрямків* — православні та греко-католики. Вони становлять 65% усіх громад вірних.

Кількість громад (організацій) є одним з найважливіших сучасних статистичних показників, що характеризують окремі релігійні напрямки (конфесії) України. Питання про конфесійну належність під час проведення першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. не ставили. Звичайно, громади вірних можуть бути різними за кількістю осіб. Проте, на нашу думку, кількість громад, якщо немає даних про кількість осіб окремих конфесій, може бути більш-менш достовірним джерелом у географічно-релігійних дослідженнях.

З наведених вище 65% на православних припадає 53%, на греко-католиків — 12%. Православні розділені на дві нерівні групи: Православна церква України — ПЦУ (19%) та Українська православна церква Московського патріархату — УПЦ(МП) (34%). Православні переважають у 20 з 25 регіонів України, греко-католики — у чотирьох (Галичина — Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області та Закарпаття), протестанти — у Донецькій області.

У географо-релігійних дослідженнях важливим є також показник *рівня релігійності населення*. Його розраховують як співвідношення кількості релігійних громад до кількості населення, як звичайно, на 10 000 осіб населення. За цим показником на території

України чітко виділяються три регіони. Перший — *Західна Україна* з найвищим рівнем релігійності населення — від шести до більш ніж десяти релігійних громад на 10 000 осіб населення. До нього належать вісім областей — Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька. Другий — *Середня Україна* з середнім рівнем релігійності населення від двох до шести релігійних громад на 10 000 осіб населення. До регіону належать середні області України та Автономна Республіка Крим. У ньому виділяють Західний субрегіон (Житомирська та Вінницька області), де показники рівня релігійності порівняно вищі — від чотирьох до шести релігійних громад на 10 000 осіб населення. Третій — *Східна Україна* з найнижчим рівнем релігійності населення — менше ніж дві релігійні громади на 10 000 осіб населення у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій та Луганській областях.

Православна церква України (ПЦУ) утворена у 2018 р. шляхом об'єднання Української православної церкви Київського патріархату — УПЦ(КП), української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та невеликої частини УПЦ(МП). Православна Церква України (ПЦУ) отримала Томас про автокефалію 6 січня 2019 р. ПЦУ як «наймолодша» церква займає 15-те місце серед православних церков. У диптиху Константинопольської церкви автокефальні церкви розміщені («за честю») у такому порядку: 1) Константинопольська; 2) Александрійська; 3) Антіохійська; 4) Єрусалимська; 5) Російська; 6) Сербська; 7) Румунська; 8) Болгарська; 9) Грузинська; 10) Кіпрська; 11) Елладська; 12) Польська; 13) Албанська; 14) Чеських земель і Словаччини; 15) Українська.

Кафедральний собор ПЦУ — Михайлівський Золотоверхий собор (м. Київ).

Вірні ПЦУ концентруються найбільше на Заході (крім Галичини та Закарпаття) та в Центрі України. ПЦУ має десятки чоловічих і жіночих монастирів, з-поміж них — Михайлівський Золотоверхий та Видубицький у Києві. Найважливішим духовним навчальним закладом ПЦУ є Київська та Львівська духовні академії, Волинська (м. Луцьк), Івано-Франківська, Рівненська і Тернопільська духовні семінарії та Богословський факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Українська греко-католицька церква (УГКЦ), друга національна церква українців, відновила діяльність в Україні з

1989 р., спочатку на території Галичини (Львівська й Івано-Франківська єпархії) та Закарпатті (Мукачівська єпархія). У 2005 р. центр УГКЦ перенесений зі Львова (Архикатедральний Собор св. Юрія) до Києва (Патріарший собор Воскресіння Христового).

Сьогодні УГКЦ в Україні має чотири архієпархії та сім єпархій. Архієпархії: Київська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська. Єпархії: Сокальсько-Жовківська, Самбірсько-Дрогобицька, Стрийська, Коломийська, Бучацька, Кам'янець-Подільська, Чернівецька. Мукачівська єпархія (Закарпатська обл.) підпорядкована не центру УГКЦ у Києві, а напряму Ватикану, що є негативним явищем. Негативним є також те, що решта територіальних структур УГКЦ в Україні мають назву екзархат. Це: Луцький (!), Одеський, Харківський, Донецький та Кримський.

Особливістю УГКЦ є досить добрий розвиток структури за кордоном. У Польщі, наприклад, вона представлена Перемисько-Варшавською митрополією, до якої належать Перемиська та Вроцлавсько-Гданська єпархії.

Як зазначено, найбільша сьогодні в Україні *Українська православна церква Московського патріархату* — УПЦ(МП). Вона нараховує десятки єпархій. Близько десяти з них утворюють суцільний середньо-західноукраїнський ареал, що свідчить, певною мірою, про нього, як про основу сучасної УПЦ(МП). Управління цієї церкви є в національній святині українського народу — Києво-Печерській лаврі (статус лаври з 1051 р.). Це негативне явище. Адже, як висловився у 2005 р. патріарх УПЦ(КП) Філарет: «... хто володіє Києво-Печерською лаврою, той володіє душею українського народу». УПЦ(МП) володіє також другою за значенням монастирською обителлю України — Почаївською лаврою (Тернопільська обл., статус лаври з 1833 р.).

Найважливіші з *протестантських християнських конфесій* Євангельські християни Баптисти (ЄХБ) та Християни віри Євангельської (ХВЕ). Вони становлять, відповідно, 8% та 5% від загальної кількості релігійних громад України.

Важливою релігійною конфесією для України є також *іслам*, хоча частка мусульманських релігійних громад і становить менше 1%. Приблизно 90% цих громад сконцентровано в Автономній Республіці Крим, 5% у Донецькій обл. і ще 5% у м. Києві. Вірними мусульманами у Криму є переважно кримчаки (кримські татари), у Донецькій обл. — татари. Уперше на території України іслам

з'явився в Криму. Тут з кінця XIII ст. почалось будівництво перших мусульманських мечетей. Одна з найвеличніших мечетей споруджена 1288 р. у тодішній столиці Кримського ханства Солхаті (сучасне місто Старий Крим).

Тема 8. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ КУЛЬТУРИ

Історична географія культури (історико-культурна географія), зрозуміло, найтісніше пов'язана з історією. Історико-культурна географія формується на перетині географії культури й історії та, менше, політології. Історія є однією з найобширніших наукових дисциплін. У цьому разі з геокультурного погляду ми розглядаємо історію в політичному аспекті. До історичної географії культури належать дослідження тих культурно-територіальних єдностей, які сформувалися у процесі історичного розвитку під впливом політичних обставин. Цими єдностями є культурно-історичні (історико-культурні) регіони різних типів і рангів.

Найвищим рангом історико-культурних єдностей є макро- або, ліпше — суперрівень. Він представлений, як звичайно, державами. У нашому випадку, це наша незалежна, суверенна країна — Україна.

Історико-культурні (культурно-історичні) *регіони*, з геокультурного погляду, поділяються на два типи — історичні та історико-географічні.

Історичні регіони — це ті, які існували в минулому і нині відомі переважно спеціалістам, наприклад: Єдисан, Переяславщина, Феодоро.

Єдисан — історична область (XVI-XVIII ст.) на півдні України у межиріччі Дністра і Південного Бугу. Територія сучасної південно-східної частини Одеської та південно-західної частини Миколаївської областей. Регіон був частиною Дикого Поля, яке простягалося на північ від узбережжя Чорного моря, між ріками Дніпром і Дністром, на схід від Буджака і Молдови, на південь від Поділля й Запоріжжя, на захід від Таврії. Назва регіону з турецької перекладається як «сім імен» та походить від однойменної Єдисанської орди, яка є відгалуженням Малої Ногайської орди (XV-XVIII ст.). В історичній та художній літературі Єдисан іноді іменують Очаківською Татарією — від м. Очаків, головної фортеці регіону і центра Єдисанської орди.

Переяславщина — територія у складі Великого Князівства Руського, яка включала у XI-XII ст. власне Переяславське князівство, Посейм'я, сіверські окраїни верхів'їв Сули, Псла, Ворскли, Сіверського Дінця. У 30-х роках XII ст. Переяславщина розпалася на окремі князівства.

Феодоро (Готія, Готфія від грец. *Γοθία* — готи) — невелике християнське князівство зі столицею у м. Дорос (Мангуп), що існувало на території середньовічного Криму (близько 1223-1475 рр.) у південно-західній частині півострова. Важливо, що в VIII ст. на території «місцевості Дорі» була утворена Готська єпархія Константинопольського патріархату, а ще раніше її під назвою Готія, Готфія (від грец. *Γοθία* — готи) згадує Святий Іоанн Золотоустий (347-407).

Історико-географічні регіони — це історичні регіони, які сьогодні не мають офіційного адміністративно-територіального статусу, але їхня локалізація і територіальні масштаби відомі переважній більшості населення, одиниці недавно минулого адміністративно-територіального устрою, наприклад, Буковина, Галичина, Поділля тощо. Вони за територіальними масштабами можуть не повністю збігатися з відповідними історичними регіонами. У разі формування історико-культурних регіонів природні умови та, наприклад, конфесійна ситуація території відіграють незначну роль.

Ранжування історико-геокультурних регіонів ми розглядаємо у співвідношенні з сучасним адміністративно-територіальним устроєм України. Якщо рівень держави України прийняти за суперрегіональний, то *внутрішньодержавними* (регіональними) *історико-геокультурними рівнями* (рангами) будуть макрорегіональний, мезорегіональний та мікрорегіональний. Історико-геокультурні макрорегіони охоплюють декілька (дві і більше) сучасних адміністративних областей. Макрорегіональний рівень містить власне регіональний субрівень (підранг). Це історико-геокультурні регіони, до яких належить тільки одна область.

Історико-геокультурні мезорегіони охоплюють частину адміністративної області, тобто низку її адміністративних районів. Це такі мезорегіони: Буджак (Одеська область); Мармарош (Закарпатська область); Покуття (Івано-Франківська область).

Історико-географічний мезорегіон Буджак займає південно-західну частину Одеської області між ріками Дністер та Дунай. До його складу належать Тарутинський, Саратський, Білгород-Дністров-

ський, Болградський, Арцизький, Татарбунарський, Ренійський, Ізмаїльський та Кілійський райони.

Мармарош займає східну частину Закарпатської області — Міжгірський, Хустський, Тячівський та Рахівський райони. Перша згадка про Мармарош датована 1199 р. З 1385 р. Мармарош окрема жупа (жупа — історична адміністративно-територіальна одиниця в Центральній Європі та на Балканах). У 1925-1927 рр. унаслідок адміністративно-територіального переустрою Мармарош як окрему жупу ліквідовано. Отже, Мармарош як єдине історико-культурне ціле існував близько 550 років.

Покуття займає південно-східну частину Івано-Франківської області та південну частину історико-культурного макрорегіону Галичина. Мезорегіон охоплює Тлумацький, Надвірнянський, Коломийський, Городенківський, Снятинський, Косівський, Верховинський та південно-східну частину Тисменицького районів. Покуття на відміну від більшості інших історико-географічних регіонів, ніколи не мало адміністративної єдності.

Історико-географічні мікрорегіони за територіальними масштабами співвідносяться з низовими адміністративними районами. В Україні назви цих районів збігаються з назвами їхніх адміністративних центрів. Виняток становлять три райони: Вітовський (Миколаївська обл.) — центр м. Миколаїв; Києво-Святошинський (Київська обл.) — центр м. Київ; Поліський (Київська обл.) — центр смт Красятичі. На нашу думку, в Україні можна виділити ще декілька таких мікрорегіонів, наприклад, Угочанський в Закарпатській обл. У 1303-1926 рр., тобто близько 600 років існувала Угочанська жупа. Її територія приблизно збігається з Виноградівським районом Закарпатської обл. Можливо, задля збереження історико-культурної спадщини Виноградівський район варто було б назвати Угочанським. Особливо актуальна така *ідея збереження історико-культурної спадщини території*, через відродження назв історико-географічних мікро-, мезорегіонів, у час адміністративно-територіальної реформи, яка провадиться на території України (10-ті роки ХХІ ст.). Її активна фаза — творення громад і укрупнених районів, дає змогу відродити на рівні найменування новоствореної адміністративної одиниці давню історично-культурну назву території. А це потребує соціально-орієнтованої співпраці на місцях істориків, географів, краєзнавців, освітян, політичних лідерів місцевого і регіонального рівнів та громадськості.

Тема 9. ІСТОРИКО-ГЕОКУЛЬТУРНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Історико-геокультурне районування є елементом інтегральної культурно-географічної (геокультурної) диференціації території нашої країни, до якої крім нього ще входять етнографічно-географічне та конфесійно-географічне районування. У суспільну свідомість міцно ввійшли назви таких історико-геокультурних регіонів як: «Буковина», «Донбас», «Крим» та ін. Їхнє засвоєння спостерігається також і на побутовому рівні. Проте, нерідко назви історико-геокультурних регіонів змішують із назвами історичних, етнографічних та економіко-соціально-географічних районів. Це не сприяє подальшому розвитку науки, зокрема суспільної географії, та й вносить негативні, деструктивні моменти у громадсько-політичне життя країни.

Щоб правильно провести історико-геокультурне районування України, необхідно визначити критерії цього районування. Вони впливають із того, що історична географія культури є підсистемою географії культури, яка зі свого боку входить до суспільної географії. Історико-геокультурні райони України є «адаптованими» до сучасності, або інерційно-історичними географічними районами. Виходячи із цього ми виділяємо такі *критерії історико-геокультурного районування України*:

➤ виділені регіони повинні складати в минулому, але в порівняно недавньому, тобто до сучасного адміністративно-територіального устрою, єдине адміністративне, або політико-адміністративне ціле;

➤ вони мають більш-менш чітко просторово уявлятися і локалізуватися у сучасній свідомості людей (населення цієї території, населення держави, загалом);

➤ дані регіони повинні володіти певними, тільки їм притаманними, суспільно-географічними особливостями, які можна, насамперед, пояснити специфікою їхнього історичного розвитку.

Враховуючи ці критерії низка регіонів України не можуть кваліфікуватися як історико-геокультурні, а тільки суто історичні. Конкретний історико-геокультурний регіон може мати назву не обов'язково передостаннього адміністративного утворення на даній території. Назва може бути історично старшою, або дуже близькою до сучасної, головне, щоб вона об'єднувала дану територію і відповідала її просторовому змісту. У цьому контексті

деякі історико-геокультурні регіони можуть мати основну назву та її інваріанти. Так як до історико-геокультурного районування найближчим є етнографічне, назви їхніх регіонів можуть збігатися, проте їхні відповідні райони будуть мати різні просторові масштаби.

Виходячи із вищенаведеного ми виділяємо в Україні наступні дванадцять історико-геокультурних районів. Для кращого сприйняття території областей включаються до їхнього складу повністю. Це Наддніпрянщина, Волинь, Сіверщина, Галичина, Поділля, Слобідщина, Закарпаття, Буковина, Придніпров'я, Донбас, Причорномор'я, Крим. До складу регіонів входять такі адміністративні області. Наддніпрянщина — Київська, Черкаська, Полтавська і Кіровоградська. Волинь — Волинська, Рівненська, Житомирська. Сіверщина — Чернігівська і Сумська. Галичина — Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська. Поділля — Хмельницька і Вінницька. Слобідщина — Харківська. Закарпаття — Закарпатська. Буковина — Чернівецька. Придніпров'я — Дніпропетровська і Запорізька. Донбас — Донецька і Луганська. Причорномор'я — Одеська, Миколаївська і Херсонська. Крим — Автономна Республіка Крим.

Тема 10. ІНТЕГРАЛЬНЕ ГЕОКУЛЬТУРНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Квінтесенцією географії культури взагалі, і України зокрема, є геокультурне районування території. Виділяються галузеве (компонентне) та інтегральне геокультурне районування України. *Інтегральне геокультурне районування* є складним. Воно є синтезом галузевих (компонентних) районувань. На наш погляд, дедуктивно (у першому варіанті), виходячи з існуючих версій компонентних геокультурних районувань, в Україні можна виділити низку інтегральних геокультурних регіонів. Приймаємо, що це буде однопорядкова система, в сучасних політичних кордонах нашої країни. Виходячи із цього в Україні виділяються такі чотири інтегральних геокультурних регіони: 1) Північно-Західний; 2) Південно-Східний; 3) Українські Карпати; 4) Крим.

Північно-Західний інтегральний геокультурний район включає в себе Волинську, Рівненську, Житомирську, Київську, Чернігівську, Сумську, Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку, Черкаську області, а також північно-східну частину Львівської та північно-західну частину Полтавської областей. У природно-географічному відношенні

це вся мішанолісова і широколистолиста зони і більша частина лісостепу України. Геокультурний північний захід України це район зародження, виокремлення і формування (з VI ст.) українського народу із східнослов'янських племен полян, древлян, сіверян, дулібів, уличів і тиверців. В ньому невідомі давніші від давньоукраїнського етносу народи з власною назвою. Це своєрідна українська геокультурна «метрополія». Цей регіон є найбільш українсько-моноетнічний, тобто національно однорідним. У ньому зародилася майже 1200-літня українська державність. Її витоки сягають 839 р., як свідчать «Бертинські аннали» («*Annales Bertiniani*», 830-882), що містять найдавнішу згадку про Русь у західноєвропейських архівних джерелах.

У «Бертинських анналах» повідомляється, що 839 р. до імператора Людовіка I (814-840) прибуло посольство від візантійського імператора Теофіла (829-842). Імператор Теофіл «прислав також ... деяких людей, які стверджували, що вони і народ їхній, називаються *Rhos* (Rhos); їхній король (лат. *rex*) має титул хакана (лат. *chacanus*), і направив їх до нього (Теофіла), як вони стверджували, заради дружби. Він (Теофіл) просив..., щоб милістю імператора і за його допомоги вони отримали можливість крізь його імперію безпечно повернутися на батьківщину, бо шлях, яким вони прибули до Константинополя прямує землями варварськими і у своїй надзвичайній дикості винятково лютих народів, і він не бажав, щоб вони повертались цим шляхом, аби не наражалися за нагоди на яку-небудь небезпеку» («*Annales Bertiniani*», а. 839. Р. 30-31).

У цьому регіоні знаходяться найважливіші українські геокультурні центри — Київ (матір міст українсько-руських), Канів, Чернігів, Львів, Остріг, Кам'янець-Подільський, Чигирин, Почаїв, Батурин та ін.

Південно-Східний інтегральний геокультурний район включає в себе Кіровоградську, Дніпропетровську, Харківську, Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Донецьку, Луганську і південно-східну частину Полтавської області. У природно-географічному відношенні це менша частина українського лісостепу і майже вся українська степова зона. Геокультурний південний схід України це район української «етнічної колонізації» в політичних рамках Польського королівства (XVI-XVII ст.) та Російської імперії (XVIII-XIX ст.). Його територію у I тис. до Р. Х. населяли кіммерійці — перший народ на території України, який мав власну назву та скіфи.

Пізніше регіон населяли, зокрема, сармати (III ст. до Р.Х. — III ст.). Сармати мали великий вплив на формування геокультурних особливостей давніх українців, і зокрема антів. Існує ціла геокультурна *теорія «сарматизму»* — культурно-історична, політична і світоглядна орієнтація, пов'язана з ідеєю історичного наступництва давніх сарматів і українців та етногенетичної спорідненості з ними.

З початком епохи великого переселення народів (III-IV ст.) територія Південно-Східного інтегрального геокультурного району не мала більш-менш постійного населення. В IX-XI ст. її населяли, зокрема, печеніги, нащадками яких, очевидно, є сучасні гагаузи південного заходу Одеської області. Регіон є більш національно «строкатий» ніж північно-західний, але все ж тут повсюдно, абсолютно, чи відносно, переважає українське населення. В ньому знаходяться такі важливі українські геокультурні центри, як Харків (батьківщина українського національно-культурного відродження початку — першої половини XIX ст.), Полтава, Дніпро (Січеслав), Запоріжжя, Одеса та ін.

Українські Карпати — інтегральний геокультурний регіон, який включає в себе Івано-Франківську, Чернівецьку, Закарпатську, а також південно-західну частину Львівської області. У природно-географічному відношенні — це українська частина гірської системи Карпат з Передкарпаттям та Закарпаттям. Передкарпаття за своєю етнокультурною історією пройшло подібні етапи розвитку, що і Північний Захід. Населення Закарпаття — нащадки давньоукраїнських переселенців (хорвати) з Передкарпаття. Відносно пізні інтенсивне освоєння гірської частини Карпат (з XVI ст.) консолідувало населення цієї частини України в єдиний геокультурний регіон. Він є також більш національно строкатим ніж північно-західний, але знову ж таки тут повсюдно, абсолютно, чи відносно, переважає українське населення. Найважливішими геокультурними центрами регіону є Галич (центр окремої Галицької митрополії у 1303-1401 рр., у період найбільшого занепаду митрополії Київської), Самбір, Дрогобич, Чернівці, Ужгород, Мукачєво та ін.

Крим — специфічний геокультурний регіон України, який включає Автономну Республіку Крим. Він український більше геополітично ніж геокультурно. За свою історію регіон пережив зміну багатьох, часто мало пов'язаних між собою етнокультурних єдностей. В 480-107 рр. до Р. Х. тут існувала перша на території України держава (Боспорське царство) із столицею в Пантікапеї (сучасне місто Керч).

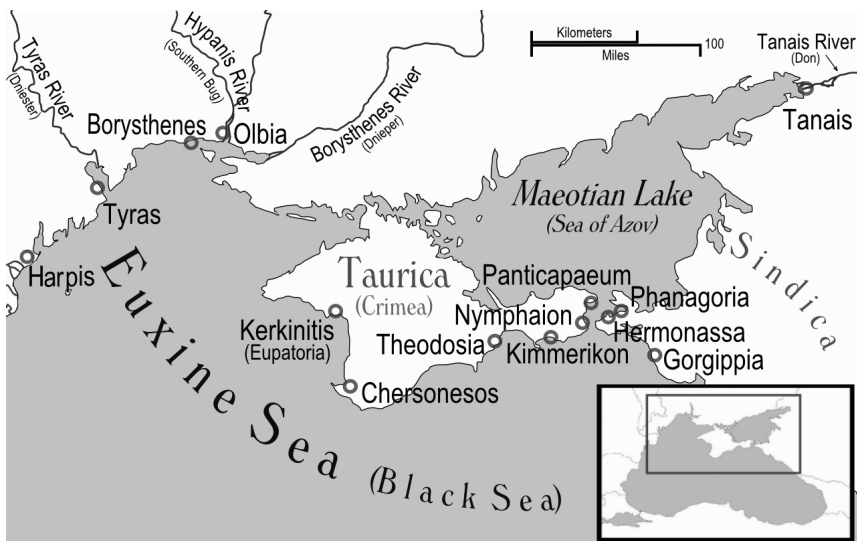

Рис. 5. Боспорське царство, 480-107 рр. до Р. Х.

Джерело: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Bosporan_Kingdom

Через Херсонес (український Корсунь; сучасна назва Севастополь) в українську геокультурну метрополію (північ) з Х ст. йшла християнська культура, а отже і цивілізація. Крим — єдиний геокультурний регіон України, де українці становлять відносну меншість. На першому місці за чисельністю населення йдуть росіяни, на третьому — кримчаки (кримські татари). Кримчаки є однією з чотирьох, поряд із гагаузами, греками-урумами і караїмами, корінних етнічних меншин України.

У етногенезі кримчаків (кримських татарів) взяли участь, зокрема, половці, що населяли Українське Причорномор'я в XI-XIV ст. В 1441-1783 рр. вони мали свою державу — Кримське ханство, з 1475 р. залежне від Османської імперії. Зараз кримчаки концентруються переважно на південному-сході півострова. Найважливішими геокультурними центрами Криму є Севастополь, Сімферополь, Бахчисарай, Керч, Феодосія, Євпаторія та ін.

Інтегральний геокультурний регіон Криму за своїми територіальними масштабами збігається з геокультурно-історичним регіоном Крим.

Тема 11. СТАНОВЛЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Геокультура України тісно пов'язана з географією освіти України. Заснування шкіл, особливо вищих, зокрема університетів, приводить до величезного піднесення культурного рівня населення регіону, переформування його геокультури, появи геокультурних інновацій та становлення регіональних геокультурних трендів.

Найстарішим університетом Європи та світу є Болонський (Universita di Bologna), заснований у м. Болонья в 1088 р. (Італія). У XIV ст. у ньому функціонували три факультети — медичний, філософський та теологічний. Одним із ректорів університету (1481-1482) був Юрій Дрогобич (Юрій Донат-Котермак, 1450-1494) виходець із м. Дрогобич (Львівська обл.). Юрій Дрогобич відомий в історії розвитку Болонського університету як «Giorgio da Leopoli» /«Georgius Drohobicz» — («Юрій зі Львова» / «Юрій з Дрогобича»). Він був доктором медицини і філософії, займався астрономією, астрологією, поезією та освітньою діяльністю. Видав працю «Прогностична оцінка поточного 1483 року» («Iudicium pronosticon Anni MCCCCLXXX III», 1483), яка містить окрім астрологічних прогнозів відомості з історії, географії, астрономії, метеорології та філософії. Зокрема з геокультурного погляду важливо, що Юрій Дрогобич у праці подає визначені ним координати міст Європи — Вільнюс (Вільно, Литва), Дрогобич, Львів та ін., чим виявляє свою ґрунтовну обізнаність у географії Східної Європи та популяризує східно-європейський (український) вектор в тогочасній європейській (світовій) науці. Зокрема, у підрозділі праці «Про становище Польщі» учений вказує, що Львів і Дрогобич історично належать не території Польщі, а Русі, під якою розуміє середньовічну монархічну державу короля Данила — Руське королівство (Regnum Rusie, 1199-1387).

У культурному просторі Європи Болонський університет був не тільки центром наукової думки, але й осередком прогресивного модерного світобачення — до нього з XIV ст. приймали на навчання жінок і з XIV-XV ст. залучали до викладацької праці жінок-професорів.

Загалом, можна виділити *чотири геокультурні вектори* заснування університетів у Європі (до XV ст.):

➤ західний — *Саламанкський університет* (Universidad de Salamanca; заснований 1218 р., статус університету з 1254 р., м. Саламанка в регіоні Кастилія-і-Леон, Іспанія. Відомий у науковому

світі Середньовіччя однією з перших наукових теологічних шкіл (бере початок з 1134 р.), відкритим вивченням геліоцентричної системи світу Коперника, розглядом проекту подорожі навколо світу Христофора Колумба та визнання прав місцевого населення відкритих ним земель тощо) і *Коїмбрський університет* (Universidade de Coimbra; заснований 1290 р., муніципалітет Коїмбра, Португалія. Має одну з найстарших і найбагатших, з позиції розмаїття наукової літератури, книгозбірень Європи);

➤ північно-західний — *Сорбонна* (Sorbonne (Паризький університет, Universite de Paris); університет заснований у першій половині XII ст., теологічний факультет заснований 1253 р. теологом Робером де Сорбоном (Robert de Sorbon, 1201-1274), м. Париж (Франція). Університет здійснив великий вплив на розвиток християнства, зокрема католицизму, в Європі у період Середньовіччя. Його учнями й викладачами були Тома Аквінський (1225-1274, засновник теологічної й філософської школи томізму, один із найвпливовіших мислителів Середньовіччя), Ф. Бекон (1214-1292, філософ, обґрунтував науковий метод дослідження), В. Оккам (1285-1347, філософ-схоласт, богослов, сформулював принцип логіки «брита Оккама») та ін. Університет упродовж багатьох століть був вищою школою богослов'я і вільних мистецтв (наприклад, юриспруденцію студенти вивчали тільки у розрізі канонічного права), дотримувався усталених освітніх й наукових традицій і суттєво вирізнявся на фоні світських освітніх закладів Європи, особливо прогресивного Болонського університету. У 1970 р. перетворений в 13 незалежних університетів, що різняться за напрямками навчання: чотири університети розташовані в історичних будівлях Сорбонни, решта — розміщені у різних кварталах Парижу та його передмістя), *Оксфордський університет* (Universitas Oxoniensis; заснований 1117 р. у м. Оксфорд, графство Оксфордшир, Англія. Найстаріший англomовний університет у світі та перший за часом заснування у Великій Британії. Спочатку орієнтувався (XII-XIII ст.) на класичну теологічну освіту для духівництва, з часом став центром наукових, теологічних, культурологічних дискусій Середньовічної Європи. Характеризувався духом вільнодумства на противагу Сорбонському університету), *Кембриджський університет* (University of Cambridge; заснований 1209 р. ученими, викладачами й студентами, які залишили Оксфордський університет через сутички з місцевим

населенням, м. Кембридж, графство Кембриджшир, Англія. Разом з Оксфордським університетом найпрестижніший навчальний заклад Великої Британії та світу. До середини XIX ст. у навчальному процесі в університеті особлива увага приділялася вивченню математики — випускний іспит з математики здавали усі студенти закладу; зараз у структурі університету переважають гуманітарні академічні напрямки. Упродовж історії розвитку характеризується духом демократії, відкритості, інноваційності: у 1869 р. відкрито перший жіночий коледж — Girton; університет має власну конституцію і є самокерованим утворенням зі своїм законодавчим органом (Regent House) тощо. Випускниками університету є понад 80 Нобелівських лауреатів. З 2006 р. в університеті у структурі курсу слов'янських мов викладають українську мову й вивчають українську літературу);

➤ північний — *Гайдельберзький університет* (Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg; найстаріший університет Німеччини, заснований 1385 р. і затверджений Папою Римським Урбаном VI у 1386 р., м. Гайдельберг, земля Баден-Вюртемберг (Німеччина). Спочатку університет мав чотири факультети — права, медицини, теології і філософії. У часи Середньовіччя він був центром гуманізму німецькомовного світу, сприяв становленню та розвитку кальвінізму. В освітньому та науковому просторі Європи в усі історичні періоди характеризується високим рівнем ліберальності, підтримкою демократичних ідей, відкритістю до інновацій, особливо технічних та інформаційних);

➤ північно-східний — *Карлів університет* (Univerzita Karlova; найстаріший університет Чехії, перший університет Центральної Європи, заснований 1347 р. у м. Прага (Чехія). Він перший університет, де навчання велося німецькою мовою — у час Середньовіччя в університетах переважно навчання відбувалося латинською мовою, яка трактувалася як універсальна мова науки), *Ягеллонський університет* (Uniwersytet Jagielloński; найдавніший університет Польщі, заснований 1364 р. указом Казимира III, м. Краків (Польща). Багато відомих українських учених, митців навчалися в цьому університеті — М. Русин (1422-1453, математик, астроном), Ф. Кудревич (1766-1834, священник-василіянин, доктор богослов'я), В. Стефаник (1871-1936, письменник, громадський діяч) та ін.), *Віденський університет* (Universität Wien; найстаріший університет Австрії, заснований 1365 р. у м. Відень (Австрія); навчання відбувалося

німецькою мовою). Його основу сформували запрошені у Відень герцогом Альбрехтом III (Albrecht III, 1349-1395; цікавився наукою, особливо математикою і астрологією, підтримував розвиток мистецтва) професори й викладачі Сорбонського університету. Герцог домогся підтримки католицької церкви у відкритті теологічного факультету, що суттєво посилило роль Віденського університету в освітньому і науковому просторі Центральної Європи. Університет активно розвивався — 1450 р. налічував орієнтовно 6 тис. студентів. Після турецької облоги Відня (1529) освітній заклад занепав — в окремі роки XVI ст. у ньому навчалися 30-50 студентів. Відродження університету відбулося після запроваджених імператрицею Марією-Терезією (1717-1780) та імператором Йосифом II (1741-1790) соціально-економічних реформ 1749 р. спрямованих на популяризацію культури, освіти і науки. З 1897 р. розпочав приймати на навчання жінок, первинно тільки на філософський факультет, а з 1900 р. — на медичний, 1919 р. — на юридичний тощо. У Віденському університеті навчалися відомі українські митці й учені: І. Франко (1856-1916; у Віденському університеті (1893) захистив дисертацію «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія», здобув учений ступінь доктора філософії) І. Пулюй (1845-1918; фізик, електротехнік, винахідник), Є. Козак (1857-1933; мовознавець, громадський діяч, організатор науки на Чернівецьщині) та ін. У структурі університету є одна з найстаріших (1365) та найбільших (6,7 млн найменувань) наукових й публічних бібліотек Європи. Бібліотека Віденського університету має велику колекцію україніки — близько 8-9 тис. томів праць. Зокрема тут зберігаються оригінали праць С. Рудницького, М. Левицького, Ю. Бачинського, С. Томашівського та ін. У відділі карт зберігаються детальні карти Галичини XVIII–XIX ст, виконані Ф. Лемером, Й. Лізганінгом (1719-1799; «Ost Galizie» (1778) на 9 аркушах М 1:72 000; «Regna Galiciæ et Lodomeriæ» (1790); 42-секційна карта; карта округів Галичини — «Galizien Oriental...= Ost Galizien. Nach Liesganig's grosser Charte und andern bewährten Hülfsmitteln neu entworfen» (1803) та ін.), Й. фон Ліхтенштерном (1765-1828; зменшив карту «Regna Galiciæ et Lodomeriæ» до масштабу 1:288 000 для видання 1790 р.) та ін., а також декілька планів м. Львова, м. Дрогобича, м. Надвірні та ін. того часу).

Перші українські університети виникли на місці заснованих раніше *колегіумів* (лат. *collegium* — товариство, співдружність) — середніх навчальних закладів. Вони були католицькими (переважно єзуїтськими) і православними. Найстаріші та найвідоміші колегіуми засновані у Ярославі (1574 р., коло Перемишля на території сучасної Польщі), Острозі (1580 р., Рівненська обл.), Львові (1608 р.), Луцьку (1614 р.), Києві (1632 р., заснований Петром Могилою (1597-1647) у результаті злиття Київської братської і Лаврської шкіл), Чернігові (1700 р.), Харкові (1734 р.) та Переяславі (1738 р., Київська обл.).

У 1661 р. засновано найстаріший в Україні Львівський університет на базі колишнього Львівського єзуїтського колегіуму, у 1701 р. — другий — Києво-Могилянська академія у Києві, попередником якої був Києво-Могилянський колегіум. Найбільший вплив на перші дві українські вищі школи мали згадуваний Ягеллонський та Вільнюський (заснований 1578 р., Литва) університети. Третій, за часом заснування — Харківський університет (1804 р.). Першими студентами цього університету були учні Харківського колегіуму.

Тогочасна розвинута мережа колегіумів і шкіл на території України сприяла високому рівню грамотності населення, формуванню широкого світобачення, поширення духу вільнодумства і зародження національно-патріотичних ідей (рис. 6).

Києво-Могилянську академію закрито 1817 р. Її геокультурним наступником став відкритий 1834 р. Київський університет.

Таким чином найстарішими університетськими центрами України є Львів (з 1661 р.), Київ (з 1701 р.) та Харків (з 1804 р.). Саме три університети — Львова, Києва та Харкова, на нашу думку, повинні й надалі відігравати провідну геокультурну роль в Україні. Польський дослідник Марек Квек, розмірковуючи над кризою фундаментальних цінностей сучасної вищої школи, закликає шукати для університету «нового місця в культурі».

Якщо на етапах класичного й некласичного розвитку, головне завдання університету вбачалося, на думку провідного іспанського мислителя, теоретика філософії освіти Хосе Ортега-і-Гассета у «викладанні культури, життєвих ідей сучасної епохи, передаванні новому поколінню системи зрілих уявлень про світ і людину, розроблених попередніми поколіннями» (J. Ortega y Gasset «Mision de la Universidad», 1930), то у постнекласичному світі у руслі дискурсу майбутнього, університет розглядається як невід'ємна

складова екосистеми інновацій, як стартап, як глобальний культуртрегер (нім. *kulturträger* — носій культури), ідеї якого мають високу проникливість і підтримку у суспільстві.

Сучасний український заклад вищої освіти, як і будь-який провідний світовий університет, розглядається як гнучка, адаптивна система, яка перебуває у стані постійної трансформації й задіяна у творенні нової реальності.

Головне завдання сучасного університету вбачається у формуванні самодостатньої, компетентісно інтелектуальної особистості з широким світоглядом, відкритістю до інновацій та готовністю до їхнього спільного творення (англ. *cocreation*), чуйністю до культурного розмаїття, готовою до розв'язання глобальних проблем людства, популяризації засад збалансованого розвитку та збереження національно-культурної ідентичності на засадах діалогу культур на локальному, регіональному та глобальному рівнях.

Дилемою університетів України є якість вищої освіти та її затребуваність на ринку праці, падіння рівня суспільного запиту на українську вищу освіту, зростання мобільності студентів та їхнє зацікавлення транснаціональною освітою, скорочення періоду напіврозпаду набутих навичок, які надають університетські освітні програми студентам — 5 років: велика частина того, що студенти вивчали 10 років тому уже не потрібно, а половина того, що вони вивчали 5 років тому — не відповідає запитам ринку праці.

Тема 12. ОСНОВИ ГЕООСВИТИ УКРАЇНИ

Геоосвіта — модерний науковий напрямок суспільної географії, який входить до блоку конвергентних суспільно-географічних дисциплін (О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик, 2015). Він формується на стику суспільної географії та дотичної до неї суспільної науки — педагогіки (рис. 6). Становлення геоосвіти є результатом зосередження досліджень суспільної географії на третьому (функціональному) зрізі геопросторової організації суспільства, натомість як класична, усталена галузева дисципліна суспільної, зокрема соціальної географії — *географія освіти* — зосереджує увагу на першому (генетичному) та другому (організаційному) рівнях дослідження просторових особливостей сфери освіти.

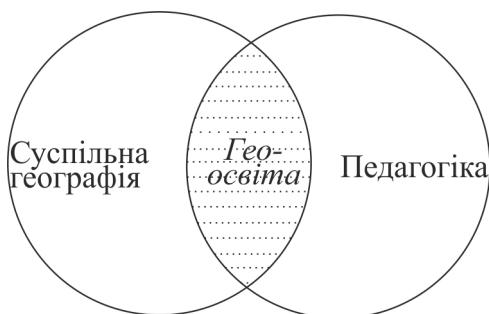

Рис. 6. Геоосвіта як модерний науковий напрямок

Предмет дослідження геоосвіти триєдиний: просторові відмінності освіченості населення, інфраструктури освітніх закладів, запитів населення на освіту (освітня культура).

Геоосвіта має тісні генетичні, функціональні, організаційні зв'язки з дисциплінами суспільної географії — географія населення, соціальна географія, економічна географія, політична географія і педагогіки — педагогіка дошкільного навчання, педагогіка початкової школи, педагогіка середньої школи, педагогіка вищої школи, військова педагогіка, соціальна педагогіка та ін. Також вона взаємодіє з модерними конвергентними науками географії, які сформувалися на постнекласичному етапі розвитку науки — геоеконімікою, геополітикою, геоекологією тощо.

Тісно пов'язана геоосвіта з *освітологією* (англ. *educology*) — науковим напрямком інтегрованого дослідження сфери освіти, який об'єднує філософські, наукові та праксеологічні знання про освіту з метою здійснення комплексних міждисциплінарних досліджень (N. Pastuovic «The Science(s) of Adult Education», 1995). За Віктором Огнев'юком, освітологія як науковий напрямок досліджує освіту як сферу зі складною сегментарною структурою підсистем, які відображають різні напрямки життєдіяльності освітньої галузі та її взаємодії з іншими сферами суспільства, що у сукупності забезпечує як гармонізацію розвитку суспільства, загалом, так і кожної його особистості, зокрема («Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти», 2009).

У своїх дослідженнях геоосвіта активно використовує як результати статистичних (кількість закладів середньої освіти, кількість науково-педагогічного персоналу закладів вищої освіти та ін.) і соціологічних (вибір спеціальності абітурієнтами при вступі в

заклади вищої освіти, якість середньої освіти України та ін.) досліджень населення так і великі, відкриті дані (OpenData) (результати досліджень тесту PISA, щорічні результати зовнішнього незалежного оцінювання) тощо.

Освіченість населення — рівень освіти населення. Поняття освіченість населення тісно пов'язано з поняттям *людина освічена* (лат. *Homo educatus*), яке використовується для означення нового еволюційного типу людини і запроваджене у філософський дискурс В. Огнев'юком (2003). За ним, людина освічена — це особистість, яка («Homo educatus», 2003):

- сформувалася за рахунок природно-біологічного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку;

- володіє системними знаннями про цілісність та єдність світу — концепція людинобіосфероцентризму¹;

- має власну систему цінностей, є самостійністю у думках та вчинках, відкритою до діалогу та творення культури шляхом діалогічного спілкування, обміну смислами культурного саморозвитку;

- усвідомлює свою відповідальність за збалансований (сталий) розвиток;

- використовує штучний інтелект в усіх сферах життєдіяльності;

- заміщує еволюційний розвиток раціональним проектуванням;

- характеризується багатомірністю — здатністю до виконання великої кількості соціальних ролей.

У постіндустріальну епоху прикладним аспектом освіченості населення є рівень кваліфікації працерадурсного потенціалу, рівень інноваційної активності на місцях, рівень самозайнятості населення, рівень конкуренції освітніх програм (рівень: бакалавр, магістр) закладів вищої освіти тощо.

Освіченість населення у постіндустріальну епоху є одним з головних чинників, який визначає рівень народжуваності населення і демографічні процеси на території дослідження (коефіцієнт детермінації $R^2=0,71$, що свідчить про наявність прямого, доволі сильного зв'язку між зазначеними величинами). Зростання ступеня освіченості населення має принципово важливе

¹ З позиції географії, *ноосферна* концепція розвитку людства. — прим. І. Р., Л. К.

значення для довгострокового демографічного переходу від високих показників народжуваності до низьких. Найвагоміший вплив освіченості на народжуваність характерний для слаборозвинутих країн з високим рівнем гендерної диференціації. У високорозвинутих країнах з ростом рівня освіченості жінок відбувається зниження їхніх репродуктивних очікувань (Думанська В. «Освіченість та народжуваність: взаємодія у соціо-демографічному просторі», 2008).

Освіченість населення є запорукою інвестиційної привабливості території, демократичних змін суспільного розвитку, конструктивних трансформаційних змін економіки, розв'язання глобальних проблем людства тощо.

Освіченість населення України висока. За значенням *індексу людського розвитку* (2018 р. — 0,750), який включає три субіндекси — довготривале та здорове життя, доступ до знань, гідний рівень життя — Україна входить до групи країн світу з високим показником людського розвитку та займає 88 місце у ранжуванні 189 країн світу. За період з 1990 р. по 2018 р. значення ІЛР держави зросло на 6,3%, у т.ч. середня кількість років навчання збільшилася на 2,2 роки, а очікувана кількість років навчання зросла на 2,7 років («Нерівність у людському розвитку в 21 столітті», 2019). Значення субіндекса освіти є визначальним у формуванні ІЛР України і дає змогу компенсувати низхідні тенденції субіндекса ВНД на душу населення (скорочення на 25,6% за період 1990-2017 рр.).

Негативним явищем є посилення нерівності у доступі до освіти та технологій в Україні, що спричинено нерівністю на ринку праці, відсутністю гідних місць праці, обмеженістю доступу певних верст суспільства до соціального забезпечення, незадовільною якістю урядування на місцях тощо. Найбільше у зоні ризику є молоді працівники, тривалий час безробітні особи, особи з інвалідністю, історично маргіналізовані спільноти, мешканці сільської й віддаленої місцевостей.

Внутрішньорегіональні відмінності рівня освіченості населення України простежуються за допомогою Індексу регіонального людського розвитку. Методику його обчислення розробили фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України і Державної служби статистики України (2000). Він включає шість субіндексів: відтворення населення, соціальне

становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта. Субіндекс освіта розраховується на основі врахування значень п'яти показників («Регіональний людський розвиток», 2018):

➤ охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, % (характеризує рівень соціалізації дошкільнят, що сприяє їхньому фізичному та психічному розвитку, надає досвід спілкування, забезпечує вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання);

➤ охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), % (показує рівень виконання державою гарантії на отримання дітьми повної середньої освіти, характеризує загальний розвиток дітей, їхню здатність до професійного самовизначення та подальшого розвитку);

➤ частка осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше, % (характеризує рівень професійно-кваліфікаційної підготовки населення, є важливою складовою людського розвитку);

➤ середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років (найбільш узагальнена характеристика освітньої складової людського розвитку);

➤ середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (за всіма предметами) (характеризує загальний рівень якості шкільної освіти).

Найвищі показники субіндексу освіта (0,84 і більше) є у Харківській, Дніпропетровській, Полтавській, Черкаській, Запорізькій, Хмельницькій областях. Ці області характеризуються високими показниками середньої тривалості навчання осіб віком 25 р. і старше та часткою осіб із освітою не нижче рівня «базова вища», середніми значеннями показників охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років та охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років);

Середні показники субіндексу освіта (0,81-0,84) представлені у Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях. Ці області хоча й демонструють високі показники середнього балу за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (за всіма предметами), але мають середні показники за іншими чотирма критеріями субіндексу;

Низькі показники субіндексу освіта (до 0,81) є в Житомирській, Закарпатській, Одеській, Рівненській, Чернівецькій областях. Ці області мають найнижчі показники охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, нижче середнього показники частки осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше та найнижчі показники середнього балу за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (за всіма предметами).

Простежується диференціація регіонів України за розвитком *освітньої інфраструктури*. Найнижчий рівень її розвитку (охоплення дітей шкільного віку дошкільними закладами; наповненість класів; кількість вчителів на 100 дітей, кількість закладів вищої освіти на 100 тис. населення та ін.) простежується у Закарпатській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Полтавській, Рівненській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях. Найвищі показники у Київській області та м. Києві, Харківській, Дніпропетровській областях. Розв'язання проблем функціонування освітньої інфраструктури на регіональному рівні вбачається у:

- розширенні мережі дошкільних навчальних закладів відповідно до потреб населення;
- розширенні мережі приватних дошкільних закладів та закладів середньої освіти;
- покращенні матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, особливо у час масової цифровізації (дигіталізації) освітнього процесу;
- запровадження інклюзивної освіти у закладах середньої освіти з метою якомога ширшого охоплення дітей з особливими освітніми потребами;
- створенні спеціалізованих закладів саморозвитку дітей (ІТ-школи, АРТ-школи та ін.);
- підвищенні кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Особливістю розвитку освітньої інфраструктури України є наростання конкуренції на ринку вищої освіти, виникнення приватних навчальних закладів (Український католицький університет (м. Львів), Києво-Могилянська академія (м. Київ) тощо); становлення корпоративних університетів (особливо в ІТ-сфері); перехід до дуальної освіти у закладах вищої освіти (особливо технічного й технологічного спрямування) та впровадження підприємницької складової в їхні освітні

програми; нарощування експортного потенціалу української вищої освіти з метою отримання позитивних економічних результатів (заклади медичного, технічного спрямування); становлення альтернативних недержавних закладів навчання у сфері середньої, початкової, дошкільної освіти; трансформація інфраструктури закладів початкової і середньої освіти відповідно до вимог Нової української школи.

Проблеми функціонування освітньої інфраструктури необхідно враховувати при здійсненні адміністративно-територіальної реформи на місцях, творенні освітніх округів, означенні опорних й профільних шкіл тощо.

Освітня культура є відносно самостійною сферою людського буття, яка відображає специфічність культурних традицій та інновацій у системі освіти. Вона тісно пов'язана з системою цінностей, яка сформована у суспільстві та запитом суспільства на освіту.

Сучасна освітня культура України характеризується:

- масовістю вищої освіти та втратою її престижності;
- зростанням зацікавлення населення до самоосвіти (освітні платформи Coursera, Prometheus, EdEra та ін.);
- поширенням ідеї індивідуальної освітньої траєкторії розвитку особи;
- поширенням культури «*gap year*» — рік перерви, який береться до, після або під час навчання у закладі вищої освіти. У час постмодерну, вважається, що лише після «*gap year*» особа має достатньо досвіду, щоб зробити адекватний вибір майбутньої сфери навчання чи праці;
- орієнтацією у навчанні на життєві уміння, формування власних компетентностей, а не просте засвоювання знань;
- масовим впровадженням цифрових технологій у навчання;
- переходом до безперервного навчання (англ. *lifelong learning*) як способу сучасного життя;
- наростанням популярності STEAM-освіти (Science (природничі науки), Technology (технології), Engineering (технічна творчість), Art (мистецтво), Mathematics (математика)), яка заснована на застосуванні міждисциплінарного і прикладного підходів;
- впровадженням медіаосвіти, як процесу розвитку особистості за допомогою і на матеріалах мас-медіа з метою формування культури спілкування, комунікативних здібностей, критичного мислення, навчання різних способів самовираження тощо.

Освітня культура України розвивається у рамках глобальної освітньої культури, яка орієнтована на формування *конкурентоздатних умінь майбутнього*, короткий перелік яких укладений у 2016 р. на Всесвітньому Економічному форумі (м. Давос, Швейцарія). Ці уміння є надпрофесійні і «гнучкі»:

- комплексне багаторівневе розв’язання проблем;
- критичне мислення;
- креативність у широкому смислі;
- уміння керувати людьми;
- взаємодія з людьми;
- емоційний інтелект (EQ);
- формування власної думки та прийняття рішень;
- клієнтоорієнтованість;
- уміння вести переговори;
- когнітивна гнучкість.

Сучасні *освітні тренди* в світі:

- онлайн-освіта;
- персонізація навчання;
- storytelling (пояснення складних явищ і процесів на прикладі життєвих історій відомих людей);
- авторські методики;
- коучинг (трансформація вчителя, викладача у психолога освітнього процесу, який розкриває потенціал, підлаштовується під індивідуальні потреби учасника освітнього процесу).

У рамках розвитку освітньої культури для України важливим є подолання нерівності в доступі до якісної освіти. Результати міжнародного дослідження PISA 2018, які демонструють здатність сучасних підлітків застосовувати отримані у школі знання і навички, показали значну нерівність у середній освіті в державі. Учні в сільській місцевості на 2,5 роки відстають у компетентностях від учнів з великих міст. Подолання цього розриву повинно стати загальнонаціональним пріоритетом.

Завдання практичних, семінарських занять, самостійної роботи студентів. Тестові й описові завдання

Семінарське заняття 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ І ГЕОГРАФІЇ ОСВІТИ

Мета: засвоєння студентами знань про об'єкт, предмет, завдання, зміст, функції географії культури і географії освіти; ознайомлення з історією становлення і розвитку географії культури та географії освіти в Україні та їхнім місцем у системі суспільної географії; формування навиків опрацювання наукових текстів з тематики географії культури та географії освіти та укладання тематичних карт.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: культура, географія культури, географічна культура, культурна географія, освіта, географія освіти, геокультура, геоосвіта;
 - об'єкт і предмет дослідження географії культури і освіти;
 - головні етапи розвитку географії культури і освіти в Україні;
 - функції географії культури і географії освіти;
- уміти**
- аналізувати відмінності об'єкту дослідження географії культури, культурної географії, географії освіти;
 - пояснювати місце географії культури, географії освіти, геокультури, геоосвіти у системі суспільно-географічного і географічного знання;
 - застосовувати знання з географії культури і освіти України при вивченні географії у середній школі;
- володіти**
- знаннями з теоретичних напрацювань географії культури і освіти України;
 - навиками використання інформаційних сервісів для укладання тематичних карт з тематики географії культури і освіти;
 - навиками роботи з науковими текстами з географії культури і географії освіти.

Головні терміни та поняття: культура, географія культури, географія освіти, географічна культура, культурна географія, геокультура, геоосвіта, функції географії культури і освіти, завдання географії культури і освіти, тематичні карти, наукові тексти.

Запитання семінарського заняття

1. Сутність поняття культура: розмаїття підходів до означення терміну.
2. Сутність поняття освіта: постмодерний підхід до трактування освіти.
3. Географія культури: об'єкт, предмет, завдання дослідження.
4. Географія освіти: об'єкт, предмет, завдання дослідження.
5. Науковий дискурс: географія культури, культурна географія, географічна культура, геокультура.
6. Науковий дискурс: географія освіти і геоосвіта.
7. Історія становлення та розвитку географії культури і географії освіти в Україні.
8. Функції і завдання географії культури і географії освіти на сучасному етапі розвитку науки.
9. Місце географії культури і географії освіти у системі суспільно-географічного і географічного знання.
10. Важливість розвитку географії культури і географії освіти в Україні у контексті викликів глобалізації.

При підготовці до семінарського заняття використати додатки А.1—А.8.

Дискусія на тему:

Запит суспільства на актуальні геокультурні дослідження в Україні.

Розвиток географії культури як можливість популяризації української самоідентичності.

Становлення інформаційного суспільства та нові проблеми дослідження географії культури і географії освіти в Україні.

Взаємозв'язок між науковими дослідженнями географії культури і географії освіти.

Рівень географічної культури молоді України.

Інформаційні джерела

1. *Влах М.* Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. — С. 179-187, 233-234, 240-241.
2. *Кримський С.* Культура як світ людини / С. Кримський // Мистецькі обрії 2003. — К. : Символ-Т, 2004. — С. 275-286.
3. *Ровенчак І.* Категорія «культури» у суспільній географії / Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 2004. — Вип. 30. — С. 274—277.
4. *Ровенчак І. І.* Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — С. 5-65.
5. *Стеценко В. І.* Культура в термінах від «а» до «я». Культурологічна абетка : навч. посібник / В. І. Стеценко — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — 208 с.
6. *Стецький В. В.* Географія науки і освіти : текст лекцій / В. В. Стецький. — Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 164 с.
7. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009.
8. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.
9. *Mitchell D.* Cultural Geography : A Critical Introduction / D. Mitchell. — Oxford : Blackwell Publishing, 2000. — 352 p.
10. Word Art [Electronic resource]. — Mode of access : <https://wordart.com/create>.
11. Word It Out [Electronic resource]. — Mode of access : <https://worditout.com>.

Завдання для самостійної роботи

1. До одного із запитань семінарського заняття укладіть тегову карту¹. Для виконання завдання скористайтеся сервісом Word It Out [11] або Word Art [10]. Як тегові карти сприяють комплексному сприйняттю інформації з географії культури і освіти України? Як їх можна застосовувати у середній школі?
2. Опрацюйте тему 5 «Місце і роль культури у життєдіяльності суспільства» розділу XVIII «Географія культури»

¹ *Тегові карти* (хмара слів, хмара тегів, зважений список) — візуальне відтворення списку ключових слів, категорій, міток, символів на єдиному спільному зображенні (дод. А.8). Дає змогу візуалізувати термінологію з певної теми, сприяє швидкому її запам'ятовуванню.

навчального посібника О. Топчієва «Основи суспільної географії» [7, с. 492-498]. Чому культуру називають «*якісною характеристикою суспільства*»?

3. Ознайомтеся з підходом І. Ровенчака до структурування географії культури (дод. А.7). Які галузі географії культури автор зачислює до основних, а які — до неосновних і чому?

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття культура.
2. Поясніть відмінність між поняттями географія культури і культурна географія.
3. Розкрийте сутність поняття освіта.
4. Поясніть відмінність між поняттями геокультура і геосвіта.
5. Розкрийте структуру географії культури за І. Ровенчаком.
6. Поясніть місце геокультури і геосвіти у системі географічних дисциплін.
7. Перелічіть функції географії культури на сучасному етапі розвитку науки.
8. Означте важливість досліджень географії освіти в Україні.
9. Назвіть вчених, які зробили внесок у розвиток географії культури і освіти України.

Тестові завдання

Вкажіть наукову дисципліну, яка за І. Ровенчаком, є окремою галузеву суспільно-аналітичною дисципліною поряд з демографією, економічною, соціальною і політичною географією:

А. географічна культура;

Б. географія освіти;

В. нова географія;

Г. географія культури.

Вкажіть наукову дисципліну, яка є самостійною ділянкою суспільної географії, досліджує геопросторову організацію сфери культури загалом або її найважливіших форм прояву:

А. географія культури;

Б. культурна географія;

В. географічна культура;

Г. нова суспільна географія.

Вкажіть вченого з працями якого пов'язують становлення культурної географії:

А. Р. Челлен;

Б. К. Зауер;

В. І-Ф. Туан;

Г. П. Кругман.

Вкажіть вченого, який вперше в українській суспільній географії виокремив географію культури:

А. С. Подолінський;

Б. С. Рудницький;

В. Ю. Полянський;

Г. В. Кубійович.

Вкажіть вченого, який вперше в українській науці вжив термін геокультура:

А. М. Грушевський;

Б. О. Шумило фон Кульчицький;

В. П. Чубинський;

Г. В. Вернадський.

Вкажіть місце, яке займає географія культури у структурі суспільної географії за О. Шаблієм, 2001:

А. базова дисципліна;

Б. суміжна дисципліна;

В. допоміжна дисципліна;

Г. галузева дисципліна.

Вкажіть місце, яке займає географія освіти у структурі суспільної географії за О. Шаблієм, 2001:

А. базова дисципліна;

Б. суміжна дисципліна;

В. допоміжна дисципліна;

Г. галузева дисципліна.

Вкажіть місце, яке займає геокультура у структурі географічної науки (О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик, 2015):

А. дивергентна наука;

Б. допоміжна наука;

В. методична наука;

Г. конвергентна наука.

Вкажіть, територіальні відмінності освіченості населення України є предметом дослідження:

А. географії культури;

Б. географії освіти;

В. географії сфери послуг;

Г. культурної географії.

Встановіть відповідність між ученим та терміном, який він запропонував:

1. геокультура;

А. К. Зауер;

2. культурний ландшафт;

Б. І.-Ф. Туан;

3. гуманістична географія;

В. Ф. Ратцель;

4. антропогеографія;

Г. Є. Маланюк.

Вкажіть, який із процесів сьогодення найсуттєвіше впливає на розвиток географії культури і географії освіти України:

А. секуляризація;

Б. екологізація;

В. економізація;

Г. глобалізація.

Семінарське заняття 2.

НОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ І ГЕОГРАФІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Мета: засвоєння студентами знань про нові методи дослідження географії культури і географії освіти України: контент-аналіз, анкетування, опитування, ментальні карти тощо; ознайомлення з методикою укладання анкет та питальників; формування навиків опрацювання наукових текстів з тематики географії культури та географії освіти, інтерпретації результатів анкетування, опитування тощо.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
 - сутність понять: контент-аналіз, опитування, анкетування, ментальна карта;
 - традиційні і нові методи дослідження географії культури і географії освіти;
 - переваги нових методів дослідження географії культури і географії освіти;
- уміти**
 - аналізувати інформацію отриману у результаті застосування традиційних і нових методів дослідження географії культури і географії освіти;
 - пояснювати доцільність використання нових методів дослідження в географії культури і географії освіти;
 - застосовувати традиційні і нові методи дослідження географії культури і географії освіти на практиці;
- володіти**
 - знаннями з методології та методики дослідження географії культури і географії освіти;
 - навиками використання традиційних і нових методів дослідження географії культури і географії освіти;
 - вмінням аналізувати, узагальнювати та інтерпретувати результати дослідження отримані з використанням традиційних та нових методів дослідження географії культури і географії освіти.

Головні терміни та поняття: наукова методологія, науковий метод, географічний підхід, традиційні методи дослідження, нові методи дослідження, контент-аналіз, нарративний аналіз, опитування, анкетування, включене спостереження, ментальна карта, геоінформаційні системи (ГІС).

Запитання семінарського заняття

1. Географічний підхід як базовий методологічний підхід при вивченні географії культури і географії освіти України.
2. Традиційні методи дослідження географії культури і географії освіти.
3. Нові методи дослідження географії культури і географії освіти:
 - 3.1. наративний аналіз;
 - 3.2. метод контент-аналізу;
 - 3.3. метод опитування;
 - 3.4. метод інтерв'ю;
 - 3.5. метод включеного спостереження;
 - 3.6. метод ментальних карт.
4. ГІС та їхнє використання в дослідженнях географії культури і географії освіти.

Робота в малих групах (5-7 осіб)

А. Укладіть стислу анкету-питальник на тему географії культури / географії освіти України (5-8 запитань закритого і відкритого типу). Проведіть опитування (до 10 осіб) та репрезентуйте в аудиторії його результати.

Б. Візьміть коротке інтерв'ю (до 5 хв.) на тему географії культури / географії освіти України у 2-3 викладачів-експертів з цієї тематики. Репрезентуйте в аудиторії головні ідеї експертів висловлені під час інтерв'ю.

В. Запропонуйте студентам інших академічних груп (до 10 осіб) виконати ментальну карту з тематики географії культури / географії освіти України. Проаналізуйте їхні ментальні карти, узагальнені висновки інтерпретуйте в аудиторії.

Г. Поспостерігайте за роботою в аудиторії колег-студентів інших малих груп (групи А-В). Як вони підходять до виконання поставлених завдань? На яких аспектах географії культури / географії освіти України зосереджуються при виконанні завдання, які аспекти наукових досліджень відхиляють і чому? Які результати наукових досліджень вони отримали, але забули/не надали уваги репрезентувати в аудиторії?

Дискусія на тему:

Доцільність впровадження соціологічних методів у дослідження географії культури і географії освіти.

Нові інформаційні технології та модернізація методів дослідження географії культури і географії освіти.

Проблема дослідження в географії культури віртуальної, доданої реальностей, соціальних комунікаційних мереж, потоків даних великого обсягу тощо.

Інформаційні джерела

1. *Білецький М.* Соціальна географія : навч. посібник / М. Білецький, І. Ванда, Л. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. — С. 48-53.

2. *Бордун О.* Дидактичне використання ментальних карт у географічних дослідженнях / О. Ю. Бордун, Л. І. Котик // Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference. — Kharkiv : SPC “Sci-conf.com.ua”, 2020. — Pp. 148-152.

3. *Влах М.* Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. — С. 41-42, 117-118.

4. *Гідденс Е.* Соціологія / Е. Гідденс ; [пер. з англ.] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsiologiya_-_odens_ontoni.

5. *Котик Л. І.* Використання методу анкетування в процесі дослідження сакральних об'єктів / Л. І. Котик // Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. — Вип. 27. — Львів, 2008. — С. 33-38.

6. Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. І. Шаблія]. — К. : ДНВП «Картографія», 2012. — 192 с.

7. *Ровенчак І. І.* Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — С. 183-220.

8. *Рудницький С. Л.* Чому ми хочемо самостійної України / С. Л. Рудницький / [упоряд., передмова О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 1994. — 416 с.

9. *Стецький В. В.* Географія науки і освіти : текст лекцій / В. В. Стецький. — Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 164 с.

10. *Топчієв О. Г.* Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методики : навч. посібник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2005. — 632 с.

11. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.

12. *Шевчук Л. Т.* Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — С. 345-347.

13. *Crang M.* Cultural Geography / M. Crang. — N.Y. : Routledge, 1998. — 215 p.

14. *Fellmann J.* Human Geography : Landscapes of human activities / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis. — [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009.

15. *Mitchell D.* Cultural Geography : A Critical Introduction / D. Mitchell. — Oxford : Blackwell Publishing, 2000. — 352 p.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте фрагмент наукової розвідки С. Рудницького «Огляд національної території України» [8, с. 243-245] (дод. Б.1). Використовуючи метод нарративного аналізу, які геокультурні ідеї можна виокремити у дослідженні вченого? Яка їхня актуальність зараз і чому?

2. Прочитайте розділ 4.2.3. «Міждисциплінарні методи» монографії І. Ровенчака «Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження» [7, с. 189-196]. Чому вчений наголошує на доцільності використання басейнового методу в геокультурних дослідженнях?

3. Ознайомтеся з статтею Л. Котик «Використання методу анкетування в процесі дослідження сакральних об'єктів» [5]. Яку нову геокультурну інформацію можна отримати з використанням методу анкетування?

4. Прочитайте статтю О. Бордун, Л. Котик «Дидактичне використання ментальних карт у географічних дослідженнях» [2]. Які геокультурні результати отримали автори опрацьовуючи ментальні карти мешканців м. Львова? Які переваги застосування методу ментальних карт для отримання такого роду інформації на противагу методу анкетування?

5. Опрацюйте розділ 5.3. «Нові види програмного забезпечення для здійснення соціально-географічних досліджень» навчального посібника Л. Шевчук «Соціальна географія» [12, с. 335-340]. Які системи управління просторовою інформацією доцільно використовувати у дослідженнях географії культури і географії освіти?

6. Ознайомтеся з картами з географії культури і географії освіти в науковій праці «Львів. Комплексний атлас» [6]. Які методи

картографування використані для подання геокультурної, геоосвітньої інформації з функціонування великого міста?

7. Опрацюйте англomовні підручники з проблеми географії культури [13-15]. На яких методах дослідження географії культури наголошують автори і чому?

Питання для самоперевірки

1. Базовий методологічний підхід при вивченні географії культури.

2. Традиційні методи дослідження географії культури.

3. Сутність басейного методу в геокультурних дослідженнях.

4. Сутність методу геокультурних кілець.

5. Інформативність методу геокультурного районування у географічних дослідженнях.

6. Традиційні методи дослідження географії освіти.

7. Роль картографічних методів в отриманні та репрезентації результатів дослідження географії культури і географії освіти.

8. Метод анкетування: доцільність його використання в географії культури.

9. Переваги методу контент-аналізу в дослідженнях географії освіти.

10. Наративний аналіз: сильні і слабкі сторони при використанні в геоосвітніх дослідженнях.

11. Метод включеного спостереження: переваги і недоліки методу в геокультурних дослідженнях.

12. Переваги використання методу ментальних карт в географії культури.

13. Проблеми інтерпретації результатів дослідження при використанні методу ментальних карт.

14. Новітні інформаційні технології і трансформація методів дослідження географії культури.

15. Проблеми дослідження географією культури віртуальної і доданої реальності.

16. Потенційні методи дослідження соціальних інформаційних мереж і геокультурна інформація ними отримана.

17. Штучний інтелект і трансформація методів дослідження географії культури і географії освіти.

Тестові завдання

Вкажіть метод збору геокультурної інформації, який передбачає висловлення думок спеціалістами з певних проблем розвитку географії культури:

- А. експеримент;* *Б. опитування;*
В. спостереження; *Г. інтерв'ю.*

Вкажіть метод збору інформації, який передбачає безпосередню участь дослідника у геосвітніх процесах на території дослідження:

- А. нарративний аналіз;* *Б. анкетування;*
В. експеримент; *Г. включене спостереження.*

Вкажіть метод збору інформації з географії культури, який передбачає висловлювання думок респондентами на завчасно укладені запитання:

- А. експеримент;* *Б. опитування;*
В. спостереження; *Г. контент-аналіз.*

Вкажіть метод збору інформації з географії освіти, який передбачає кількісний аналіз текстів і текстових масивів з метою подальшої змістової інтерпретації виявлених кількісних закономірностей:

- А. опитування;* *Б. нарративний аналіз;*
В. спостереження; *Г. контент-аналіз.*

Вкажіть метод збору інформації з географії культури, який передбачає аналіз лінійного викладу фактів і подій у науковому творі з подальшою його історично і культурно обґрунтованою інтерпретацією:

- А. інтерв'ю;* *Б. нарративний аналіз;*
В. анкетування; *Г. контент-аналіз.*

Вкажіть метод збору інформації з географії культури, який передбачає аналіз графічного виконання сприйняття простору респондентами:

- А. опитування;* *Б. метод ментальних карт;*
В. спостереження; *Г. контент-аналіз.*

Вкажіть вченого, який визначає ментальні карти як «спосіб конструювання інформації, що має прив'язку до простору і також є виключно суб'єктивною»:

- А. І-Ф. Туан;* *Б. Дж. Голд;*
В. П. Кругман; *Г. М. Кайку.*

Практична робота 1.

**ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ
І ГЕОГРАФІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ**

Мета: ознайомлення студентів з особливостями висвітлення тематики географії культури і географії освіти України у навчальній програмі з географії для загальноосвітніх навчальних закладів, у шкільних підручниках та атласах з географії; засвоєння студентами знань про компетентності на формування яких спрямоване вивчення тем географія культури і географія освіти України у середній школі; формування навиків укладання карти знань з теми географія культури/географія освіти України.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: компетенція, навчальна програма, наскрізні змістові лінії навчальної програми;
 - зміст навчального матеріалу з тем географія культури і географія освіти України, який вивчається у середній школі;
 - структуру підручників та атласів з географії для 8 і 9 класу;
- уміти**
- пояснити важливість вивчення тем географія культури і географія освіти України у середній школі;
 - розкрити логічний взаємозв'язок географії культури і географії освіти України з попередніми суспільно-географічними темами, які вивчаються у середній школі;
 - застосовувати знання з географії культури і географії освіти України при вивченні географії у середній школі;
- володіти**
- знаннями з навчальної програми з географії для загальноосвітніх навчальних закладів;
 - навиками укладання карти знань з тематики географії культури і географії освіти України;
 - навиками роботи з підручниками та атласами з географії для середньої школи.

Головні терміни та поняття: компетенція, середня освіта, географія культури, географія освіти, зміст навчальної програми, знаннєвий компонент, діяльнісний компонент, карта знань.

Завдання практичної роботи

1. Ознайомитися зі змістом навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Географія. 6-9 класи»: звернути увагу на компетенції, формування яких передбачено програмою; виокремити структурні елементи програми, які стосуються тематики географії культури і географії освіти України. Заповнити таблицю 1.1

Таблиця 1.1

Зміст шкільного навчального матеріалу
(теми: географія культури і географія освіти України)
та вимоги до його засвоєння

Клас, назва теми	Зміст навчального матеріалу	Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності	Наскрізнні змістові лінії	Компетенції, які формуються

2. Проаналізувати підручники з географії для 8 класу/9 класу (*вибір студента*) на предмет розкриття тем географія культури і географія освіти України. Заповнити таблицю 1.2 та здійснити її письмовий аналіз.

Таблиця 1.2

Розкриття змісту географії культури і географії освіти України
у підручниках з географії (8 клас/9 клас)

Одиниці аналізу	Підручники (перший автор)						
Означення терміну «культура», «освіта»							
Означення терміну «географія культури», «географія освіти»							
Актуальність вивчення географії культури і освіти України							
Складові компоненти географії культури, які автори розкривають							
Складові компоненти географії освіти, які автори аналізують							
Наголос на територіальному розмаїтті географії культури України							
Територіальні відмінності географії освіти України							

Інформація про міжнародні і громадські організації, які вивчають та популяризують культуру й освіти України							
Додаткова цікава інформація з тематики географії культури і освіти України							
Ілюстрації за темою							
Наявність тематичних карт							
Націленість на власні дослідження з тематики географії культури і освіти України							

3. Укласти та виконати графічне представлення карти знань¹ з географії культури/географії освіти України (*вибір студента*) для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Коротко описати принципи її укладання та завдання, які вона вирішує.

При виконанні завдань практичної роботи використати додаток В.1.

Дискусія на тему:

Збалансованість висвітлення тематики географії культури і географії освіти України у підручниках для середньої школи.

Чи цікаво подано теми з географії культури і географії освіти України у шкільних підручниках? Що б Ви запропонували змінити і чому?

Які сучасні інформаційні технології доцільно використати для зацікавлення учнів вивченням географії культури і географії освіти України?

Інформаційні джерела

1. Атлас. Географія : Географічний простір Землі. 11 Клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 50 с.

2. Атлас. Географія : регіони та країни. 10 клас. — К. : Картографія, 2019. — 40 с.

¹ *Карта знань* (карта пам'яті, карта думок, карта розуму, англ. *mind map*) — сукупність схем, діаграм, блоків, які в наочний вигляд демонструють тези, логічні структурні компоненти, думки пов'язані одна з одною та об'єднані загальною ідеєю. Ця візуальна форма дає змогу відобразити на одному аркуші паперу ідею/тематичний блок загалом за допомогою унаочнення мислення тим самим забезпечуючи швидке і глибше розуміння матеріалу.

3. Атлас. Географія : Регіони та країни. 10 клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 58 с.
4. Атлас. Географія : Україна і світове господарство. 9 клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 50 с.
5. Атлас. Географія : Україна і світове господарство. 9 клас. — К. : УКГ, 2019. — 40 с.
6. Атлас. Географія : Україна у світі: природа, населення. 8 клас. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 38 с.
7. Атлас. Географія : Україна у світі: природа, населення. 8 клас. — К. : УКГ, 2019. — 41 с.
8. Атлас. Україна і світове господарство. 9 клас. — К. : Картографія, 2019. — 40 с.
9. Атлас. Україна у світі: природа, населення. 8 клас. — К. : Картографія, 2019. — 48 с.
10. *Бойко В. М.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. М. Бойко та ін. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. — 272 с.
11. Географія. 6-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.
12. *Гілецький Й. Р.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Й. Р. Гілецький, Р. Р. Сливка, Я. Д. Атаманюк. — Харків : Ранок, 2017. — 208 с.
13. *Гільберт Т. Г.* Географія: підручник для 9 кл. загальноосвітніх навч. закладів / Т. Г. Гільберт, І. Г. Савчук, В. В. Совенко. — К., Оріон, 2017.
14. *Кобернік С. Г.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2017. — 288 с.
15. *Масляк П. О.* Географія : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. з поглибленим вивченням географії для 9 класу / П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна. — Харків : Ранок, 2017. — 240 с.
16. *Надтока О. Ф.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Ф. Надтока, О. М. Топузов. — К. Оріон, 2017. — 208 с.
17. *Пестушко В. Ю.* Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова, А. І. Довгань. — К. : Генеза, 2017. — 272 с.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте один із атласів з географії [1-9] на предмет висвітлення тематики географії культури і географії освіти України.
2. Укладіть добірку ілюстративного матеріалу про один із конкретних об'єктів дослідження географії культури України.
3. Розробіть завдання для учнів з вивчення географії культури території їхнього проживання. Проілюструйте його мультимедійним контентом.

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття компетенція.
2. Які головні положення навчальної програми з географії для загальноосвітніх навчальних закладів?
3. У яких класах у середній школі вивчаються теми з географії культури і географії освіти України?
4. На формування яких компетентностей спрямоване вивченням тем з географії культури України у середній школі?
5. Який знаннєвий компонент навчальної програми з географії забезпечується викладанням теми географія освіти України?
6. Наведіть приклади відмінностей викладу матеріалу з географії культури України у підручниках з географії для середньої школи.
7. Поясніть доцільність використання мультимедійного контенту при розкритті тем з географії культури України у середній школі.

Описові завдання

1. Мета базової середньої освіти.
2. Компетентнісний потенціал теми географія культури України.
3. Компетентнісний потенціал теми географія освіти України.
4. Головні завдання шкільної географії і засвоєння учнями теми географія освіти України.
5. Головні завдання шкільної географії через призму вивчення географії культури України.
6. Висвітлення теми географія культури України в шкільних підручниках.
7. Висвітлення теми географія освіти України в шкільних атласах.
8. Карта знань з географії культури України.
9. Карта знань з географії освіти України.
10. Мультимедійний контент з географії культури України та його використання у середній школі.

Практична робота 2.

**ЕТНОГРАФІЧНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ
УКРАЇНИ**

Мета: ознайомлення студентів з критеріями етнографічно-географічного районування України; засвоєння студентами знань про етнографічно-географічні макрорегіони, регіони, субрегіони проживання українців; формування навиків укладання карти етнографічно-географічного районування України, характеристики окремих етнографічно-географічних регіонів і субрегіонів.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: етнологія, етнокультурна географія, районування, етнографічно-географічне районування;
 - критерії етнографічно-географічного районування України;
 - особливості виокремлення етнографічно-географічних макрорегіонів України;
 - характерні риси етнографічно-географічних регіонів і субрегіонів України;
 - етнографічні землі українців за межами державної території;
 - райони давнього компактного проживання представників українського етносу за кордоном;
- уміти**
- пояснити принципи здійснення етнографічно-географічного районування України;
 - розкрити географічні особливості розташування етнографічних територій України за межами сучасної державної території;
 - застосовувати знання з етнології України при вивченні географії у середній школі;
- володіти**
- знаннями з етнографічно-географічного районування України;
 - навиками створення медіаконтенту з тематики етногеографічних особливостей українців;
 - навиками роботи з етногеографічними першоджерелами.

Головні терміни та поняття: етнос, субетнос, етногеографія, етнокультурна географія, районування, етнографічно-географічне районування, етнографічно-географічний макрорегіон / регіон / субрегіон, етногеографічна ситуація території, медіаконтент.

Завдання практичної роботи

1. Ознайомитися з критеріями етнографічно-географічного районування території України. Укласти картосхему «Етнографічно-географічне районування України»:

➤ способом якісного фону (базовий колір) показати макрорегіони (Українське Полісся, Західний, Середньо-Східний);

➤ способом якісного фону (відтінки базового кольору) — регіони (Західне Українське Полісся, Східне Українське Полісся, Волинь, Поділля, Передкарпаття, Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Закарпаття, Середнє Подніпров'я, Слобідщина, Степовий Південь);

➤ способом значків (цифрами) — *субрегіони*.

➤ способом ареалів (штрихування) — виділити території компактного проживання/розселення кримських татар (кримчаків) і гагаузів.

Етнографічно-географічне районування України

Українське Полісся

Західне Українське Полісся

Східне Українське Полісся

Західний

Волинь

Поділля

Опілля

Західне Поділля

Східне Поділля

Передкарпаття

Надсяння

Підгір'я

Покуття

Буковина

Лемківщина

Бойківщина

Гуцульщина

Закарпаття

Середньо-Східний

Середнє Подніпров'я

Правобережжя

Лівобережжя

Слобідщина

Степовий Південь

Нижнє Побожжя

Нижнє Подніпров'я

Приазов'я

Буджак

Таврія

2. Охарактеризувати один з етнографічно-географічних субрегіонів України. Звернути увагу на особливості звичаєвої, обрядової, побутової культури, типову архітектуру, народні промисли, традиційні галузі господарства тощо. Підготувати стислий медіаконтент¹ (презентацію в середовищі PowerPoint) з заданої теми розрахований на використання у середній школі з навчальною метою.

3. Розкрити етнографічні особливості кримських татар, гагаузів. Описати території їхнього сучасного проживання в Україні.

4. Ознайомитися з районами давнього компактного проживання представників українського етносу за межами сучасної державної території. Охарактеризувати сучасну етнічну політику держав-сусідів України на цих територіях.

При виконанні завдань практичної роботи використати додатки Г.1—Г.3.

Дискусія на тему:

Етнографічні особливості мешканців території і виклики глобалізації.

Збереження і популяризація етногеографічних особливостей України.

¹ *Медіаконтент* — змістове наповнення засобу інформації матеріалами у формі тексту, зображення чи звукозапису з метою передачі інформативних, загальнозначимих, естетично привабливих різножанрових повідомлень, спрямованих на масову аудиторію. Головні носії медіаконтенту у XXI ст.: Google — текстові і фото повідомлення; YouTube — відеоповідомлення; соціальні мережі (Facebook, Instagram та ін.) — змішаний контент.

Збереження етнічних особливостей українців за межами сучасної державної території України.

Етнографічні особливості регіонів України і формування їхнього туристичного бренду.

Збереження етнокультурних особливостей кримських татар.

Інформаційні джерела

1. *Дністрянський М. С.* Етногеографія України : навч. посібник / М. С. Дністрянський. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 230 с.

2. Енциклопедія етнокультурознавства / [редрада: Ю. І. Рижмаренко та ін.] — К., 2001. — 522 с.

3. Енциклопедія українознавства. Загальна частина / [за ред. В. Кубійовича]. — перевид. — К., 1994-1995.; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/encycl/eui.htm>.

4. *Заставний Ф. Д.* Географія України / Ф. Д. Заставний. — Львів : Світ, 1994. — 472 с.

5. *Кирчів Р.* До проблеми етнографічно-географічного районування України / Р. Кирчів, І. Ровенчак // Сучасні проблеми географії населення в Україні : тези доповідей. — Луцьк, 1993. — С. 201-202.

6. Культура і побут населення України : навч. посібник / [за ред. С. Головка]. — К. : Либідь, 1993. — 288 с.

7. Культура України. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://elib.nlu.org.ua>.

8. *Макарчук С. А.* Етнографія України : навч. посібник / С. А. Макарчук. — Львів : Світ, 2004. — 520 с.

9. *Ровенчак І.* Історико-етнографічне районування / І. Ровенчак // Україна : навч. атлас. — К. : Картографія, 1998. — С. 9.

10. *Ровенчак І. І.* Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — С. 119-124.

11. *Ровенчак І. І.* Деякі питання геокультури та геополітики Криму / І. І. Ровенчак // Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: зб. наук. праць. — К. : Ін-тут географії НАН України, 2018. — С. 38-39.

12. *Ровенчак І.* Український Крим. М 1:1 250 000 / [наук. ред. — І. Ровенчак ; упоряд. — В. Грицеляк]. — Львів : Карти і Атласи, 2017.

13. *Diasporiana.* Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua>.

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з «Оглядовою картою українських земель» авторства С. Рудницького (1917) (дод. Г.2). Які етнічні землі зараз перебувають поза межами державної території України?

2. Перегляньте розділ «Про землі, міста й села України» наукової розвідки С. Рудницького «Україна наш рідний край» [7]. Як вчений описує окремі етнографічні регіони України, на яких геокультурних особливостях робить наголос?

3. Прочитайте розділ «Етнографічні границі України» посібника С. Рудницького «Початкова географія України» [13]. Який підхід вченого до подання матеріалу з етногеографії України доцільно й зараз застосовувати і чому?

4. Ознайомтеся з особливостями української національної вишивки (дод. Г.3). Чому її називають геокультурним кодом нації? Як вона різниться за етнографічними регіонами держави?

5. Опишіть етнографічні особливості регіону вашого проживання. Які їхні особливості? Як вплив етнографічних особливостей інших територій, виклики урбанізації й глобалізації трансформують усталені звичаї, традиції, обряди мешканців регіону?

6. З допомогою сучасних інформаційних технологій підготуйте короткий фото/відеоряд про етнографічні особливості, які зберігаються й дотримуються у вашій родині? Які з них ви будете передавати й популяризувати наступним поколінням?

Питання для самоперевірки

1. Сутність етногеографії.
2. Відмінність етногеографії і етнокультурної географії.
3. Критерії етнографічно-географічного районування України.
4. Етнографічно-географічні макрорегіони України.
5. Етнографічно-географічні регіони України.
6. Особливості етнографічно-географічного регіону Волинь.
7. Ознаки етнографічно-географічного регіону Поділля.
8. Характерні риси етнографічно-географічного регіону Передкарпаття.
9. Атрибути етнографічно-географічного регіону Слобідщина.
10. Особливості етнографічно-географічного регіону Степовий Південь.

Тестові завдання

Вкажіть, хто вперше почав вживати поняття «нація»:

- А. римляни;* *Б. франки;*
В. французи; *Г. греки.*

Вкажіть найдавнішу форму планування поселень в Україні:

- А. безсистемна;* *Б. кругова;*
В. вулична; *Г. рядова.*

Вкажіть різновид саней в Україні:

- А. грабарка;* *Б. ридван;*
В. гринджоли; *Г. тарантас.*

Вкажіть верхній одяг українців:

- А. фerezезя;* *Б. плахта;*
В. каптан; *Г. кептарик.*

Вкажіть ареал проживання етнографічної групи гуцули:

- А. Поділля;* *Б. Полісся;*
В. Закарпаття; *Г. Наддніпрянина.*

Вкажіть етнографічно-географічний регіон Степовий Південь охоплює:

- А. Волинську обл.;* *Б. Харківську обл.;*
В. Одеську обл.; *Г. Полтавську обл.*

Вкажіть етнографічно-географічний регіон Передкарпаття охоплює:

- А. Рівненську обл.;* *Б. Львівську обл.;*
В. Сумську обл.; *Г. Херсонську обл.*

Вкажіть етнографічно-географічний субрегіон Передкарпаття:

- А. Буджак;* *Б. Таврія;*
В. Лівобережжя; *Г. Надсяння.*

Вкажіть етнографічно-географічний субрегіон Степового Півдня:

- А. Приазов'я;* *Б. Підгір'я;*
В. Правобережжя; *Г. Опілля.*

Вкажіть до якого етнографічно-географічного регіону входить субрегіон Нижнє Побожжя:

- А. Середнє Подніпров'я;* *Б. Волинь;*
В. Лемківщина; *Г. Степовий Південь.*

Практична робота 3. ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЇ УКРАЇНИ

Мета: засвоєння студентами знань про об'єкт, предмет, завдання, зміст, структуру географії релігії; ознайомлення з передумовами й критеріями релігійного районування території України, особливостями розміщення на території держави релігійних та конфесійних об'єднань, головними релігійними центрами держави; формування навиків опрацювання вихідного статистичного матеріалу, укладання соціально-географічних карт, виконання пояснювальних записок на тему вивчення географії релігії України.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: релігія, географія релігії, сакральна географія, мультирелігійність, секуляризація, екуменізація;
 - тенденції динаміки й територіальні відмінності розвитку на території України релігійного життя;
 - головні релігійні центри держави;
- уміти**
- аналізувати територіальні відмінності регіонів України за релігійними особливостями;
 - пояснювати тенденції впливу секуляризації на соціальну сферу і повсякденне життя мешканців України;
 - застосовувати знання з географії релігії України при вивчення географії у середній школі;
- володіти**
- знаннями про релігійне районування території України;
 - навиками виконання й аналізу соціально-географічних карт;
 - навиками роботи з узагальненою статистичною інформацією релігійно-географічного змісту.

Головні терміни та поняття: релігія, сакральний, географія релігії, сакральна географія, авраамітичні релігії, авраамічні віровчення, монотеїзм, політеїзм, світові релігії, національні релігії, релігійна ситуація, релігійний центр, секуляризація, екуменізм, екуменічний соціальний тиждень.

Завдання практичного заняття

1. Розрахувати рівень релігійності населення України (на 10 тис. осіб) (дод. Д.1).

Рівень релігійності населення України

$$PP = (PO/H) * 10\,000, \text{ де}$$

PP — рівень релігійності населення;

PO — кількість релігійних організацій, од.;

H — кількість населення, осіб.

Заповніть таблицю 3.1 «Рівень релігійності населення України», письмова поясніть територіальні відмінності.

Таблиця 3.1

Рівень релігійності населення України

Область	Кількість населення, тис. ос.	Кількість релігійних організацій, од.	Рівень релігійності

2. З використанням додатка Д.2 «Релігійна мережа в Україні» обчислити темп зростання релігійної мережі. Заповнити таблицю 3.2 «Темп зростання релігійної мережі в Україні 1985—2019 рр.». Пояснити причини динаміки зростання.

Таблиця 3.2

Темп зростання релігійної мережі в Україні 1985—2013 рр., %

Показник	Роки					
	1990/ 1985	1995/ 1990	2000/ 1995	2005/ 2000	2010/ 2005	2019/ 2010
Кількість релігійних організацій						
Кількість монастирів						
Кількість духовних навчальних закладів						
Кількість релігійних періодичних видань						

Темп зростання релігійної мережі

$$T_p = \frac{K_k - K_n}{K_n} * 100\%,$$

де T_p — темп зростання; K_k — кількісні показники фактичного року спостереження; K_n — кількісні показники попереднього до фактичного року спостереження.

3. Виконати картосхему «Релігійна ситуація в Україні»: способом картограми показати рівень релігійності населення, способом картодіаграми — кількість релігійних організацій; способом ареалів — релігійні райони України (автори районування — О. Шаблій, Л. Шевчук) (дод. Д.3). Описати територіальні відмінності сформованої релігійної ситуації за релігійними районами держави. Виокремити їхні особливості.

4. Підготувати коротку презентацію про один із значних релігійних центрів України.

При виконанні завдань практичної роботи використати додатки Д.1—Д.4.

Дискусія на тему:

Релігійна і конфесійна структура населення України.

Виклики мультирелігійності великих міст / регіонів держави.

Релігійність і секуляризація.

Трансформація релігійної культури мешканців України у ХХІ ст.

Роль релігії у сучасній побутовій культурі українців: територіальні відмінності.

Інформаційні джерела

1. Білецький М. Соціальна географія : навч. посібник / М. Білецький, І. Ванда, Л. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. — С. 70-97, 235-240.

2. Екуменічний соціальний тиждень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://esweek.org.ua>.

3. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

4. Інститут релігійної свободи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.irs.in.ua>.

5. Кисельов Ю. Про місце сакральної географії в системі географічних наук / Ю. Кисельов // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки : [матеріали міжнар. наук. конф. до 120-річчя географії у Львівському університеті (24-26 вересня 2003 р.)]. —

Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — С. 127-128.

6. *Ключко Л.* Суспільно-географічні дослідження релігійної сфери [Електронний ресурс] / Л. Ключко. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Chseg/2008_5/Klyuchko.pdf.

7. *Ковальчук А. С.* Географія релігії в Україні : монографія / А. С. Ковальчук. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 308 с.

8. *Кучабський О. Г.* Прикладні проблеми географії релігії / О. Г. Кучабський // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 1998. — Вип. 22. — С. 83-89.

9. *Кучабський О. Г.* Релігійна сфера обласного регіону : трансформація і територіальна організація : автореф. дис. канд. геогр. наук / О. Г. Кучабський. — Львів, 2000. — 20 с.

10. *Любіцева О. О.* Географія релігій : навч. посібник / О. О. Любіцева, С. В. Павлов, К. В. Мезенцев. — К. : АртЕк, 1998. — 504 с.

11. Перехід церковних громад до ПЦУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

12. *Ровенчак І. І.* Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — С. 140-147, 166-173, 222.

13. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 2000. — С. 457-478.

14. *Шевчук Л. Т.* Сакральна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1999. — С. 9-28, 41-44, 139-145.

Завдання для самостійної роботи

1. Прочитайте параграф 4.5 «Територіальна організація релігій» навчального посібника Л. Шевчук «Сакральна географія» [14, с. 139-145]. На яких особливостях територіальної організації релігійної сфери наголошує автор? Як ці особливості впливають на виокремлення на території України релігійних районів?

2. Опрацюйте розділ 3.3.5. «Основи географії релігії України» монографії І. Ровенчака «Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження» [12, с. 140-147]. Поясніть думку: *«кількість громад (організацій) є одним з найважливіших сучасних статистичних показників, що характеризують окремі релігійні напрями (конфесії) України»?*

3. Поясніть важливість для української держави отримання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні (06 січня 2019 р.).

4. Ознайомтеся з динамікою та географією переходу церковних громад до Православної Церкви України після отримання Томосу [11]. Поясніть територіальні відмінності.

5. Перегляньте перелік об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні (дод. Д.4). Які об'єкти релігійної інфраструктури України до них включені?

6. Ознайомтеся з засадами проведення Екуменічного соціального тижня [2]. Яка важливість цього заходу на сучасному етапі розвитку України?

7. Ознайомтеся з сайтом організації «Інститут релігійної свободи» [4]. Яка статистична й аналітична інформація на ньому подана? Як її можна використовувати під час вивчення теми географії релігії у середній школі?

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття географія релігії.
2. Поясніть відмінність між поняттями географія релігії та сакральна географія.
3. Як можна обчислити рівень релігійності населення певної території?
4. Поясніть особливості релігійної ситуації в розрізі окремих регіонів України.
5. Які конфесійні напрямки і чому переважають в західних областях України?
6. Які конфесійні напрямки і чому переважають в південних областях України?
7. Які конфесійні напрямки і чому переважають в східних областях України?
8. Географія іудейських спільнот в Україні.
9. Географія ісламських спільнот в Україні.
10. Географія буддистських спільнот в Україні.
11. Динаміка релігійної мережі в Україні.
12. Перелічіть релігійні райони України (за О. Шаблієм, Л. Шевчук).
13. Обґрунтуйте позитивні/негативні сторони процесу секуляризації у світі та в Україні.
14. Обґрунтуйте доцільність проведення Екуменічного соціального тижня в Україні.
15. Які релігійні споруди України включені до об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО?

Тестові завдання

Вкажіть вченого, якій вперше в українській суспільній географії живив термін сакральна географія:

А. О. Топчієв;

Б. О. Шаблій;

В. Л. Шевчук;

Г. Ф. Заставний.

Вкажіть область з найвищим рівнем релігійності населення:

А. Тернопільська;

Б. Київська;

В. Сумська;

Г. Одеська.

Вкажіть, який напрямок християнства переважає чисельно на території України:

А. католицизм;

Б. протестантизм;

В. православ'я;

Г. неопротестантизм.

Вкажіть, яку релігію сповідує єврейська етнічна спільнота на території України:

А. індуїзм;

Б. юдаїзм;

В. християнство;

Г. іслам.

Вкажіть, яку релігію сповідують кримські татари:

А. індуїзм;

Б. юдаїзм;

В. буддизм;

Г. іслам.

Вкажіть, яку релігію сповідують вірмени на території України:

А. буддизм;

Б. іслам;

В. християнство;

Г. протестантизм.

Вкажіть до якого релігійного району України відноситься Полтавська обл.:

А. Західного;

Б. Південного;

В. Центрального;

Г. Східного.

Вкажіть до якого релігійного району України відноситься Миколаївська обл.:

А. Західного;

Б. Південного;

В. Центрального;

Г. Східного.

Вкажіть, який сакральний центр християнства розташований на території м. Києва:

А. Архикатедральний Собор святого Юра;

Б. Скит Манявський;

В. Свято-Успенська Почаївська Лавра;

Г. Собор святої Софії.

Практична робота 4.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНЕ Й ІНТЕГРАЛЬНЕ ГЕОКУЛЬТУРНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Мета: засвоєння студентами знань про історико-культурне й інтегральне геокультурне районування України; ознайомлення з критеріями районувань, головними історико-культурними та геокультурними центрами держави; формування навиків укладання картосхем з тематики географії культури, опрацювання геокультурної інформації, створення інтерактивної стрічки часу у середовищі Time.Graphics.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

знати	➤ сутність понять: історико-культурне районування, інтегральне геокультурне районування;➤ принципи здійснення історико-культурного й інтегрального геокультурного районування України;➤ критерії виокремлення історико-культурних регіонів й інтегральних геокультурних районів;
уміти	➤ аналізувати результати здійснення історико-культурного й інтегрального геокультурного районування України;➤ пояснювати відмінності та розмаїття інтегральних геокультурних районів України;➤ характеризувати історико-культурні райони України;➤ розкривати вплив центрів історико-культурних районів на їхній розвиток;➤ застосовувати знання з історико-культурного й інтегрального геокультурного районування України при вивченні географії у середній школі;
володіти	➤ знаннями про історико-культурне й інтегральне геокультурне районування України;➤ навиками виконання й аналізу карт з географії культури;➤ навиками зі створення інтерактивної стрічки часу у середовищі Time.Graphics.

Головні терміни та поняття: районування, принципи районування, критерії районування, історико-культурне району-

вання, інтегральне геокультурне районування, центр історико-культурного району, центр інтегрального геокультурного району.

Завдання практичного заняття

1. Виконати картосхему «Історико-культурне районування України»: показати способом ареалів — історико-культурні райони України, способом значків — центри історико-культурних районів (автор районування — І. Ровенчак) (дод. Е.1). Дати коротку характеристику виокремлених історико-культурних районів держави.

2. Виконати картосхему інтегральне геокультурне районування України: показати способом ареалів — інтегральні геокультурні райони України, способом значків — центри інтегральних геокультурних районів (автор районування — І. Ровенчак) (дод. Е.2). Дати коротку характеристику виокремлених інтегральних геокультурних районів держави.

3. Охарактеризуйте один із історико-культурних/геокультурних центрів України. Створіть інтерактивну стрічку часу його розвитку та геокультурного функціонування у середовищі Time.Graphics¹. Обґрунтуйте роль центру в поширенні культурних інновацій на довколишні території.

При виконанні завдань практичної роботи використати додатки Е.1—Е.2.

Дискусія на тему:

Трансформація геокультурної ситуації в Україні у ХХІ ст.

Геокультурні особливості високоурбанізованих і низькоурбанізованих територій держави.

Підтримка розвитку культури національних меншин на території України та виклики національної безпеки держави.

Проблеми збереження й розвитку культури кримських татар.

Культура гагаузів та її популяризація в європейському просторі.

Дослідження феномену караїмів в українському просторі.

¹ *Time.Graphics* — онлайн-сервіс для створення інтерактивних часових стрічок із додаванням фото, відео, текстових, аудіоматеріалів; забезпечує унаочнення (візуалізацію) певних проміжків часу і показ хронології подій. Дає змогу укласти часоплин за темою дослідження, графічно відобразити історичні дати, події, хронологічну статистичну інформацію тощо.

Інформаційні джерела

1. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии, 2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml.
2. Культура і побут населення України: навч. посібник / [за ред. С. Головка]. — К.: Либідь, 1993. — 288 с.
3. Культура: ілюстрована енциклопедія України / М. Попович. — К.: Балтія-Друк, 2009.
4. Ровенчак І. До питання історико-культурного районування України / І. Ровенчак // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів. — Харків, 1994. — С. 56-58.
5. Ровенчак І. До проблеми інтегрального геокультурного районування України / І. Ровенчак // Проблеми географії України: матер. наук. конф. (м. Львів, 25-27 жовтня 1994 р.). — Львів, 1994. — С. 238-239.
6. Ровенчак І. Український Крим. М 1:1 250 000 / [наук. ред. — І. Ровенчак; упоряд. — В. Грицеляк]. — Львів: Карти і Атласи, 2017.
7. Ровенчак І. І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія / І. І. Ровенчак. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — С. 147-172.
8. Time.Graphics [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://time.graphics>.
9. UNESCO culture for development indicators: methodology manual [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000229608>.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте розділ 3.5.4. «Інкультураційна географія» монографії І. Ровенчака «Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження» [7, с. 166-173]. Як сьогодні відбувається прихована трансформація автентичних культурних цінностей українців через розвиток процесу повсюдної комп'ютеризації та творення віртуальної реальності?
2. Ознайомтеся з картою «Український Крим» [6]. Які особливості геокультурного розвитку п-ва Крим доцільно популяризувати на уроках географії в середній школі?
3. Перегляньте методичні рекомендації ЮНЕСКО з проблем розгляду культури як індикатора для розвитку [9]. Чому важливо вивчати як мешканці держави підтримують національну та

іноземну культурну продукцію, формують національний ринок культурних видів діяльності?

4. Ознайомтеся з декларацією ЮНЕСКО про культурне розмаїття [1]. Чому культурне розмаїття означається як *«спільне надбання людства»*?

Питання для самоперевірки

1. Принципи здійснення історико-культурного районування України.

2. Історико-культурні райони України.

3. Характерні особливості історико-культурного району Сівєрщина.

4. Характерні риси історико-культурного району Наддніпрянина.

5. Слобідщина: ознаки історико-культурного району України.

6. Крим як історико-культурний район України.

7. Принципи здійснення інтегрального геокультурного районування України.

8. Критерії виділення інтегральних геокультурних районів України.

9. Особливості Північно-Західного інтегрального геокультурного району України.

10. Характерні риси Південно-Східного інтегрального геокультурного району України.

11. Кам'янець-Подільський як центр історико-культурного району України Поділля.

12. Мукачево як один із центрів історико-культурного району України Закарпаття.

13. Головні центри інтегрального геокультурного району Українські Карпати.

14. Галич як один із центрів інтегрального геокультурного району Українські Карпати.

15. Почаїв як один із центрів Північно-Західного інтегрального геокультурного району.

16. Батурин як один із центрів Північно-Західного інтегрального геокультурного району.

17. Дніпро як один із центрів Південно-Східного інтегрального геокультурного району.

18. Інкультураційна географія: напрямки дослідження.

19. Особливості геокультурного розвитку п-ва Крим.

20. Сутність декларації ЮНЕСКО про культурне розмаїття.

Тестові завдання

Вкажіть до складу якого історико-культурного району України входять Сумська і Чернігівська області:

А. Волинь;

Б. Галичина;

В. Сіверщина;

Г. Слобідщина.

Вкажіть до складу якого історико-культурного району України входять Вінницька і Хмельницька області:

А. Буковина;

Б. Причорномор'я;

В. Поділля;

Г. Придніпров'я.

Вкажіть центром якого історико-культурного району України є м. Дніпро:

А. Галичина;

Б. Слобідщина;

В. Поділля;

Г. Придніпров'я.

Вкажіть центром якого історико-культурного району України є м. Одеса:

А. Причорномор'я;

Б. Буковина;

В. Донбас;

Г. Сіверщина.

Вкажіть скільки інтегральних геокультурних районів України виділяє проф. І. Ровенчак:

А. два;

Б. три;

В. чотири;

Г. п'ять.

Вкажіть одним із центрів якого інтегрального геокультурного району України є м. Полтава:

А. Північно-Західний;

Б. Південно-Східний;

В. Українські Карпати;

Г. Крим.

Вкажіть центром якого інтегрального геокультурного району України є м. Бахчисарай:

А. Північно-Західний;

Б. Південно-Східний;

В. Українські Карпати;

Г. Крим.

Вкажіть до якого інтегрального геокультурного району України входить Закарпатська обл.:

А. Північно-Західний;

Б. Південно-Східний;

В. Українські Карпати;

Г. Крим.

Вкажіть до якого інтегрального геокультурного району України входить м. Львів:

А. Північно-Західний;

Б. Південно-Східний;

В. Українські Карпати;

Г. Крим.

Практична робота 5.
ГЕОГРАФІЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Мета: засвоєння студентами знань про індекс людського розвитку, індекс (субіндекс) освіти; ознайомлення з Міжнародною стандартною класифікацією освіти, методикою розрахунку інтегрального регіонального індексу людського розвитку (Україна), структурними особливостями Кваліфікаційної мапи України; формування навиків роботи з англomовними аналітичними звітами і статистичними даними, укладання таблиць та карт з теми географії освіти.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: індекс освіти, індекс людського розвитку, регіональний індекс людського розвитку, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта, самоосвіта;
 - методику розрахунку інтегрального регіонального індексу людського розвитку;
 - характерні риси Кваліфікаційної мапи України;
- уміти**
- аналізувати динаміку субіндексу освіти індексу людського розвитку;
 - характеризувати значення субіндексів блоку «Освіта» інтегрального регіонального індексу людського розвитку;
 - пояснювати територіальні відмінності освіченості населення України;
 - застосовувати знання з географії освіти України при вивчення географії у середній школі;
- володіти**
- знаннями про освіченість населення України та її роль у формуванні інноваційного, економічного, соціально-культурного потенціалів держави;
 - навиками аналізу англomовних аналітичних звітів;
 - навиками роботи з статистичними показниками з географії освіти.

Головні терміни та поняття: освіта, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта, самоосвіта, географія освіти, освіченість населення, рівень освіти, індекс людського розвитку, інтегральний регіональний індекс людського розвитку, кваліфікаційна мапа, людський капітал.

Завдання практичного заняття

1. Ознайомитися з методикою розрахунку індексу людського розвитку та його субіндексу освіта (*Human Development Report*). Визначити місце України у світі за значенням субіндексу освіта. Заповнити таблицю 5.1 «Індекс людського розвитку та якість освіти країн-сусідів України». Письмово: а) пояснити взаємозв'язок між індексом людського розвитку, індексом освіти та якістю освіти; б) порівняти показники індексу та якості освіти України з показниками країн-сусідів та провідних держав світу.

Таблиця 5.1

Індекс людського розвитку та якість освіти країн-сусідів України

Країни-сусіди України	Індекс людського розвитку	Ранг країни за ІЛР	Індекс освіти	Якість освіти				
				Кі-сть учнів на 1 вчителя у початковій школі (<i>primary school</i>)	Доступ початкових шкіл до Інтернету, %	Результати міжнародної програми оцінювання учнів (PISA)		
						Математичні навички (<i>Mathematics</i>)	Навички читання (<i>Reading</i>)	Наукові навички (<i>Science</i>)

2. Ознайомитися з методикою обчислення інтегрального регіонального індексу людського розвитку (ІРІЛР, Україна). Звернути увагу на роль блоку 6 «Освіта» (субіндекс освіта) (дод. Є.1-Є.2). Визначити області з високим, середнім, низьким значенням субіндексу освіта (табл. 5.2). Письмово пояснити його територіальні відмінності. Звернути увагу на соціально-економічні виклики (безробіття, міграція, соціальне відторгнення, соціальна напруга тощо) зумовлені дисбалансом між значеннями субіндексу освіта та субіндексів соціальне середовище, комфортне життя, добробут, гідна праця. Пояснити, як утворений дисбаланс впливає на формування людського капіталу регіонів.

Таблиця 5.2

Типологія областей України за субіндексом освіта ІРІЛР

Тип областей	Значення субіндексу освіта ІРІЛР	Перелік областей

3. Побудувати кругові структурні діаграми «Розподіл слухачів закладів освіти України за рівнями освіти» (2011 р., 2019 р.; дод. Є.3-Є.4). Письмово пояснити структурні зрушення.

4. Виконати картосхему «Вища освіта України» (дод. Є.5): способом картограми показати навантаження студентів на 10 тис. населення, способом картодіаграми — кількість закладів вищої освіти. Висвітлити територіальні відмінності, виокремити головні освітні центри держави, вказати, результатами функціонування яких закладів вищої освіти вони сформовані.

5. Проаналізувати попит на ринку вищої освіти України (дод. Є.6). Використовуючи метод шість капелюхів мислення¹, пояснити, чим він зумовлений і які його виклики для формування майбутнього ринку праці держави, збалансованого соціально-економічного розвитку країни, впровадження засад неоіндустріалізації, цифровізації господарства тощо.

При виконанні завдань практичної роботи використати додатки Є.1—Є.5.

Дискусія на тему:

Освіта як соціокультурний феномен.

Носії української освіти: їхній соціологічний портрет.

Маркери освіти України.

Переваги та недоліки освіти України.

Трансформація освітнього простору України.

Ринок освіти України.

¹ *Шість капелюхів мислення* — психологічний підхід, рольова гра, прийом, сутність якого полягає у тому, щоб розглянути одну й ту ж проблемну ситуацію з шести незалежних одна від одної точок погляду (*point of view*). Це дає змогу сформувати найповніше уявлення про предмет дискусії/дослідження/аналізу і на логічному та емоційному рівнях оцінити переваги й недоліки. В основі прийому лежить концепція паралельного мислення: 1 «білий капелюх» — фокусування уваги на інформації — аналіз відомих фактів, оцінка, яких фактів не вистарчає і де їх можна отримати; 2 «жовтий» — дослідження можливих переваг, оптимістичний прогноз розвитку ситуації/події, яка досліджується; 3 «чорний» — оцінка ситуації/події з погляду наявних недоліків, ризиків, загроз розвитку ситуації тощо; 4 «червоний» — увага на інтуїцію, відчуття, емоції; висловлення усіх інтуїтивних здогадок, не дивлячись на їхню логічність щодо предмету дослідження (ситуації/дії); 5 «зелений» — пошук альтернатив, генерація ідей, модифікація наявних напрацювань з досліджуваної ситуації; 6 «синій» — підбиття підсумків дослідження.

Формальна, неформальна, інформальна освіта в Україні.
Дуальна освіта та корпоративні університети на ринку освіти України.

Чому українські університети є на порозі невідомого майбутнього?
Самоосвіта як глобальний тренд сучасності.

Культ знання та престиж інтелекту у сучасному світі.

Дисбаланс освіченості населення України та вимог ринку праці.

Затребувані компетенції особи в ХХІ ст. Професії майбутнього.

Нові освітні центри України.

Розвиток штучного інтелекту та виклики до трансформації освіченості населення.

Інформаційні джерела

1. Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація. — К. : Держ. служба статистики України, 2019.

2. Глобальні цілі сталого розвитку 2030 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.un.org.ua/images/documents/3615/%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%96_web\(2\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/3615/%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%96_web(2).pdf).

3. *Кайку М.* Фізика майбутнього / М. Кайку [пер. з англ. А. Кам'янець]. — Львів : Літопис, 2013. — 432 с.

4. Кваліфікаційна мапа України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.futureskills.org.ua/ua/map>.

5. Новий освітній простір. Мотивуючий простір [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchiy-prostir.pdf.

6. Просвітництво онлайн. Як волонтерські ініціативи здатні змінити загальний рівень освіченості суспільства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://tyzhden.ua/Society/201306>.

7. Рейтинг областей за результатами ЗНО [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://osvita.ua/school/rating/65354>.

8. *Стецький В. В.* Географія науки і освіти : текст лекцій / В. В. Стецький. — Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 164 с.

9. Educational Era [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ed-era.com>.

10. Human Development Reports, 2019 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>.

11. International Standard Classification of Education ISCED 2011/UNESCO [Electronic resource]. — Mode of access : <http://uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced>.

12. PISA-шок для України: Чому освіченість українських школярів нижча за середній рівень у світі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://texty.org.ua/articles/98445/pisashok_dla_Ukrajiny_Chomu_osvichenist_ukrajinskyh_shkolariv-98445.

13. Prometheus [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://prometheus.org.ua>.

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з глобальними цілями забалансованого розвитку до 2030 р. [2]. Яка роль освіти у досягненні цих цілей?

2. Ознайомтеся із розділом «Майбутнє штучного інтелекту» праці фізика-теоретика М. Кайку «Фізика майбутнього» (2013) [3, с. 85-141]. Яких трансформацій зазнає освітня діяльність унаслідок розвитку цифрових технологій?

3. Опрацюйте показники Кваліфікаційної мапи України [4]. Поясніть відповідність/невідповідність кваліфікаційної мапи держави вимогам світового ринку праці. Які заходи повинна вживати держава для використання сформованого потенціалу людського капіталу України, для стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, розвитку малого і середнього бізнесу (самозайнятості населення) тощо?

4. Опрацюйте статтю «PISA-шок для України» [12]. Чому при високих показниках освіти населення, освіченість українських школярів є нижче середнього рівня у світі?

5. Перегляньте рейтинг областей держави за результатами ЗНО [7]. Чому для української молоді освіта та самоосвіта повинні стати глобальним трендом упродовж усього життя?

6. Ознайомтеся з сервісами онлайн навчання [9, 13]. Які освітні курси доцільно пройти молодій людині з метою самоосвіти? Які з цих курсів стануть у нагоді для майбутніх вчителів географії у середній школі?

7. Подумайте, чому освітній простір в Україні повинен бути цікавим і мотивуючим?

8. Обґрунтуйте, де на території України може бути створена національна «кремнієва долина», як простір взаємодії освіти-науки-неоіндустрії?

Тестові завдання

Вкажіть, де на території України було засновано перший університет:

А. м. Київ;

Б. м. Харків;

В. м. Острозь;

Г. м. Львів.

Вкажіть рік заснування Львівського національного університету імені Івана Франка:

А. 1576 р.;

Б. 1661 р.;

В. 1659 р.;

Г. 1805 р.

Вкажіть значення субіндексу освіта індексу людського розвитку України:

А. високий;

Б. вище середнього;

В. нижче середнього;

Г. низький.

Вкажіть, яка область України характеризується найвищим значенням субіндексу освіта інтегрального регіонального індексу людського розвитку:

А. Харківська обл.;

Б. Дніпропетровська обл.;

В. Київська обл.;

Г. Черкаська обл.

Вкажіть, яка область України характеризується найнижчим значенням субіндексу освіта інтегрального регіонального індексу людського розвитку:

А. Рівненська обл.;

Б. Сумська обл.;

В. Закарпатська обл.;

Г. Херсонська обл.

Вкажіть, який регіон України характеризується найбільшою кількістю студентів ЗВО:

А. Львівська обл.;

Б. Одеська обл.;

В. Харківська обл.;

Г. м. Київ.

Вкажіть, яка галузь знань переважає в Україні за підготовкою фахівців у ЗВО:

А. охорона здоров'я;

Б. управління та адміністрування;

В. освіта/педагогіка;

Г. інформаційні технології.

Вкажіть, яка галузь знань переважає в Україні за підготовкою фахівців у ЗВО:

А. охорона здоров'я;

Б. управління та адміністрування;

В. освіта/педагогіка;

Г. інформаційні технології.

Вкажіть онлайн ресурс, який спеціалізується на освітніх курсах:

А. Educational Era;

Б. Освіторія;

В. Українська правда;

Г. Асоціація дослідників освіти.

Семінарське заняття 3.
TED-ВИСТУП НА ТЕМУ
«ГЕОГРАФІЯ КУЛЬТУРИ, ГЕОГРАФІЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ»

Методичні зауваги

TED-конференція (англ. *Technology Entertainment Design*; Технології, Розваги, Проекти) — формат конференцій, які проходять у руслі висвітлення «ідей вартих поширенню». Формат цих конференцій започаткований (1984) однойменною щорічною конференцією у м. Нью-Йорк. Остання відома своїми неординарними лекціями з різноманітної тематики (*TED Talks*), які спочатку були зосереджені на технологіях, розвагах і дизайні, але з часом охопили широку тематику проблем від розв'язання яких залежить майбутнє людства — проблеми з сфери природничих і гуманітарних наук, мистецтва, освіти, культури, економічної діяльності, глобальних викликів людства тощо. Наприклад загальною темою виступів 2009 р. була «Сутність небачених речей», 2010 р. — «Що світ потребує зараз».

Виступи у *форматі TED* — це короткі (до 18хв., переважно — це виступи тривалістю до 5-7 хв), ретельно підготовлені доповіді.

Головна ідея *TED-виступу* — цікаво, неординарно репрезентувати свою думку (а не читати її з аркушу паперу!) і привабити якомога більше людей з метою її поширення й підтримки.

На конференціях TED люди не лише говорять, вони можуть зіграти на музичних інструментах, заспівати, станцювати, якщо такі форми допомагають донести ідею. Теми конференцій задаються якомога ширші, щоб слухачі налаштувалися на сприйняття чогось нового, більш конкретне відсовується на узбіччя.

Вимоги до TED-виступу

1. Тема виступу будь-яка, але у рамках загальної тематики семінарського заняття.
2. Наявність особистої ідеї, думки у виступі.
3. Креативність у виступі (ораторське мистецтво, навик взаємодії з аудиторією, емпатія тощо; слухач має з зацікавленням слухати до останньої хвилини виступу, а не

- втратити інтерес на його 2-3 хвилині! Читання з аркуша паперу, екрана смартфона не допускається!!!).
4. Наявність супроводу виступу (презентація в PowerPoint, відео-, аудіосупровід тощо) схвалюється, але регламентується темою виступу. Головна увага на виступ і доповідача, що його провадить, а не на супровід виступу (це особливість TED-виступу!).
 5. Детальна продуманість і синхронізація виступу і супроводу (до TED-виступів готуються за кілька місяців, імпровізація, яка на перший погляд у них присутня — це результат детальної роботи над кожним моментом виступу!).
 6. Тривалість виступу до 5-7 хв.

Інформаційні джерела для підготовки до TED-виступу

1. TEDxVinnytsia 2020: coming soon [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://tedxvinnytsia.com>.
2. TED [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ted.com>.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Тематика ІНДЗ

1. Караїми як геокультурний феномен.
2. Гагаузи як геокультурний феномен.
3. Геокультурні особливості розвитку м. Севастополь.
4. Геокультурні особливості розвитку м. Галич.
5. Геокультурні особливості розвитку м. Белз.
6. Геокультурні особливості розвитку м. Дрогобич.
7. Геокультурні особливості розвитку м. Стрий.
8. Геокультурні особливості розвитку м. Жовква.
9. Геокультурні особливості розвитку м. Батурин.
10. Геокультурні особливості розвитку м. Чигирин.
11. Геокультурні особливості розвитку м. Умань.
12. Геокультурні особливості розвитку м. Володимир.
13. Геокультурні особливості розвитку м. Переяслав.
14. Геокультурні особливості розвитку м. Остріг.
15. Геокультурні особливості розвитку м. Чигирин.
16. Геокультурні особливості розвитку м. Ніжин.
17. Геокультурні особливості розвитку м. Хуст.
18. Геокультурні особливості розвитку м. Мукачево.
19. Геокультурні особливості розвитку м. Чоп.
20. Геокультурні особливості АР Крим.
21. Геокультурні особливості Вінницької області.
22. Географія освіти Вінницької області.
23. Геокультурні особливості Волинської області.
24. Геоосвітні особливості Волинської області.
25. Геокультурні особливості Донецької області.
26. Географія освіти Донецької області.
27. Геокультурні особливості Житомирської області.
28. Географія освіти Житомирської області.
29. Геокультурні особливості Закарпатської області.
30. Географія освіти Закарпатської області.
31. Геокультурні особливості Запорізької області.
32. Географія освіти Запорізької області.
33. Геокультурні особливості Івано-Франківської області.
34. Географія освіти Івано-Франківської області.
35. Геокультурні особливості Київської області.
36. Географія освіти Київської області.

37. Геокультурні особливості м. Київ.
38. Географія освіти м. Києва.
39. Геокультурні особливості Кіровоградської області.
40. Географія освіти Кіровоградської області.
41. Геокультурні особливості Луганської області.
42. Географія освіти Луганської області.
43. Геокультурні особливості Львівської області.
44. Географія освіти Львівської області.
45. Геоосвітні особливості м. Львів.
46. Геокультурні особливості Миколаївської області.
47. Географія освіти Миколаївської області.
48. Геокультурні особливості Одеської області.
49. Географія освіти Одеської області.
50. Геокультурні особливості Полтавської області.
51. Географія освіти Полтавської області.
52. Геокультурні особливості Рівненської області.
53. Географія освіти Рівненської області.
54. Геокультурні особливості Дніпропетровської області.
55. Геокультурні особливості м. Дніпра.
56. Географія освіти Дніпропетровської області.
57. Географія освіти м. Дніпра.
58. Геокультурні особливості Сумської області.
59. Географія освіти Сумської області.
60. Геокультурні особливості Тернопільської області.
61. Географія освіти Тернопільської області.
62. Геокультурні особливості Харківської області.
63. Географія освіти Харківської області.
64. Геокультурні особливості Херсонської області.
65. Географія освіти Херсонської області.
66. Геокультурні особливості Хмельницької області.
67. Географія освіти Хмельницької області.
68. Геокультурні особливості Черкаської області.
69. Географія освіти Черкаської області.
70. Геокультурні особливості м. Черкаси.
71. Геокультурні особливості Чернівецької області.
72. Географія освіти Чернівецької області.
73. Геокультурні особливості Чернігівської області.
74. Географія освіти Чернігівської області.
75. Геокультурні особливості м. Чернігів.

Методичні вказівки до виконання та оформлення

1. ІНДЗ виконують упродовж навчального семестру і здають на перевірку лекторові до 01 травня поточного навчального року.

2. ІНДЗ виконують на аркушах формату А4 у друкованому варіанті.

3. ІНДЗ обов'язково має бути виконане згідно плану дослідження, містити картосхеми, рисунки, фотографії (авторські або залучені зі збереженням принципів академічної доброчесності) за темою дослідження, список використаних джерел.

Критерії оцінювання

Критерій оцінювання	Кількість балів
Розкриття змісту теми дослідження	6
Виконання авторських карт, рисунків, блок-діаграм, проведення соціологічних досліджень тощо	6
Додаткові авторські ілюстрації (фотографії)	2
Науковість (з акцентом на географічну складову), стилістична грамотність, логічність, лаконічність подання інформації	4
Акуратність виконання схем, таблиць, текстового оформлення	2
<i>Всього</i>	<i>20</i>

ГЛОСАРІЙ

Авраамітичні релігії (авраамічні віровчення) — релігії, які розвинулися на засадах віровчення праотця Авраама (іудаїзм, християнство, іслам).

Анімізм — віра в те, що все живе має душу; віра в існування духів, одухотворення сил природи, тварин, рослин і предметів, приписування їм розуму, дієздатності і могутності. Одна з форм первісних вірувань.

Асиміляція людських спільнот — добровільне розчинення чи насильницьке поглинання культури, цінностей, мови, звичаїв, традицій, вірувань певної етнічної групи, їхня заміна ознаками іншої етнічної групи.

Атеїзм (безвірництво) — світогляд, для якого характерна відсутність віри в існування будь-яких богів, духів, вищих сил тощо. Протилежний термін — теїзм.

Афон (Афонська гора, Автономна Чернеча Держава Святої Гори Афон) — монастирська держава на східному виступі Халкідонського півострова Айон-Орос в Егейському морі. Відомий як держава монахів з VII ст. Доступ на Афон жінкам заборонено.

Буддизм — дхармічне віровчення, найдавніша світова релігія (VI ст. до н.е.); зародилася в Давній Індії; сформувалася на ґрунті місцевих національних релігій; відкинула авторитет індійських Вед; передбачає дотримання морального закону як способу визволення душі й досягнення *нірвани* (стан переходу в абсолютний спокій). Поширений у Східній та Південно-Східній Азії.

Варваризація — процес руйнування культури високого рівня, витіснення її елементами анархізму, хаотизації суспільного життя, спалахами немотивованої агресивності, жорстокості мас, серед яких поширюються ірраціональні, апокаліптичні ідеї («Культурологія: енциклопедичний словник», 2013). Варваризація — результат довготривалого соціального здичавіння.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) — представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган на території України, утворений 1996 р. Мета: об'єднання зусиль церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, уживання комплексних заходів добродійного характеру. Рада функціонує на засадах рівності та рівноправ'я, поваги до внутрішніх настанов і традицій усіх чинних у рамках Конституції України релігійних організацій, є незалежною від органів державної влади України, політичних партій, інших громадських формувань та їхніх керівних органів.

Географія релігії (сакральна географія) — галузева дисципліна соціальної географії (за О. Шаблієм), яка вивчає геопросторову організацію релігійної сфери суспільства. Термін сакральна географія запропонований 1991 р. О. Шаблієм.

Глобалізація — перетворення певного явища на світове, планетарне, те, яке стосується всієї Землі, земної кулі; це процес всесвітньої економічної, соціальної, політичної, інформаційної та культурної інтеграції та уніфікації. Головні наслідки: міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усєї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн.

Глокалізація — у широкому розумінні явище світоглядного рівня, яке відображає такий прошарок світової свідомості, для якого притаманне водночас і відстоювання спільнотами своєї самобутності (локальності), і прагнення до стирання колишніх просторових меж та зміцнення зовнішніх зв'язків. У вузькому розумінні — явище маркетингу, яке характеризує таку видозміну продукту чи послуги, за якої вони можуть продаватися глобально, але водночас підходити споживачам на локальному ринку. Глокалізовані продукти підвищують інтерес до себе у кінцевого споживача. Вважають, що тезою глокалізації є фраза: «думай глобально — дій локально».

Демографічна криза — глибоке порушення відтворення населення, що загрожує його існуванню.

Депопуляція — процес скорочення абсолютної кількості населення з одночасним погіршенням його якісних характеристик.

Держава — політична форма організації суспільства, що складається у результаті виникнення і діяльності публічної влади — системи, яка керує основними сферами суспільного життя. Головні ознаки держави: наявність системи органів і установ, які утворюють механізм держави; наявність обов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою (державного права); наявність певної території в межах якої діє ця державна влада. Держава виконує зовнішні і внутрішні функції. Зовнішня функція полягає в захисті кордонів, цілісності території, суверенітету, у сприянні розвитку співробітництва і взаємодії з іншими державами.

Держава-еталон — держава з найвищими економічними і соціальними макрпоказниками розвитку, яка використовується для порівняння з іншими державами світу.

Державна територія — частина Земної кулі, яка знаходиться під суверенітетом певної країни. До її складу входить: суша з її надрами,

внутрішні і територіальні води, а також повітряний простір, який лежить над нею.

Державний лад — спосіб здійснення легітимними управлінськими структурами владних повноважень у межах своїх країн. Державний лад визначається формою державного правління та формою державного устрою.

Дхармічні релігії (дхармічні віровчення) — релігії (індуїзм, джайнізм, буддизм, сикхізм), що вкорінені в індійській релігійно-філософській традиції та приймають як базову концепцію *кармічної низки перероджень* (*сансара* — плинність усього живого, процес переходу однієї тілесної оболонки в іншу, ланцюг страждань у земному житті, кругообіг народження і смерті, трансміграція душі).

Екуменізм — рух за налагодження тіснішої співпраці та об'єднання християнських церков. Екуменізм зосереджується на вивченні та популяризації (*Екуменічний соціальний тиждень*) об'єднувачих ідей християнських конфесій; детальному дослідженні роз'єднувачих аспектів християнства; виступає за посилення впливу християнських цінностей у повсякденному житті суспільства; підтримки, через лобювання законодавства, християнських спільнот у релігійно неоднорідних регіонах світу, у регіонах, де християнство утискають.

Екуменічний соціальний тиждень — соціально-гуманітарний, просвітницький проєкт націлений на розв'язання соціальних проблем глобального / регіонального / локального рівнів засобами тісних і конструктивних міжрелігійних та міжконфесійних відносин, популяризацією об'єднувачих християнських ідей. Проєкт започатковано Інститутом екуменічних студій Українського католицького університету (м. Львів, Україна, 2008) у рамках проведення *Соціальних тижнів* (організуються з ініціативи мирян різних християнських церков; місія: побудова світу в дусі злагоди та миру; перший пройшов 1904 р. у Франції) у світі. Місія проєкту: досягнення благополуччя суспільства через покращення соціальної політики шляхом пошуку консенсусу в об'єднанні зусиль влади, Церков, бізнесу та громади. Завдання проєкту: сформувати місце діалогу усіх секторів суспільства для попередження та подолання кризових явищ; залучати додаткові інвестиції для вирішення соціальних проблем; створити Національну мережу Екуменічних соціальних тижнів в Україні; лобювати прийняття законопроєкту «Відсоткова філантропія»; розробити та лобювати нові законодавчі ініціативи задля покращення соціальної політики держави.

Елітизм (елітарність) — прийняття думки, віра в те, що певні верстви населення, які характеризуються високим рівнем знань, інтелекту, рівнем достатку, професійної підготовки, суспільним становищем,

походженням мають визначальний вплив на розвиток суспільства та їхня думка / дії мають більшу вагу у суспільному розвитку.

Етнос — стійка міжпоколінна спільнота людей, що склалася історично на певній території та володіє відносно стабільними особливостями культури, самосвідомістю, має самоназву (*етнонім*), усвідомлює свою єдність, протиставляє себе іншим аналогічним утворенням та відрізняється від них стійкими й характерними рисами способу життя, культури, етнічними стереотипами.

Етнос титульний — етнічна спільнота, що дала назву державі або її складовій частині.

Європейська культурна конвенція (англ. *European Cultural Convention*) — міжнародна угода підписана державами-членами Ради Європи у м. Париж (Франція) 1954 р.; набрала чинності 1955 р. Мета конвенції: розвиток взаєморозуміння між народами Європи та взаємоповаги до їхнього культурного різноманіття; збереження європейської культури; сприяння національному внеску в спільну культурну спадщину Європи; заохочення вивчення мови, історії, культури держав-членів Ради Європи; заохочення культурної діяльності в інтересах Європи. Україна ратифікувала конвенцію 1994 р.

Життєвий простір народу — мінімальний територіальний терен, який дозволяє народу досягти реалізації своїх історичних і політичних прагнень. Термів увів К. Гаусгофер (К. Haushofer, 1869-1946).

Звичаї населення — історично сформовані стійкі соціальні норми та установки, що визначають поведінку людей у тих чи інших випадках життя.

Ізоляти — невеликі групи людей, які через власне територіальне розміщення (острів, важкодоступні райони в горах, тощо) або релігійні, етнічні, звичаєві чи інші відмінності опинилися відірваними від основного населення.

Імперія (лат. *imperium* — військова влада) — первісно у Римі, форма управління державою, яка нагадує військову владу (єдиний керівник — імператор, накази якого всі повинні виконувати без заперечень). Згодом цим терміном стали позначати велику державу, створену шляхом включення у свій склад територій інших держав, колоніальних володінь тощо.

Індекс обмеження релігійної свободи (англ. *Religious Restriction Index*) — показник, який характеризує утиски релігійної свободи в державах світу. Методика розрахунку укладена 2007 р. науково-дослідним центром Pew Research Center (м. Вашингтон, США). Оцінює обмеження за двома критеріями: державні обмеження (*Government Restrictions Index, GRI*); соціальні, військові дії (соціальна нетерпимість,

соціальне несприйняття) (*Social Hostilities Index, SHI*). Чим вищі показники за цими критеріями, тим вищий показник релігійних утисків у державі, і навпаки.

Індекс освіти — відображає рівень грамотності дорослого населення (дві третини значення) та комбінований показник сукупної частки учнів (одна третина значення). *Рівень грамотності* дозволяє дізнатися, скільки відсотків населення опанувало читанням та письмом, в той час як сукупна частка учнів вказує відсоток учнів починаючи з дитячих садків та закінчуючи післявузівською освітою.

Інститут релігійної свободи (ІРС) — правозахисна громадська організація, основна мета якої — сприяння реалізації права на свободу совісті, віросповідання, переконань та інших суміжних прав людини, захисту моральності у суспільстві, а також збирання, аналізування та поширення інформації про стан законодавства і релігійного життя в Україні та світі. Заснована 2001 р. у Києві (Україна). Має статус неприбуткової організації, функціонує за кошти добровільних пожертв. Співпрацює з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій. Електронна адреса: <http://www.irs.in.ua>.

Інформаційне поле — визначений ареал у географічному просторі (території) у межах якого відбувається взаємодія поміж джерелом та одержувачем інформації. Поняття запропонував Т. Гегерstrand для теорії просторової дифузії інновацій.

Інформаційне суспільство (англ. *information society*) — суспільство, що характеризується високою інтенсивністю інформаційного обміну в повсякденному житті більшості громадян і роботі організацій; використанням загальних чи сумісних технологій в особистих, соціальних, освітніх, ділових і інших цілях, а також можливістю швидкої передачі, одержання й обміну цифрових даних незалежно від відстані.

Інфраструктура — сукупність підприємств, організацій, установ, галузей економіки, що забезпечують успішне функціонування усіх сфер суспільства — економічної, соціальної, політичної та ін.

Іслам — наймолодша світова релігія. Виникла в VII ст. Засновником ісламу вважають Мугаммеда (570-632). Релігія визнає Аллаха єдиним Богом, проголошує віру в страшний суд і кару й нагороду після смерті. Засади ісламу викладені в *Корані*. Головні течії ісламу: *сунізм, шиїзм*. Поширений на Близькому Сході, у Північній Африці, Південно-Східній Азії.

Іудаїзм (юдаїзм) — національна релігія представників єврейської нації, які проживали й проживають на території сучасної держави Ізраїль та за її межами. Ґрунтується на концепції всюдисущого вічного Творця, чия воля та особливе ставлення до єврейського народу відображені в *Торі*

(п'ять книг у складі християнського Святого Письма — *П'ятикнижжя*). Іудаїзм заснований відповідно до ТаНаХу (Старого Заповіту) на заповідях Бога праотця Авраама близько 1750 р. до Р. Х. та доповнений заповідями Мойсея близько 1300 р. до Р. Х. Авраамітична релігія.

Конфесія — спільнота послідовників певної релігії.

Конфуціанство — національна релігія, в основі якої є етично-філософська школа, основа китайського способу життя, засновник якої — Конфуцій (551-479 р. до Р. Х.). Проповідує ідеальні стосунки між людьми, у сім'ї та державі (гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей, скромність, справедливість, стриманість), Конфуцій виступив за чіткий ієрархічний розподіл обов'язків між членами суспільства. Конфуціанство має риси первісних релігій: культ предків, ритуали, жертвоприношення.

Країна — територіально визначене політичне, національне, соціальне і культурне співтовариство з акцентом на його географічному (просторовому) положенні у світі. Часто країна є синонімом поняття *держави*, проте має більш культурно-історичний або соціально-економічний, ніж політичний зміст.

Культура — (лат. *culture* — «обробіток», «обробляти») — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації.

Культура етнічна — сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його власній території засобами етнічного самовираження (рідна мова, рідна релігія).

Культурні норми — норми, які підтримують стійкі принципи комунікації, взаємодії між індивідами і різними групами. Різке відхилення від прийнятих норм може розглядатися як недопустима поведінка (винятком є явище, коли вона отримує статус оригінальності або талановитості). Норми культури мають визначальне значення у житті окремої людини і цілого суспільства.

Культуртрегер — особа, яка працює для взаємопроникнення та взаємозбагачення культур.

Лавра — найбільші й найвпливовіші чоловічі монастирі (переважно православні). Лаврою безпосередньо керують намісники в сані архімандрита. У світі налічують 11 лавр: в Україні: Києво-Печерська (статус з 1051 р., УПЦ МП), Почаївська (статус з 1833 р., УПЦ МП), Свято-Успенська Святогорська (статус з 2004 р., УПЦ МП), Свято-Успенська Унівська студійського уставу (статус з 1898 р., УГКЦ); у Росії: Свято-Троїцька Александро-Невська (статус з 1797 р., РПЦ), Троїце-

Сергієва (статус з 1744 р., РПЦ); у Грузія: Лавра Давид-Гареджі (заснована VI ст., ГПЦ); у Греція: Велика Лавра, Афон (заснована 963 р., ГПЦ); Ая-Лавра (заснована 961 р., ГПЦ); Палестинські Території: Мар Саба (Лавра Савви Освяченого, заснована 484 р., ЄПЦ); у Польщі: Супрасльський Благовіщенський монастир (заснований 1498 р., відроджено 1958 р., ППЦ).

Людський капітал — ресурси розвитку території, носіями яких є люди. Показники людського капіталу: рівень освіти (головний), здоров'я, працездатність, творчі якості, система цінностей, що впливають на трудову і творчу діяльність.

Міграція — переміщення осіб через кордон тих чи інших територій з метою зміни місця проживання назавжди або на певний період.

Молитва — засіб спілкування вірного з Богом; звернення вірного до Бога, богів, інших надприродних істот, а також канонізований текст цього звернення. Наслідок молитви: відчуття Божої присутності, увага, простота, смирення, терпіння.

Монастир — релігійна громада монахів або монахинь, яка володіє належними їм землями, нерухомістю й утворює окрему самостійну релігійно-господарську одиницю. Релігійним осередком монастиря є монастирський храм. На території України монастирі засновували подвижники-монахи (Манявський скит, 1676), державні діячі (Михайлівський Золотоверхий монастир, 1108), нащадки багатих родів (Загорівський монастир, 1492). У монастирі проживають *монахи* (*монахині*) — члени релігійної спільноти, які, відповідно до обітниць (клятви), провадять аскетичний спосіб життя в межах монашої спільноти або відокремлено (*самітник*, *пустельник*, *відлюдник*); *послушники* — світські особи, що готуються стати монахами (монахинями); *паломники* (*прочани*) — мандрівники до святих місць.

Монотеїзм — віровчення про існування єдиного Бога, Творця всього сущого, видимого і невидимого, творіннями якого є всі фізичні та духовні істоти. Монотеїстичні релігії: три авраамітичні релігії: юдаїзм, християнство, іслам; нові релігії, що з'явилися на їхньому ґрунті, — сикхізм, растафаріанство, бабізм, бахаїзм. Ідея єдиного Бога також є в зороастризмі та більшості різновидів індуїзму.

Мультикультуралізм (*багатокультурність*) — наявність у межах суспільства певної території (регіону, держави) єдності кількох культур; напрямок соціальної політики спрямований на підтримку та рівність розвитку всіх етнічних (національних) культур, представники яких проживають у межах території здійснення соціальної політики.

Населення корінне (*аборигени*, *автохтони*) — сукупність мешканців регіону, пов'язаних з ним походженням, довготривалими й

стійкими соціально-економічними, культурно-релігійними та іншими відносинами.

Національна (етнічна) меншина — група, яка відрізняється за своєю національною (етнічною) приналежністю від більшості населення території дослідження (міста, регіону, держави). Переважно, Н.(е.)м. формують представники не титульної нації (етносу). У деяких мусульманських країнах (Іран, Саудівська Аравія) Н.(е.)м. виділяють за релігійними ознаками: усі, хто не сповідує державну релігію (іслам).

Національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Національні релігії — релігійні системи, сформовані консолідованими етносами, націями; їхніми послідовниками є представники конкретних етносів, націй. Характерні ознаки національних релігій: спільноти, що сповідують національні релігії, є більш високоорганізованими порівняно з прихильниками первісних вірувань; територія поширення достатньо велика і часто виходить за межі етнічної (національної) території проживання прихильників релігії; достатньо велика кількість прихильників; добре розвинута культурна інфраструктура. Характерна ознака національних релігій: носієм релігії може бути винятково особа, яка народилася від представників конкретного етносу або нації (іудаїзм, синтоїзм), ознак представника національної релігії, переважно, не можна набути у процесі життєдіяльності. Національні релігії: іудаїзм, індуїзм, сикхізм, конфуціанство, даосизм, синтоїзм.

Нова українська школа — реформа загальної середньої освіти, що впроваджується в Україні, —співзвучна ключовим світовим тенденціям: особистісно орієнтована освіта, дитиноцентризм, компетентісний та діяльнісний підходи, педагогіка партнерства. Ці принципи мають знайти відображення у формуванні освітнього середовища та освітнього простору українських шкіл.

Освіта — цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь та навичок або щодо їх вдосконалення. Процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості.

Освітні бар'єри — соціальні умови, які стримують доступ до освіти, певним соціальним групам і суттєво впливають на соціально-економічну диференціацію населення держави.

Освітній простір — цілісна й динамічна система, складне багаторівневе і багатофункціональне утворення, що в рамках єдиних базових стандартів забезпечує взаємозалежність та взаємодію своїх складових; складна ієрархічна структура, піраміда просторів різних рівнів: глобального, континентального, окремої країни та регіону, локального (окремого закладу освіти), сімейного, особистісного.

Паломництво (проца) — мандрування людей до святих місць (християн — до Києва, Рима, Єрусалима; мусульман — до Мекки, Медини, Єрусалима, іудеїв — до Єрусалима). Термін походить від звичаю прочан привозити з Єрусалима пальмову гілку.

Пасіонарність — внутрішня енергетика етносу, рушійна сила культурного, політичного і геополітичного творення. Термін запровадив Л. Гумільов (1912-1992).

Первісні вірування (проторелігійність, місцеві традиційні вірування і культу) — релігії, які поширені в межах первісного або родоплемінного устроїв людства. Характерні ознаки: низький соціально-економічний розвиток спільнот, у межах яких поширені первісні вірування; локальний, замкнений простір життєдіяльності спільнот поширення; невелика кількість прихильників; давня історія зародження; слабка організація інфраструктури культу. Первісні вірування: тотемізм, культ предків, фетишизм, магія, анімізм, шаманізм.

Район — складова території переважно великої країни, яка характеризується подібністю історичних, природних, соціально-економічних умов і відіграє важливу роль у житті суспільства.

Релігійна громада — первинна організаційно-структурна одиниця в системі релігійних організацій, яка об'єднує вірних одного напрямку для організації їхнього сакрального життя; місцева релігійна організація вірних громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», 12.12.2012 р.).

Релігійна організація — релігійна громада, центр, монастир, релігійне братство, місіонерське товариство (місія), духовний навчальний заклад, а також об'єднання, що складається з зазначених вище релігійних організацій; їх представляють центри (управління); діють на підставі статутів (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», 12.12.2012 р.).

Релігійна свідомість — сукупність образів, уявлень, почуттів та переживань, що мають предметом священне, вище та істинне буття та є такими, що спрямовані до означених предметів.

Релігійне районування — науково обґрунтований поділ території дослідження на релігійні райони. Релігійне районування України обґрунтовано та розроблено О. Шаблієм і Л. Шевчук (1999); виділено чотири релігійні райони: Західний, Центральний, Східний, Південний.

Релігійний культ — система релігійних дій, предметів і символів, апробованих у релігійній практиці впродовж певного часу та змінюваних за потребою. Релігійний культ пов'язаний з релігійними уявленнями вірних і спрямований на задоволення їхніх релігійних потреб.

Релігійний район — значна частина території, що об'єднує кілька адміністративних одиниць (областей, регіонів тощо), у межах яких простежується своєрідна територіальна організація релігії: подібна сакральна інтенсивність життя, близькі за значенням показники кількості релігійних громад на певну кількість населення, кількість жителів на одну релігійну громаду, кількість конфесій на певну кількість населення, певний рівень забезпечення культовими об'єктами, наявність притаманної цій території духовної та адміністративної ієрархії тощо (Л. Шевчук, 1999).

Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ) — аналітичний проєкт Інституту релігії та суспільства Українського католицького університету (з 2001 р.). Виконує: моніторинг релігійної ситуації на території України, моніторинг релігійної свободи, міжрелігійної толерантності; організовує конференції, круглі столи з проблем релігії; досліджує та популяризує сакральну культуру, іконопис, сакральну музику тощо. Електронна адреса: <http://risu.org.ua>.

Релігія — сукупність духовних уявлень, що ґрунтуються на вірі в існування Бога або богів, у надприродні сили, а також відповідна поведінка та специфічні дії людини (*культ*). Релігія охоплює: сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей. Релігії класифікують: 1) за відношенням до віри в Бога (монотеїстичні, політеїстичні, атеїстичні); 2) за походженням та світоглядними підвалинами (авраамітичні, дгармічні); 3) за інтегральним показником: час виникнення, територіальне поширення (первісні вірування, національні релігії, світові релігії, нові релігійні рухи).

Сакральна (релігійна) інфраструктура — культові споруди, священні (сакральні) місця та функціонально дотичні до них споруди, будинки, комунікаційні мережі, які забезпечують сакральну (релігійну, духовну) життєдіяльність особи, групи осіб, етносу, нації, суспільства.

Сакральна (релігійна) поведінка — сукупність дій, вчинків, обмежень, табу особи / групи осіб у конкретних просторово-часових координатах зумовлених сповідання ними певного культу / релігії.

Сакральний — внутрішній, священний, святий, потаємний, духовний, особливий світ людини, групи людей, суспільства, у якому основним у житті є взаємозв'язок, спілкування з Богом, Вищим Розумом тощо.

Сакральний (священний) простір — простір, що формується сакральними об'єктами, явищами, процесами, в межах якого реалізується сакральна поведінка особи / групи осіб.

Сакральний (священний) час — час пов'язаний з релігійними діями, подіями, обрядами, явищами, процесами, який існує поза реальним часом та формує почуття вічного буття.

Самоосвіта — самостійний спосіб отримання знань в певній галузі науки, мистецтва, техніки, політичного життя, культури, ремесла; самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних персональних значущих освітніх та культурних цілей: задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій сфері діяльності, підвищенні професійної кваліфікації тощо. Самоосвіта є умовою особистого розвитку, самоствердження та самореалізації та є складовою навчання людини протягом всього життя («Енциклопедія освіти», 2008).

Світові релігії — релігії, які на початок ХХІ ст. мають найбільшу кількість вірних, значне територіальне охоплення, яке не залежить від національних чи етнічних меж, чітко сформовану релігійну інфраструктуру, а осередки релігійного життя є практично в усіх державах світу. Світові релігії: християнство, буддизм, іслам.

Секуляризація — процес, результатом якого є відмежування усіх секторів суспільства, культури від релігійного впливу. Сутність секуляризації: поділ людського буття на дві сфери — світську і релігійну, що не перетинаються одна з одною.

Сикхізм — дхармічне віровчення, національна релігія заснована на території північно-західної частини півострова Індостан Пенджабі духовним вчителем Нанаком (1469-1539). Поєднує ідеї індуїзму (концепція карми і переродження, відкидають кастову систему) та ісламу (Бог єдиний, духовного визволення можна досягнути угамуванням власного еґо). Поширений на території Індії, Шрі-Ланки.

Соціальне здичавіння — вкрай небезпечне соціальне явище, що полягає в прагненні більшої кількості людей провадити життєдіяльність не за загальнолюдськими цінностями, а на базі первинних інстинктів (бездуховність, вседозволеність, жорстокість, використання примусу, фізичної сили, соціальне паразитування, тощо). Результат довготривалого соціального здичавіння — варваризм.

Табу — 1) заборона, що-небудь заборонене; 2) релігійна заборона на використання певних предметів, дій, порушення якої передбачає покарання (надприродними силами, світськими засобами).

Теїзм — релігійне, філософське вчення, яке вважає Бога абсолютною нескінченною особистістю, яка створила світ, його підтримує, ним керує, стоїть над світом і людиною. Протилежний термін — атеїзм.

Томос (грец. *τόμος*) — указ, декрет, окружне послання предстоятеля помісної православної церкви у деяких важливих питаннях церковного устрою. Шляхом надання томосу деякій частині «материнської» (кіріархальної) церкви офіційно проголошується автономія в управлінні або автокефалія. У томосі використовується урочистіший та повніший підпис, ніж в інших патріарших указах. Після надання томосу про автокефалію предстоятеля Церкви вносять в Диптих і починають згадувати за Літургією на великому вході. 6 січня 2019 р. патріарх Варфоломій I вручив Томос про автокефалію Православної Церкви України.

Тотемізм — віра у містичний зв'язок, «кровну» спорідненість певного роду, племені з певним видом тварин / рослин (*тотем* — предмет або істота, яку вважають засновником племені). Одна з форм первісних вірувань.

Урбанізація — процес зростання міст і підвищення їхньої ролі в економічному і культурному житті суспільства, поширення міського способу життя у сільській місцевості (*рурбанізація*).

Фетишизм — сліпе поклоніння чому-небудь, підроблення; одна з форм первісних вірувань, за основу якої взято поклоніння предметам неживої природи, які наділені, за уявою вірних, надприродними властивостями (*фетиш*).

Хадж — паломництво в ісламі, пов'язане з відвідуванням Мекки (Мечеть Аль-Харам, Каабс) та її околиць (гора Арафат, долина Міна) і Медини (горб Мухаммеда). Уважають, що хадж повинен здійснити кожний спроможний на це мусульманин хоча б один раз за життя.

Хасидизм — містичне відгалуження іудаїзму, що виникло на території України в першій половині XVIII ст. як опозиція до догматично-обрядового формалізму. На території м. Умань (Україна) є могила засновника братславського хасидизму — Раббі Нахмана (Ребе Нахман), до якої щороку на хасидський Новий рік (Рош Гашана) приїжджають паломники (Ізраїль, США) у кількості від 20 тис. осіб.

Християнство — найбільша світова релігія, яка виникла в I ст. на території сучасної Палестини. В основі релігії є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства. Священна книга

християн — *Біблія*. У християнстві існують три основні напрями: *католицизм* (*Західна Християнська Церква*) та *православ'я* (*Східна Християнська Церква*) сформувалися внаслідок розколу Християнської Церкви 1054 р., *протестантизм* виокремився 1517 р. У ХХ ст. почався рух на зближення Християнських церков *єкуменізм* (створення Всесвітньої ради церков (1948); взаємне скасування анафем (1965) Патріархом Константинопольським Афінагором I і Папою Римським Павлом VI, накладених 1054 р.). Християнство поширене в Європі, Африці на південь від Сахари, Америці, Австралії.

Церква — культова споруда в християн, у якій відбуваються релігійні богослужіння.

Цивілізація — форма суспільного життя людей, якій властиве відтворення власної матеріальної і соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих сенсів.

Шаманізм — віра в можливість окремих людей з винятковими здібностями спілкуватися з духами, отримувати від них необхідну інформацію, використовувати силу духів у конкретних цілях тощо. Поширений на території Сибіру, Центральної Азії, Північної Америки, Індонезії, Океанії. Одна з форм первісних вірувань.

Язичництво — будь-яка традиційна релігія певного народу, відмінна від сучасних глобальних релігій.

ДОДАТКИ

СИСТЕМА НАУКОВИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН*

(С. Рудницький, 1905)

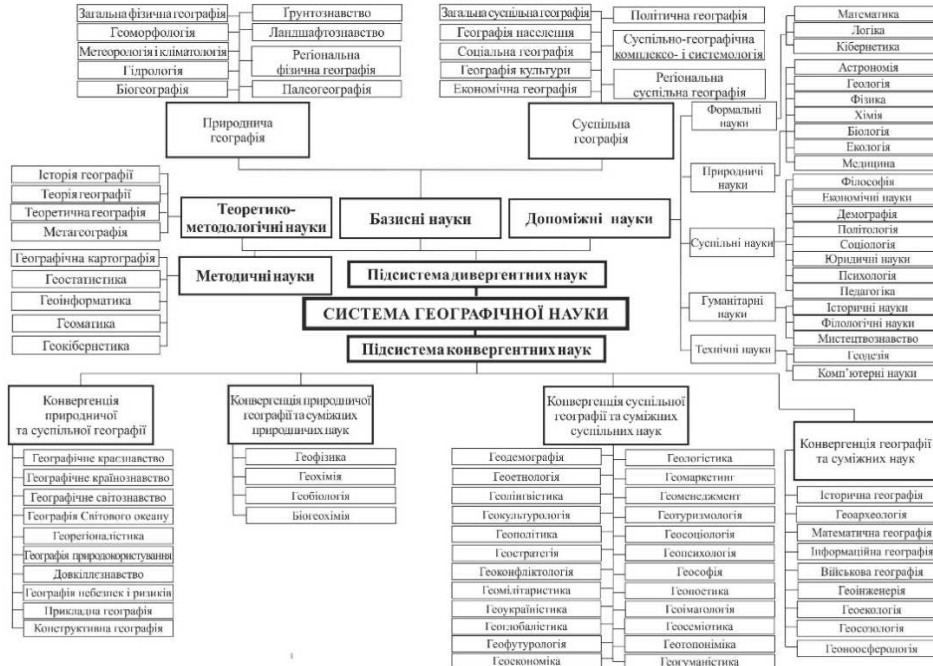

Дисципліни, які виділилися з географії до початку ХХ ст.

* Джерело: Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О. І. Шаблій. – Львів ; Мюнхен : ЛДУ ім. І. Франка, 1993. – С. 25.

СИСТЕМНА КЛАСИФІКАЦІЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ*

(О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик, 2015)

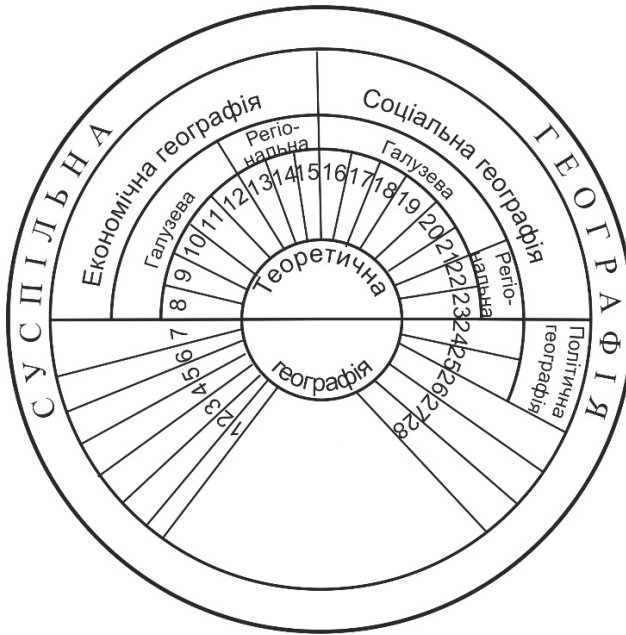

134

Додаток А.2

* Джерела: Шаблій О. Нова системна класифікація географічної науки : проблеми і напрямки модернізації / О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик // Історія української географії. Всеукр. наук.-теор. часопис. – Тернопіль, 2015. – Вип. 32. – С. 12 ; Влах М. Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – С. 180.

СТРУКТУРА СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ*
(М. Пістун, 1996)

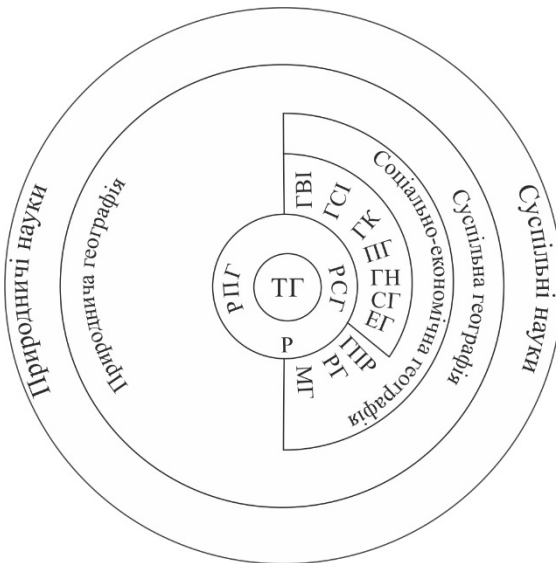

1. Основи теорії суспільної географії. 2. Суспільна картографія.
3. Управління розвитком регіону. 4. Основи районного і міського планування.
5. Методи суспільно-географічних досліджень. 6. Методика суспільно-географічних досліджень. 7. Методика викладання суспільної географії.
8. Економічна географія природних ресурсів. 9. Географія промисловості.
10. Географія сільського господарства. 11. Географія транспорту.
12. Географія будівельної індустрії. 13. Економічна географія України.
14. Економічна географія зарубіжних країн. 15. Економічна географія Світового океану. 16. Географія населення. 17. Географія поселень.
18. Географія праці. 19. Географія сфери обслуговування і споживання.
20. Рекреаційна географія. 21. Медична географія. 22. Соціальна географія України. 23. Соціальна географія зарубіжних країн. 24. Політична географія суходолу. 25. Політична географія Світового океану. 26. Географія культури.
27. Географія органів управління. 28. Географія інфраструктури.

* Джерело: Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун.
– К. : Вища шк., 1996. – С. 47.

СТРУКТУРА СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ*

(О. Любіцева, С. Павлов, К. Мезенцев, 1998)

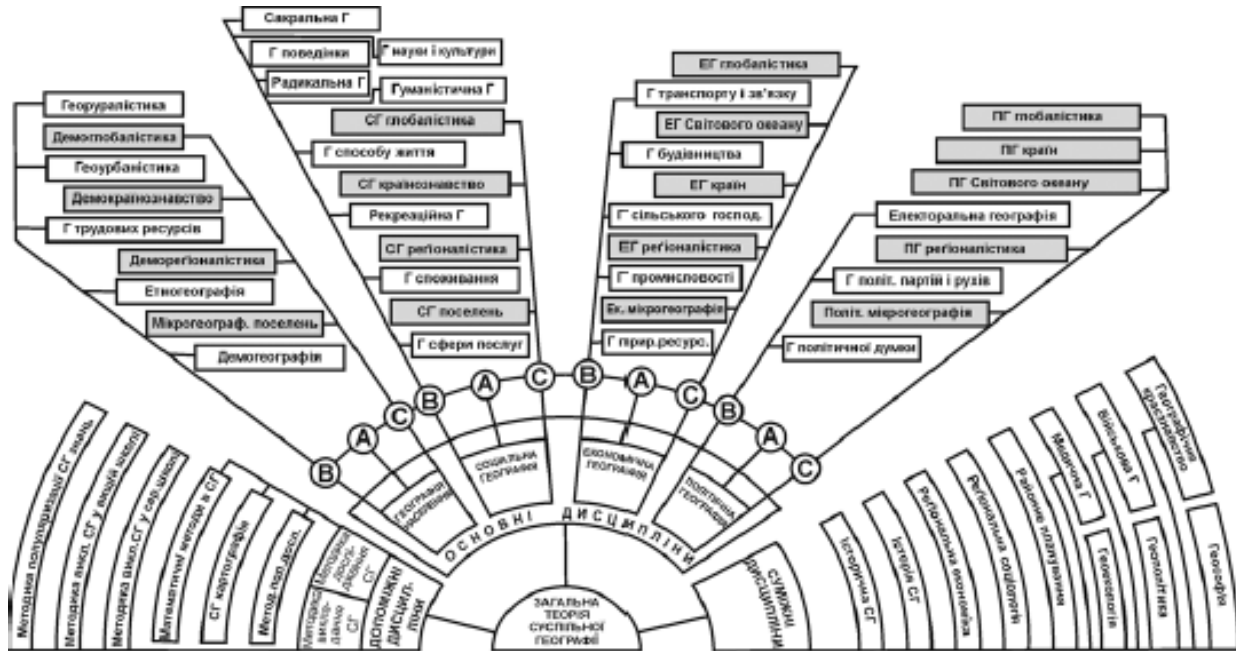

ТГ – теоретична географія, Р – районологія,
 РПГ – районна природнича географія, РСГ – районна суспільна географія,
 МГ – медична географія, РГ – рекреаційна географія,
 ГПР – географія природних ресурсів, ЕГ – економічна географія,
 СГ – соціальна географія, ГН – географія населення,
 ПГ – політична географія, ГК – географія культури, ГСІ – географія
 соціальної інфраструктури, ГВІ – географія виробничої інфраструктури.

* Джерело: Любіцева О. О. Географія релігій: навч. посібник / О. О. Любіцева, С. В. Павлов, К. В. Мезенцев. — К.: АртЕк, 1998. — С. 22.

КЛАСИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН*

(О. Шаблій, 2001)

* Джерело: Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 35.

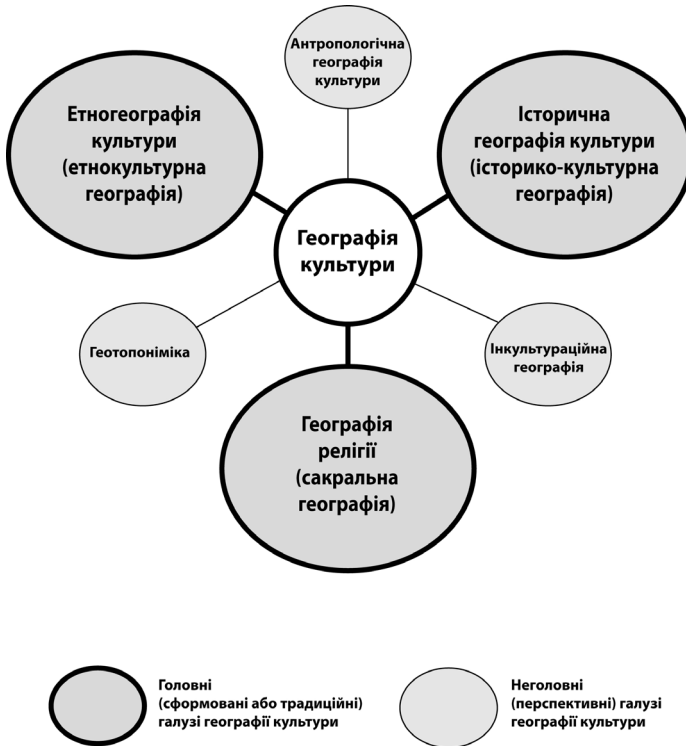
СИСТЕМНА КЛАСИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ*

(О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик, 2015)

* Джерела: Шаблій О. Нова системна класифікація географічної науки: проблеми і напрямки модернізації / О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик // Історія української географії. Всеукр. наук.-теор. часопис. — Тернопіль, 2015. — Вип. 32. — С. 14; Влах М. Теорія і методологія географічної науки: навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. — С. 241.

ГРАФІЧНА МОДЕЛЬ СТРУКТУРИ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ*
(І. Ровенчак, 2008)

* Джерело: Ровенчак І. І. Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — С. 119.

ПРИКЛАД ТЕГОВОЇ КАРТИ З ТЕМИ СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ*

* Джерело: <https://sites.google.com/a/ahschools.us/wewers-human-geography>.

ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ*

(С. Рудницький, 1905)

Підляшшя, земля «під Ляхом», себто близько польської границі, була, мабуть, заселена тим же самим староукраїнським племенем дулібів, що жило над Бугом і на верхів'ях Нарви. На заході межувало Підляшшя великими дрімучими лісами з землями польських, чи мазовшанських, племен, на півночі з ятвягами, народом литовського кодла. Землю ятвягів «взяв» Володимир Великий уже в 983 р., і хоч пізніше вони визволилися і давалися навіть узнаки населенню сусідніх українських земель, то все-таки врешті-решт ціла південно-східна половина їх землі підпала дуже скоро українізації.

Етнографічні відносини Підляшшя є прості. Тут межують із собою три суцільні території: українська, білоруська й польська. Границя української території проходить від Мельника до Дорогочина, на Земятичі, Боцьки, Страблю до р. Нарви. Тут починається границя українсько-білоруська. Вона йде р. Нарвою в гору через с. Нарву й Семенівку (північна межа Біловезької Пущі) аж до джерел ріки Нарви, потім на Велике, Пружани, Сілець, Картузьку Березу й доходить коло Чорного озера до границі Городненської губернії.

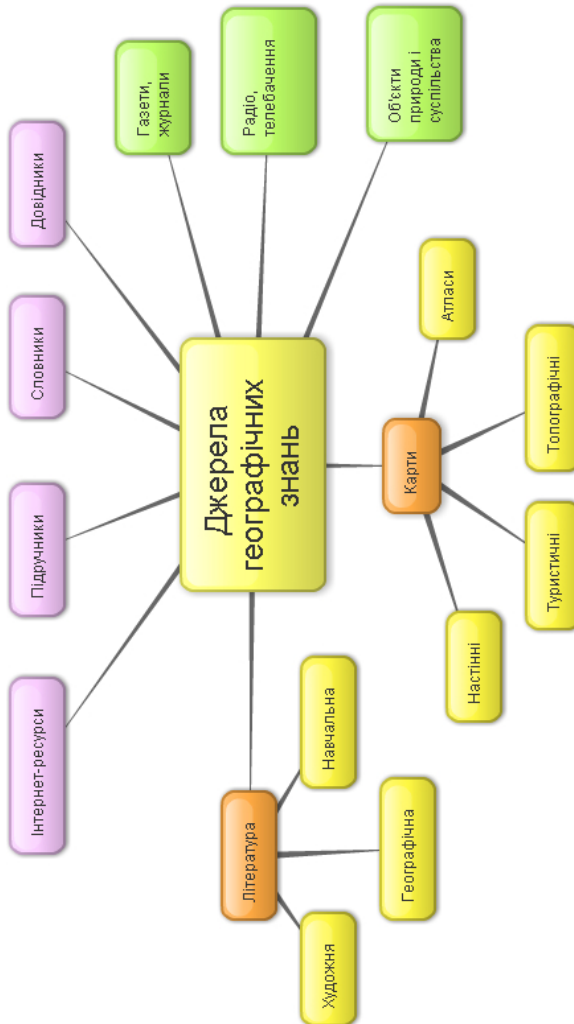
На схід від Підляшшя лежить слідуоча межова область України: Полісся.

В початках історичного життя східних слов'ян було Полісся залюднене племенем дреговичів. Чи вони є дійсно предками нинішніх українських поліщуків, нема виразних доказів ні про, ні contra. В кожному разі нинішнє Полісся оставало від початку X століття нашої ери під пануванням староукраїнської Київської держави й творило в її рамках т.зв. Турово-Пинську землю. В XIII столітті попала ця земля під панування Галицько-Володимирської держави, потім швидко увійшла в склад Литовсько-Руського Великого Князівства. При Литві остало Полісся також і по Люблинській унії. Воно творило Берестейське воєводство й південні кінчики Новоградського й Минського воєводства. Прийшовши при поділах Польщі під російське панування, творило Полісся перед 1914 роком повіти Пинський, Мозирський і Річицький Минської й Гомельський Могилівської губернії.

* Друкується фрагмент без змін за: Рудницький С. Л. Огляд національної території України / Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України / С. Л. Рудницький / [упоряд., передмова О. І. Шабля]. — Львів : Світ, 1994. — С. 243-245.

Населення Полісся — поліщуки — є українським племенем і говорить поліським говором північно-українського діалекту. Цей говір виступає в цілій чистоті в Пинському повіті й у південній частині Мозирського (пинчуки). В цілій останній частині Полісся він стає переходовим діалектом між українською та білоруською мовою. Антропологічний і етнологічний тип, звичаї й обичаї скрізь по цілому Поліссі українські. Зважаючи на це, повинна би північна етнографічна межа української суцільної території на Полісся переходити приблизно північними межами повітів Пинського, Мозирського, Річицького й Гомельського. Ось статистичний образ тієї максимальної території українського Полісся. Числимо усе корінне населення до українців.

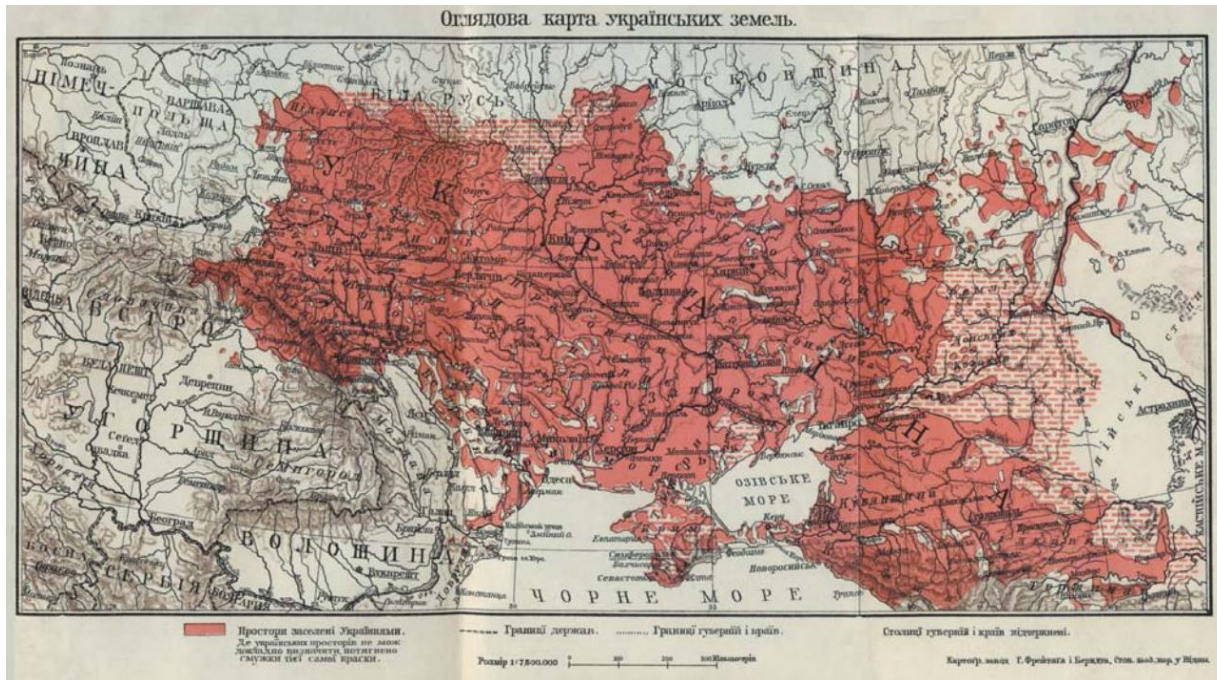
**ПРИКЛАД КАРТИ ЗНАНЬ З ТЕМИ
«ДЖЕРЕЛА ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ»***

* Джерело: <http://zw.ciit.zp.ua>.

ОГЛЯДОВА КАРТА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ*

(С. Рудницький, 1917)

* Джерело: Рудницький С. Україна — наш рідний край / С. Рудницький. — Львів, 1917.

ГЕОКУЛЬТУРНИЙ КОД УКРАЇНСТВА *

Поліська вишивка

Гуцульська вишивка

* Джерело: Вишивки Полісся [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://rushnyk.ukrsov.kiev.ua/3/-/asset_publisher/9yFj/content; Узори гуцулів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [tps://moja-vyshyvanka.blogspot.com](https://moja-vyshyvanka.blogspot.com); Етнохата [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://etnoxata.com.ua>.

Наднірянська вишивка

Слобжанська вишивка

*Петриківський розпис**

* Джерело: Петриківський розпис [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://petrykivka.dp.ua/tsikavo-10-faktiv-pro-petrikivskiy-rozpis>.

КІЛЬКІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ, 2019

Регіон	Кількість населення, тис. ос.	Кількість релігійних організацій ¹
Україна	42 153,2	36 739
АР Крим	... ²	...
Вінницька	1 560,4	2 217
Волинська	1 035,3	1 667
Дніпропетровська	3 206,5	1 533
Донецька	4 165,9	1 856
Житомирська	1 220,2	1 601
Закарпатська	1 256,8	1 977
Запорізька	1 705,8	1 144
Івано-Франківська	1 373,3	1 438
Київська	1 767,9	1 909
Кіровоградська	945,5	799
Луганська	2 151,8	861
Львівська	2 522,0	3 272
Миколаївська	1 131,1	793
Одеська	2 380,3	1 372
Полтавська	1 400,4	1 183
Рівненська	1 157,3	1 620
Сумська	1 081,4	602
Тернопільська	1 045,9	1 832
Харківська	2 675,6	1 034
Херсонська	1 037,6	973
Хмельницька	1 264,7	1 974
Черкаська	1 206,4	1 434
Чернівецька	904,4	1 350
Чернігівська	1 005,7	1 006
м. Київ	2 950,8	1 292
м. Севастополь

¹ Укладено на основі: Чисельність населення за регіони України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/2019>; Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.irs.in.ua>.

² Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА В УКРАЇНІ*

	Роки						
	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2019
Кількість релігійних організацій, од.	6 262	8 753	16 934	23 543	29 881	35 184	36 739
Чисельність священнослужителів, ос.	... ¹	...	14 392	21 931	28 624	31 311	32 619
Кількість монастирів, од.	9	11	152	250	378	439	531
Чисельність ченців і черниць, ос.	590	675	3 254	4 939	6 184	6 742	6 794
Кількість духовних навчальних закладів, од.	1	2	49	121	173	199	204
Чисельність слухачів духовних навчальних закладів, ос.	260	441	6 640	15 885	19 771	17 252	17 886
Кількість релігійних періодичних видань, од.	1	31	63	194	351	377	530

При обчисленні релігійної мережі в Україні до уваги взяті осередки: Українська Православна Церква — Московський патріархат (УПЦ-МП), Українська Православна Церква — Київський патріархат (УПЦ-КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), Римо-Католицька Церква (РКЦ), Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-баптистів (ВСО ЄХБ), Всеукраїнський Союз Церков християн віри Євангельської (п'ятидесятників) (ВСЦ ХВЄП), Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУК ЦАСД), новітні релігійні рухи (неорелігії) (НРР).

* Укладено на основі: Релігійна мережа, її кадрове та матеріальне забезпечення: основні тенденції, динаміка змін, перспективи розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651?search_param=%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%97+&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1; Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми: аналіт. доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD119_ukr.pdf. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.irs.in.ua>.

¹ Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

РЕЛІГІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ*
(О. Шаблій, Л. Шевчук, 1999)

Релігійні райони	Перелік адміністративно-територіальних одиниць України, що входять до складу релігійного району
Західний	Волинська обл., Рівненська обл., Львівська обл., Тернопільська обл., Хмельницька обл., Закарпатська обл., Івано-Франківська обл., Чернівецька обл.
Центральний	м. Київ, Київська обл., Житомирська обл., Чернігівська обл., Сумська обл., Черкаська обл., Кіровоградська обл., Полтавська обл.
Східний	Харківська обл., Луганська обл., Дніпропетровська обл., Запорізька обл., Донецька обл.
Південний	м. Севастополь, АР Крим, Одеська обл., Миколаївська обл., Херсонська обл.

* Джерело: Шевчук Л. Т. Сакральна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1999. — С. 143.

**СПИСОК ОБ'ЄКТІВ СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО
В УКРАЇНІ, 2019***

Назва об'єкта	Розташування об'єкта	Тип об'єкта	Час створення об'єкта	Дата внесення до списку ЮНЕСКО
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Київський Софійський собор	м. Київ	Об'єкт культурного типу	1018 р.	1990 р.
Києво-Печерська лавра	м. Київ	Об'єкт культурного типу	1051 р.	1990 р.
Церква Спаса на Берестові	м. Київ	Об'єкт культурного типу	XII-XVII ст.	1990 р.
Ансамбль історичного центру Львова	м. Львів	Об'єкт культурного типу	XIII-XVIII ст.	1998 р.
Пункт геодезичної дуги Струве «Катеринівка»	с. Катеринівка, Хмельницький р-н, Хмельницька обл.	Об'єкт культурного типу	1816-1855 рр.	2005 р.
Пункт геодезичної дуги Струве «Баранівка»	с. Баранівка, Ярмолинецький р-н, Хмельницька обл.	Об'єкт культурного типу	1816-1855 рр.	2005 р.
Пункт геодезичної дуги Струве «Старо-Некрасівка»	с. Стара Некрасівка, Ізмаїльський р-н, Одеська обл.	Об'єкт культурного типу	1816-1855 рр.	2005 р.
Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи	Закарпатська обл. (Іршавський, Міжгірський, Рахівський, Тячівський р-ни), Івано-Франківська обл. (Надвірнянський р-н), Львівська обл. (Яворівський р-н), Хмельницька обл. (Городоцький р-н)	Об'єкт природного типу	—	2007 р., перелік розширено 2011 р., 2017 р.

* Укладено на основі: Список об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

1	2	3	4	5
Резиденція митрополитів Буковини і Далмації	м. Чернівці	Об'єкт культурного типу	1864-1882 рр.	2011 р.
Церква Святого Духа	с. Потелич, Жовківський р-н, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1502 р.	2013 р.
Церква Собору Пресвятої Богородиці	с. Матків, Турківський р-н, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1838 р.	2013 р.
Церква Святої Трійці	м. Жовква, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1720 р.	2013 р.
Церква Святого Юра	м. Дрогобич, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1502 р.	2013 р.
Церква Святого Духа	м. Рогатин, Івано-Франківська обл.	Об'єкт культурного типу	1598 р.	2013 р.
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	с. Нижній Вербіж, Коломийський р-н, Івано-Франківська обл.	Об'єкт культурного типу	1808 р.	2013 р.
Церква Вознесіння Господнього	с. Ясіня, Рахівський р-н, Закарпатська обл.	Об'єкт культурного типу	XVI ст.	2013 р.
Церква Святого Михайла	с. Ужок, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.	Об'єкт культурного типу	1745 р.	2013 р.
Стародавнє місто Херсонес Таврійський	м. Севастополь	Об'єкт культурного типу	IV ст. до Р. Х. - XII ст.	2013 р.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ*

(І. Ровенчак, 1994)

Історико-культурні райони	Перелік адміністративно-територіальних одиниць України, що входять до складу району	Центри історико-культурних районів
Волинь	Волинська обл., Житомирська обл., Рівненська обл.	м. Луцьк
Наддніпрянина	Київська обл., м. Київ, Кіровоградська обл., Полтавська обл., Черкаська обл.	м. Київ
Сіверщина	Сумська обл., Чернігівська обл.	м. Чернігів
Галичина	Івано-Франківська обл., Львівська обл., Тернопільська обл.	м. Львів
Поділля	Вінницька обл., Хмельницька обл.	м. Кам'янець-Подільський
Слобідщина	Харківська обл.	м. Харків
Закарпаття	Закарпатська обл.	м. Ужгород (м. Мукачево)
Буковина	Чернівецька обл.	м. Чернівці
Придніпров'я	Дніпропетровська обл., Запорізька обл.	м. Дніпро (Січеслав)
Донбас	Донецька обл., Луганська обл.	м. Донецьк
Причорномор'я	Миколаївська обл., Одеська обл., Херсонська обл.	м. Одеса
Крим	АР Крим, м. Севастополь	м. Сімферополь

* Укладено на основі: Ровенчак І. До питання історико-культурного районування України / І. Ровенчак // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів. — Харків, 1994. — С. 56-58.

ІНТЕГРАЛЬНЕ ГЕОКУЛЬТУРНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ*

(І. Ровенчак, 1994)

Інтегральні геокультурні райони	Перелік адміністративно- територіальних одиниць України, що входять до складу району	Центри інтегральних геокультурних районів
Північно- Західний	Вінницька обл., Волинська обл., Житомирська обл., Київська обл., м. Київ, Рівненська обл., Сумська обл., Тернопільська обл., Хмельницька обл., Черкаська обл., Чернігівська обл.; північно-східна частина Львівської обл. (разом з м. Львовом), північно-західна частина Полтавської обл.	м. Батурин, м. Біла Церква, м. Володимир, м. Кам'янець- Подільський, м. Канів, м. Київ, м. Луцьк, м. Львів, м. Остріг, м. Переяслав, смт Почаїв, м. Чернігів, м. Чигирин
Південно- Східний	Дніпропетровська обл., Донецька обл., Запорізька обл., Кіровоградська обл., Луганська обл., Миколаївська обл., Одеська обл., Харківська обл., Херсонська обл., південно-східна частина Полтавської обл. (разом з м. Полтавою)	м. Полтава, м. Дніпро (Січеслав), м. Запопріжжя, м. Одеса м. Харків,
Українські Карпати	Закарпатська обл., Івано- Франківська обл., Чернівецька обл., Південно- західна частина Львівської обл.	м. Галич, м. Дрогобич, м. Мукачево, м. Самбір, м. Ужгород, м. Хуст, м. Чернівці
Крим	АР Крим, м. Севастополь	м. Бахчисарай, м. Керч, м. Сімферополь, м. Севастополь

* Укладено на основі: Ровенчак І. До проблеми інтегрального геокультурного районування України / І. Ровенчак // Проблеми географії України : матер. наук. конф. (м. Львів, 25-27 жовтня 1994 р.). — Львів, 1994. — С. 238-239.

ІНТЕГРАЛЬНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ, 2017*

	Відтворення населення		Соціальне становище		Комфортне життя		Добробут		Гідна праця		Освіта		РЛР	
	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
АР Крим	
Вінницька	0,6966	7	0,5831	8	0,5999	18	0,7178	8	0,4717	17	0,8275	10	3,8566	9
Волинська	0,7180	3	0,6092	7	0,6199	8	0,5915	17	0,4545	20	0,8178	15	3,8109	11
Дніпропетровська	0,6640	20	0,4444	17	0,5547	21	0,7267	6	0,5159	6	0,8629	2	3,7686	12
Донецька
Житомирська	0,6769	14	0,4280	18	0,5955	14	0,5579	19	0,4846	11	0,8043	19	3,5472	20
Закарпатська	0,6571	21	0,5562	9	0,7045	1	0,7731	4	0,5731	1	0,7592	22	4,0233	5
Запорізька	0,6831	12	0,4656	14	0,5478	22	0,7987	3	0,4795	12	0,8438	5	3,8184	10
Івано-Франківська	0,7099	4	0,7506	3	0,6167	9	0,7702	5	0,4904	9	0,8176	16	4,1554	2
Київська	0,7281	2	0,4195	19	0,6372	6	0,5905	18	0,5479	2	0,8309	9	3,7541	13
Кіровоградська	0,6189	22	0,3735	22	0,5904	15	0,6526	12	0,4640	19	0,8262	11	3,5257	22
Луганська
Львівська	0,6906	9	0,7732	1	0,6724	2	0,6454	14	0,5137	7	0,8355	8	4,1307	3
Миколаївська	0,7072	5	0,4017	21	0,6086	11	0,8402	2	0,4887	10	0,8182	14	3,8647	8
Одеська	0,6739	15	0,4469	16	0,6621	3	0,6012	16	0,5178	5	0,8081	18	3,7100	17
Полтавська	0,7725	1	0,5005	12	0,5827	16	0,7221	7	0,4739	15	0,8586	3	3,9103	7
Рівненська	0,6981	6	0,6500	6	0,5974	13	0,4749	22	0,4434	22	0,7939	20	3,6576	18
Сумська	0,6957	8	0,5104	11	0,5549	20	0,6927	10	0,4723	16	0,8165	17	3,7425	14

* Друкується без змін за: Регіональний людський розвиток : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 72.

1 Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

Закінчення дод. Є.1

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Тернопільська	0,6817	13	0,7718	2	0,6020	12	0,6417	15	0,4518	21	0,8260	12	3,9749	6
Харківська	0,6683	19	0,6863	5	0,6382	5	0,6501	13	0,5431	3	0,8704	1	4,0564	4
Херсонська	0,6692	18	0,4083	20	0,6472	4	0,4985	21	0,5008	8	0,8198	13	3,5438	21
Хмельницька	0,6720	16	0,5434	10	0,5558	19	0,5297	20	0,4771	13	0,8409	6	3,6188	19
Черкаська	0,6697	17	0,4760	13	0,6105	10	0,6612	11	0,4674	18	0,8438	4	3,7286	15
Чернівецька	0,6866	11	0,7279	4	0,6289	7	0,8705	1	0,5226	4	0,7930	21	4,2294	1
Чернігівська	0,6895	10	0,4507	15	0,5652	17	0,7071	9	0,4751	14	0,8371	7	3,7247	16

Додаток Є.2
БЛОК «ОСВІТА» ІНТЕГРАЛЬНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ІНДЕКСУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ, 2017*

	Охоплення закладами дошкільної освіти 3-5 років, %		Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %		Частка осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше, %		Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років		Середній бал за результатами ЗНО, бал		Субіндекс освіти	
	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
АР Крим	
Вінницька	0,0921	6	0,2255	12	0,1731	13	0,1994	12	0,1374	13	0,8275	10
Волинська	0,0784	18	0,2265	3	0,1738	11	0,1994	12	0,1397	4	0,8178	15
Дніпропетровська	0,0872	13	0,2240	18	0,2083	1	0,2061	5	0,1373	14	0,8629	2
Донецька
Житомирська	0,0917	7	0,2246	16	0,1514	21	0,1994	12	0,1371	15	0,8043	19
Закарпатська	0,0785	17	0,2265	3	0,1302	22	0,1927	21	0,1313	22	0,7592	22
Запорізька	0,0909	9	0,2237	20	0,1819	5	0,2111	1	0,1362	17	0,8438	5
Івано-Франківська	0,0673	22	0,2269	2	0,1848	4	0,1994	12	0,1392	6	0,8176	16
Київська	0,1010	1	0,2260	5	0,1624	16	0,2028	8	0,1387	9	0,8309	9
Кіровоградська	0,0902	11	0,2240	18	0,1789	8	0,1977	19	0,1353	19	0,8262	11
Луганська
Львівська	0,0758	19	0,2237	20	0,1811	6	0,2095	2	0,1453	1	0,8355	8
Миколаївська	0,0911	8	0,2237	20	0,1606	17	0,2028	8	0,1400	3	0,8182	14

* Друкується без змін за: Регіональний людський розвиток : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 71.

² Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

Закінчення дод. Є.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Одеська	0,0742	21	0,2258	7	0,1738	11	0,1994	12	0,1349	20	0,8081	18
Полтавська	0,0940	5	0,2258	7	0,1933	3	0,2078	4	0,1378	11	0,8586	3
Рівненська	0,0744	20	0,2253	13	0,1547	20	0,2028	8	0,1367	16	0,7939	20
Сумська	0,0991	3	0,2242	17	0,1577	18	0,1961	20	0,1395	5	0,8165	17
Тернопільська	0,0837	16	0,2271	1	0,1742	10	0,1994	12	0,1415	2	0,8260	12
Харківська	0,0900	12	0,2251	14	0,2068	2	0,2095	2	0,1390	7	0,8704	1
Херсонська	0,0870	14	0,2258	7	0,1720	15	0,1994	12	0,1356	18	0,8198	13
Хмельницька	0,1009	2	0,2255	10	0,1723	14	0,2044	6	0,1377	12	0,8409	6
Черкаська	0,0980	4	0,2260	5	0,1800	7	0,2011	11	0,1387	8	0,8438	4
Чернівецька	0,0859	15	0,2255	10	0,1569	19	0,1910	22	0,1335	21	0,7930	21
Чернігівська	0,0905	10	0,2249	15	0,1789	8	0,2044	6	0,1384	10	0,8371	7

**СПІВСТАВЛЕННЯ ОСВІТНІХ РІВНІВ ЗА МІЖНАРОДНОЮ
СТАНДАРТНОЮ КЛАСИФІКАЦІЄЮ ОСВІТИ (МСКО 2011)
З НАЦІОНАЛЬНИМИ ОСВІТНИМИ ПРОГРАМАМИ***

Назва освітнього рівня за МСКО	Код освітнього рівня за МСКО	Тривалість навчання	Назва національних освітніх ступенів, освітньо-кваліфікаційних рівнів
Дошкільна освіта	0	4 роки	Вихованці закладів дошкільної освіти
Початкова освіта	1	4 роки	Учні 1 – 4 класів денних закладів загальної середньої освіти, які здобувають початкову освіту
Перший етап середньої освіти	2	5 років	Учні 5–9 класів денних і вечірніх закладів загальної середньої освіти, які здобувають базову середню освіту
Другий етап середньої освіти	3	2 (3) роки	Учні 10–11 (12) класів денних, 10–16 класів вечірніх закладів загальної середньої освіти, учні (слухачі) закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які здобувають повну загальну середню освіту
Післясередня не вища освіта	4	2 роки	Учні (слухачі) закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які здобувають професійну (професійно-технічну) освіту
Короткий цикл вищої освіти	5	2 роки	Студенти закладів вищої освіти, які здобувають ступінь вищої освіти «Молодший бакалавр» або освітньо-кваліфікаційний рівень «Молодший спеціаліст»
Бакалаврат або його еквівалент	6	4 роки	Студенти закладів вищої освіти, які здобувають ступінь вищої освіти «Бакалавр»
Магістратура або її еквівалент	7	2 роки	Студенти закладів вищої освіти, які здобувають ступінь вищої освіти «Магістр» або освітньо-кваліфікаційний рівень «Спеціаліст»
Докторантура або її еквівалент	8	4 роки	Здобувачі наукового ступеня вищої освіти «Доктор філософії» та «Доктор наук»

* Джерело: Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація. — К. : Держ. служба статистики України, 2019; International Standard Classification of Education ISCED 2011/UNESCO [Electronic resource]. — Mode of access : <http://uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced>.

**РОЗПОДІЛ СЛУХАЧІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЗА РІВНЯМИ ОСВІТИ***

Рівні освіти за МСКО	Роки навчання		
	2010/11	2014/15	2018/19
	<i>осіб</i>		
Дошкільна освіта	1 272 745	1 294 891	1 278 237
Початкова освіта	1 563 396	1 536 578	1 724 664
Перший етап середньої освіти	2 100 395	1 714 321	1 845 424
Другий етап середньої освіти	828 394	655 977	599 124
Післясередня не вища освіта	175 587	122 427	83 414
Короткий цикл вищої освіти	566 194	452 292	383 710
Бакалаврат або його еквівалент	1 433 590	890 277	746 330
Магістратура або її еквівалент	491 504	346 657	392 210
Докторантура або її еквівалент	36 214	30 031	23 974

* Укладено на основі: Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація. — К. : Держ. служба статистики України, 2019.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ*

Регіон	Кількість населення, тис. ос.	Кількість студентів, ос.	Кількість закладів вищої освіти од.
Україна	42 153,2	1 439 706	619
АР Крим	... ¹
Вінницька	1 560,4	41 359	22
Волинська	1 035,3	24 069	14
Дніпропетровська	3 206,5	107 995	55
Донецька	4 165,9	33 390	27
Житомирська	1 220,2	26 913	18
Закарпатська	1 256,8	21 589	14
Запорізька	1 705,8	66 188	20
Івано-Франківська	1 373,3	35 323	15
Київська	1 767,9	24 845	18
Кіровоградська	945,5	13 357	15
Луганська	2 151,8	20 078	12
Львівська	2 522,0	115 700	42
Миколаївська	1 131,1	29 440	16
Одеська	2 380,3	95 240	35
Полтавська	1 400,4	41 936	18
Рівненська	1 157,3	30 068	12
Сумська	1 081,4	31 031	14
Тернопільська	1 045,9	39 546	17
Харківська	2 675,6	165 230	60
Херсонська	1 037,6	24 801	21
Хмельницька	1 264,7	29 927	18
Черкаська	1 206,4	36 140	16
Чернівецька	904,4	26 575	16
Чернігівська	1 005,7	17 684	14
м. Київ	2 950,8	341 282	90
м. Севастополь

* Укладено на основі: Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація. — К. : Держ. служба статистики України, 2019.

¹ Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

**ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (ЗВО)
НА ПОЧАТОК 2019/2020 н.р. ЗА ГАЛУЗЯМИ ЗНАНЬ***

Галузі знань	Кількість уперше прийнятих на навчання в ЗВО, осіб		
	Коледжі, технікуми, училища	Університети, академії, інститути	Загалом ЗВО
<i>Усього</i>	<i>47 087</i>	<i>250 055</i>	<i>297 142</i>
Освіта/педагогіка	5 914	25 445	31 359
Культура і мистецтво	5 057	10 733	15 790
Гуманітарні науки	0	10 423	10 423
Богослов'я	0	57	57
Соціальні та поведінкові науки	354	12 294	12 648
Журналістика	99	3 038	3 137
Управління та адміністрування	4 008	32 816	36 824
Право	1 166	17 697	18 863
Біологія	0	994	994
Природничі науки	132	3 736	3 868
Математика та статистика	0	1 339	1 339
Інформаційні технології	2 477	21 946	24 423
Механічна інженерія	1 559	9 222	10 781
Електрична інженерія	1 890	7 616	9 506
Автоматизація та приладобудування	371	4 114	4 485
Хімічна та біоінженерія	149	1 949	2 098
Електроніка та телекомунікації	570	3 655	4 225
Виробництво та технології	2 349	9 360	11 709
Архітектура та будівництво	2 228	7 451	9 679
Аграрні науки та продовольство	2 567	10 848	13 415
Ветеринарна медицина	186	1 894	2 080
Охорона здоров'я	11 152	16 227	27 379
Соціальна робота	313	2 267	2 580
Сфера обслуговування	1 654	8 968	10 622
Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону	0	1 050	1 050
Цивільна безпека	65	5 790	5 855
Транспорт	2 825	12 178	15 003
Публічне управління та адміністрування	0	1 915	1 915
Міжнародні відносини	2	5 033	5 035

* Укладено на основі: Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація. — К. : Держ. служба статистики України, 2019.

Навчальне видання

РОВЕНЧАК Іван Ілліч

КОТИК Любов Іванівна

ГЕОКУЛЬТУРА І ГЕООСВІТА УКРАЇНИ

Комп'ютерний набір *Любов Котик*
Художнє оформлення *Людмила Войтович*

Умовн. друк. арк. 8,7
Тираж 100 прим. **Зам.**

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Друк ТзОВ «Простір-М»
вул. Чайковського, 8, м. Львів, 79000.
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir@litech.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2167 від 21.04.2005 р.